הממצא הקרמי מהתקופות הרומית המאוחרת עד העות׳מאנית מבית שאן (אכסניית הנוער)

מרים אבישר

הממצא הקרמי שנתגלה בחפירות באתר אכסניית הנוער שבשוליים המזרחיים של העיר בית שאן (ר׳ שיאון, כרך זה) מוצג להלן טיפולוגית, לפי תקופות: התקופות הרומית המאוחרת והביזנטית, התקופה האסלאמית הקדומה וימי הביניים (התקופות הצלבנית, האיובית והממלוכית). כמו כן, נמצאו מעט כלים מהתקופה העות׳מאנית. להלן יוצגו מרב הטיפוסים שנתגלו בחפירה.

התקופות הרומית המאוחרת והביזנטית

ממצא כלי החרס מהתקופה הרומית דל ולא נמצא באתרו. הוא כולל שתי קערות ׳גליליות׳ (PLB 1; איור 1:1, 2), קערות יבוא מטיפוס African Red Slip (איור 1:2, 3), שתי קערות מטין חום (איור 1:3, 2) ואמפורות (איור 5:9, 6). הממצא מהתקופה הביזנטית עשיר, ובו קערות וקדרות מתוצרת מקומית וכלים מיוחדים (איורים 1:3–9; 3:3–11; 4), קערות מיובאות (איור 2:2, 4–8), כלי בישול (איורים 5–7), קנקנים (איור 8), אמפורות (איור 1:9–4, 7–10), פכים ופכיות (איור 9:11–14). הממצא מתפרס על כל התקופה הביזנטית. הכלים הספורים שזמנם התקופה הרומית המאוחרת – ראשית התקופה הביזנטית מוצגים במכלול הביזנטי. טיפוסים אחדים מתוארכים לסוף התקופה הביזנטית ולתקופה האומיית, לא יאוחר מהמאה הז׳ לסה״נ, ואף הם מוצגים במכלול הביזנטי.

קערות (PLB)

טיפוס PLB1 (איור 1:1, 2).— אלה קערות ׳גליליות׳ (Galilean Bowls) שמקורן בבית היוצר בכפר חנניה. שתי הקערות שייכות לצורה 1A, המתוארכת למן סוף המאה הא׳ עד סוף המאה הג׳ לסה״נ.

טיפוס PLB2 (איור 1:3).— קערות מטיפוס זה מזוות ושפתן מעובה. לפי הצורה, הקערה שייכת לקבוצת הכלים המעוטרים במקדה (rouletted bowls), המתוארכת למן סוף המאה הג׳ או תחילת המאה הד׳ עד סוף המאה הה׳ לסה״נ. לכלי מס׳ 3 חסר עיטור המקדה, ונראה שהוא שייך לכלים המאוחרים בקבוצה.

טיפוס PLB3 (איור 1:4, 5).— לקערות אלו שפה פשוטה ודופן מעוגלת. קשה לתארך אותן כיוון שבכל התקופות יוצרו קערות מסוג זה. נראה שהן שייכות לשלהי התקופה הביזנטית ולתקופה האומיית.

טיפוס PLB4 (איור 1:6).— לקערות אלו דופן מעוגלת במקצת וזיווי במרכז הדופן. השפה רחבה, שטוחה וחתכה משולש. לפעמים יש חריצים על השפה. הצריפה בדרך כלל טובה, והכלים מוחלקים לעתים מבחוץ. קערות אלו נדירות למדי, ומקורן ככל הנראה בעבר הירדן. כלי דומה שנמצא בג׳רש תוארך למחצית הראשונה של המאה הז׳ לסה״נ (Gawlikowski and Musa 1986:148–149, Fig. 7:2).

טיפוס PLB5 (איור 1:7, 8).— לקערות אלו דופן מעוגלת במקצת או זיווי חד במרכז הדופן. לכלים שפה עבה, מקופלת חוצה; לעתים יש שקע על השפה ועל צדה החיצון. הצריפה לרוב מצוינת. כיוון שקערות אלו נתגלו לצד כלים מקבוצה PLB4 (לעיל), אפשר לתארך אותן לשלהי התקופה הביזנטית ולתקופה האומיית.

טיפוס PLB6 (איור 1:9).— קערה זו שייכת על פי החומר והצורה ל׳קערות ג׳רש׳ (Watson 1989: 223–253, Fig. 2a:14a), אף על פי שאין עליה עיטור מצויר. מקור הקערות בג׳רש, ומכאן שמן (Watson 1989:234–237). הן מתוארכות לשלהי התקופה הביזנטית, ככל הנראה למן סוף הרבע הראשון של המאה הו׳ עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ (Watson 1989:237–241).

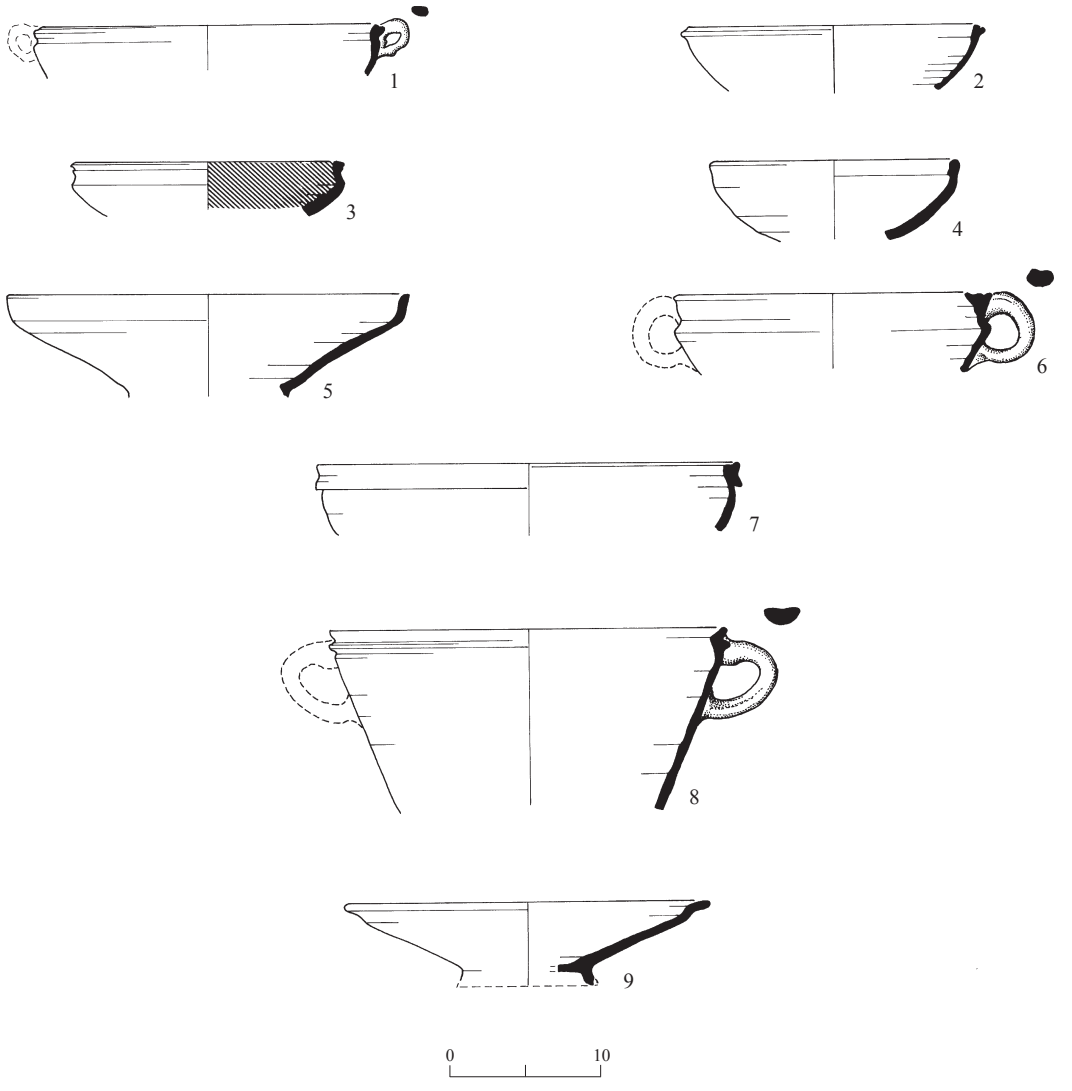

איור 1. קערות (PLB).

קערות מיובאות
כלים אלה מיוצגים בצורות מעטות.

כלים ממשפחת African Red Slip (איור 2:1–3).— נמצאו שלוש צורות מטיפוס זה: צורה 61A (איור 2:1), המתוארכת לשנים 325–400/420 לסה״נ; צורה 99B (איור 2:2), המתוארכת לשנים 530–580 לסה״נ; וצורה 181 (איור 2:3), המתוארכת למחצית השנייה של המאה הב׳ ולמחצית הראשונה של המאה הג׳ לסה״נ.

כלים ממשפחת Late Roman C (איור 2:4, 5).— הקערות שנתגלו הן מטיפוס 3F, המתוארך למאה הו׳ לסה״נ (Hayes 1972:338).

כלים ממשפחת Cypriot Red Slip (איור 2:6, 7).— הקערות מופיעות בשתי צורות: צורה 1 (איור 2:6), המתוארכת לשלהי המאה הד׳ עד השליש השלישי של המאה הה׳ לסה״נ; וצורה 9A (איור 2:7), המתוארכת לשנים 550/600 לסה״נ (Hayes 1972:329–338).

איור 1

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	PLB1	1062/9	522	טין חום־אדמדם כהה, מעט גריסים לבנים	Adan-Bayewitz 1993:88–91, Form 1A, Pl. 1A
2	קערה	PLB1	100/1	23	טין חום־אדמדם, מעט גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	PLB2	277/4	71	טין חום־כתום כהה, גריסים לבנים קטנים, צריפה מתכתית, רצועה צבועה באדום בפנים	Magness 1993:185–187, Rouletted Bowls, Form 1
4	קערה	PLB3	303/4	76	טין חום־כתום כהה, גריסים לבנים קטנים, צריפה מתכתית	Magness 1993:191–192, Rouletted Bowls, Form 4
5	קערה	PLB3	304/15	71	טין חום־כתום כהה, גריסים לבנים קטנים, צריפה מתכתית, רצועה צבועה באדום בפנים	
6	קערה	PLB4	306/7	58	טין חום, גריסים לבנים קטנים, מעט חצצי גיר, צריפה טובה	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 139:13 Watson 1992:241, Ware J, Fig. 11:87, 92, 93
7	קערה	PLB5	25/14	9	טין חום כהה שנצרף לחום־אפור בהיר בפנים ולחום־אדמדם בהיר בחוץ, הרבה גריסים לבנים וכהים, צריפה טובה	Rasson and Seigne 1989: Fig. 7:6
8	קערה	PLB5	286/9	71	טין חום־כתום כהה שנצרף לחום־כתום בהיר בפנים ולצלהב־ירקרק בחוץ, גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה	Tushingham 1985: Fig. 29:1 Gawlikowski and Musa 1986: Fig. 7:2 Grey 1994: Fig. 7:1
9	קערה	PLB6	289/1	31	טין חום־אדמדם שנצרף לצלהב־ירקרק בחוץ, גריסים לבנים קטנים, צריפה מצוינת	

איור 2

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	ARS61A	421/2	102	טין כתום, גריסים לבנים ומיקה, מרוק מצוין עד הבסיס	Hayes 1972:100–107, ARS Form 61A, Fig. 17
2	קערה	ARS99B	231/5	62	טין כתום, חסמים לבנים, מרוק בפנים ומעבר לשפה בחוץ	Hayes 1972:152–155, ARS Form 99B, Fig. 28
3	קערה	ARS181	1383	571	טין כתום, ליבה אפורה, חסמים לבנים, ממורק בפנים עד השפה, שרידי מרוק על השפה בחוץ	Hayes 1972:200–201, ARS Form 181, Fig. 35: 13
4	קערה	LRC3F	1207/5	525	טין חום־כתום	Hayes 1972:329–338, LRC Form 3F
5	קערה	LRC3	3/4	3	טין כתום, חסמים לבנים זעירים, חיפוי אדמדם בפנים ובחוץ, עיטור מקדה על השפה	ר׳ מס׳ 4
6	קערה	CRS1	31/10	11	טין חום בהיר, חיפוי חום־אדום	Hayes 1972:371–373, CRS Form 1, Fig. 80
7	קערה	CRS9A	1303/7	547	טין חום בהיר, חיפוי חום־אדום, נצרף לחום בהיר מאוד על השפה	Hayes 1972:379–382, CRS Form 9A, Figs. 81–82
8	קערה	ERS	384/2	94	טין חום בהיר מאוד, גריסים לבנים ומיקה, חיפוי אדום בפנים ומעבר לשפה	Hayes 1972:397–399, ERS Egyptian ‘B’

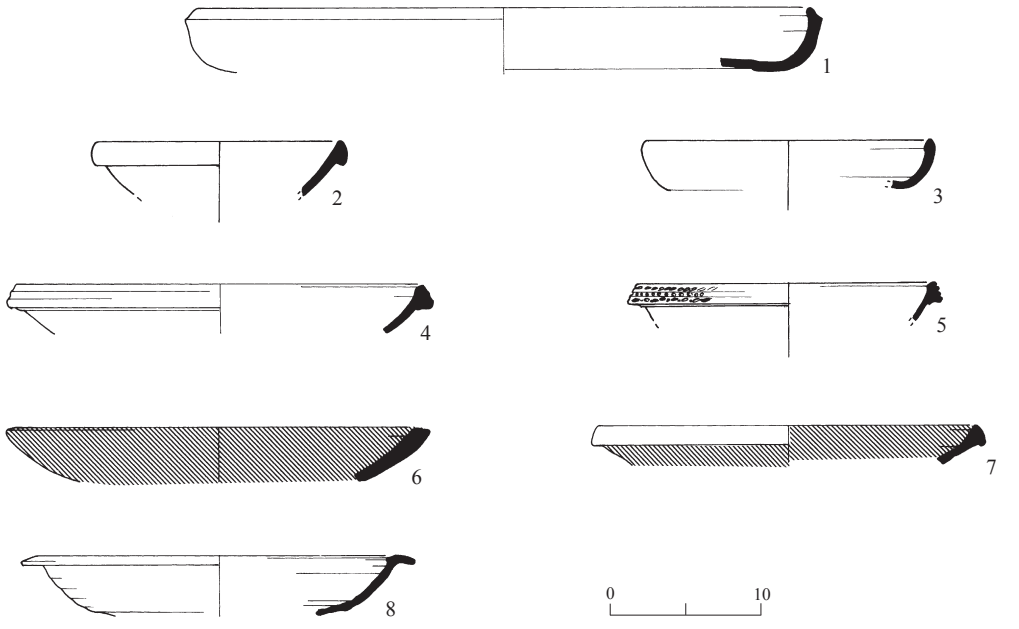

איור 2. קערות מיובאות.

כלים ממשפחת Egyptian Red Slip (איור 2:8).— הקערה שייכת ככל הנראה לטיפוס B, המתוארך למן סוף המאה הד׳ עד תחילת המאה הה׳ לסה״נ (Hayes 1972:397–399).

קערות מטין חום (BW)

את הכלים מקבוצה זו מאפיין טין חום, הנראה כעין אבקה דחוסה. פני הכלי נצרפו לגוון בהיר יותר. הטין מעורב בגריסים אפורים רבים במגוון גדלים, מזעיר ועד חצצים גדולים, ולרוב הוסיפו לו קש, בעיקר בכלים הגדולים. השימוש בטין חום להכנת קערות וקנקנים התחיל כבר במאה הד׳ לסה״נ והמשיך עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ. עם הופעת כלים מטין אפור (LPLB1; ר׳ Watson 1992:237, Ware D), לא נעשה עוד שימוש בחומר החום.

טיפוס BW1 (איור 3:1, 2).— לקערות אלו שפה נוטה חוצה, מעין שפת מדף, ודופן מעוגלת. הכלים מוחלקים. קערה דומה נמצאה בפלה, ומיוחסת למכלול מן התקופה הרומית המאוחרת, המתוארך לסוף המאה הג׳ – תחילת המאה הד׳ לסה״נ (Smith, McNicoll and Watson 1992:170–171).

טיפוס BW2 (איור 3:3).— אלה קערות קטנות, מעין עציצים, שלהן שפה פשוטה, שטוחה, דופן ישרה, משופעת פנימה, ובסיס שטוח ורחב. מתחת לשפה מופיעים רכסים שטוחים. רוב הכלים אינם מעוטרים, ולפעמים יש רכס בהון על השפה. כלים זהים נמצאו בפלה, שם תוארכו מהרבע הראשון של המאה הו׳ עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ.

טיפוס BW3 (איור 3:4, 5).— לקערות אלו שפה פשוטה או מעובה ודופן מעוגלת. חלק מהכלים חופו אדום. לא נמצאו להן הקבלות. ייתכן שמרכז הייצור של הקערות היה באזור בית שאן.

טיפוס BW4 (איור 3:6–10).— קערות אלה קוניות, שפתן מלבנית והדופן שלהן ישרה. לפעמים יש חריצים על השפה. רכסים שטוחים מעטרים את החלק העליון של הדופן. עיטור סרוק נדיר (איור 3:8). קערות דומות נמצאו בכפר נחום, ביזרעאל ובפלה, שם החלו להופיע במאה הד׳ והשימוש בהן נמשך עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ.

טיפוס BW5 (איור 3:11).— אלה הן קערות גדולות שלהן דופן מעוגלת במקצת. השפה מעובה, ועליה

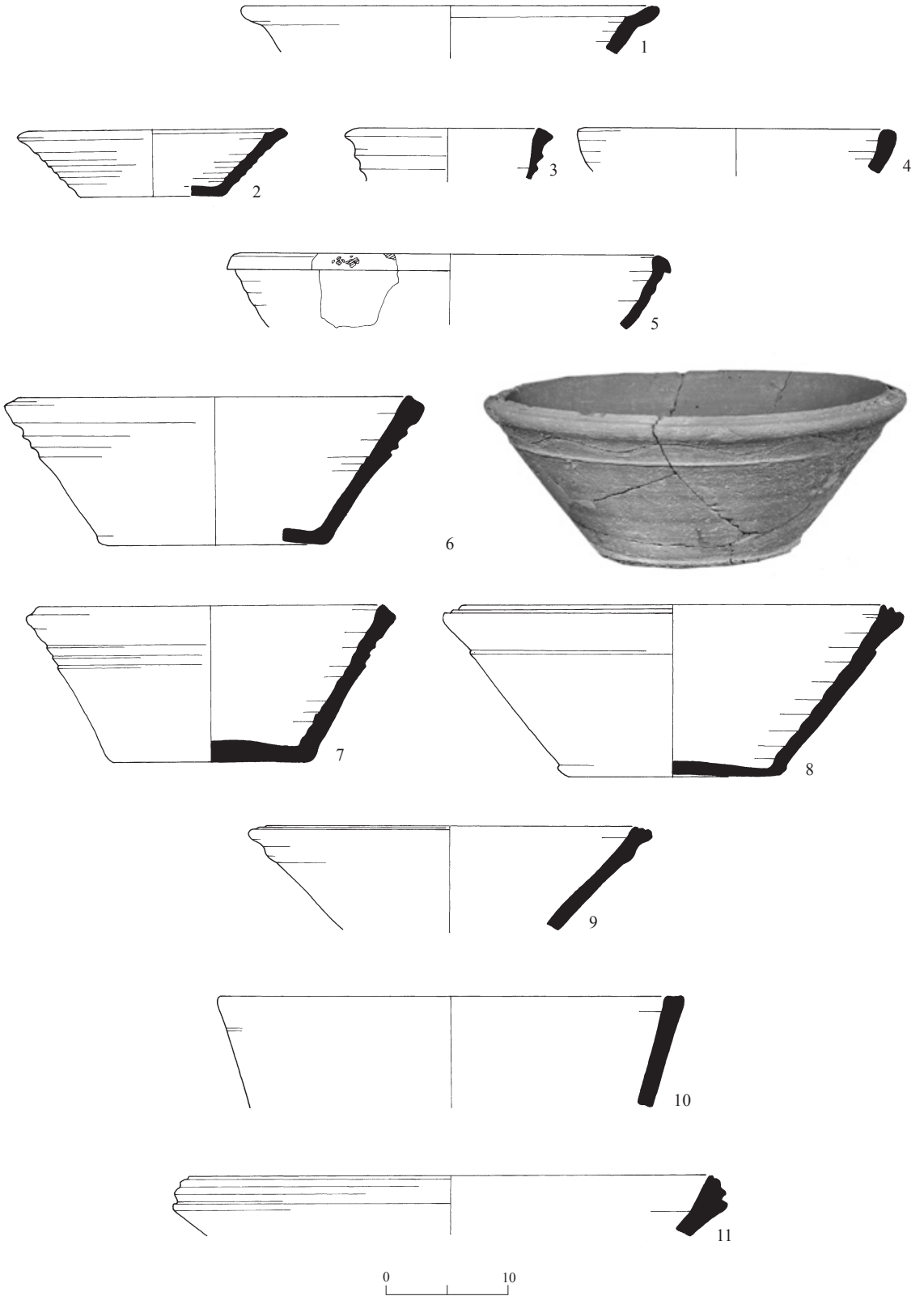

איור 3. קערות מטין חום (BW).

◀ איור 3

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	BW1	242/5	51	טין חום כהה שנצרף לחום־אדמדם בהיר בפנים ולחום־צהבהב בהיר בחוץ, הרבה גריסים אפורים ממגוון גדלים	Smith, McNicoll and Watson 1992:170–171, Pl. 108:8
2	קערה	BW1	49/2	12	טין חום כהה שנצרף לחום־כתום על פני הכלי, הרבה גריסים אפורים זעירים	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	BW2	57/16	19	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, הרבה גריסים אפורים קטנים	Smith 1973: Pl. 69:482 Watson 1992:241, Fig. 11:84–86, Ware I
4	קערה	BW3	87/19	25	טין חום כהה שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, גריסים אפורים זעירים	
5	קערה	BW3	106/27	505	טין חום בהיר, הרבה גריסים אפורים בגדלים אחדים, שרידי צבע אדום על השפה	
6	קערה	BW4	308/5	71	טין חום שנצרף לחום־צהבהב בהיר בחוץ ולחום־כתום בפנים, הרבה גריסים אפורים בגדלים אחדים וטביעות קש	Loffreda 1974:54–60, Fig. 14:3–14, Class D Watson 1992:238, Fig. 7:52, 55–56, Ware E Grey 1994: Fig. 3:4
7	קערה	BW4	348/9	76	טין חום, הרבה גריסים אפורים בגדלים אחדים וטביעות קש	ר׳ מס׳ 6
8	קערה	BW4	308/4	71	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, הרבה גריסים אפורים בגדלים אחדים וטביעות קש, פני הכלי מוחלקים, עיטור סרוק בחוץ	ר׳ מס׳ 6
9	קערה	BW4	1001/5	501	טין חום שנצרף לחום־כתום על פני הכלי, גריסים אפורים וטביעות קש, פני הכלי מוחלקים	ר׳ מס׳ 6
10	קערה	BW4	13/4	8	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, הרבה גריסים אפורים בגדלים אחדים וטביעות קש, פני הכלי מוחלקים	ר׳ מס׳ 6
11	קערה	BW5	18/3	7	טין חום שנצרף לחום־כתום על פני הכלי, גריסים אפורים וטביעות קש, פני הכלי מוחלקים	Loffreda 1974:54–60, Fig. 14:15–16, Class D Watson 1992:238, Fig. 7:51, Ware E Ben-Arieh 1997: Pl. II:9

שניים או שלושה חריצים עמוקים. כלים דומים שנמצאו בכפר נחום, בחמת גדר ובפלה תוארכו למן המאה הה׳ עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ.

טיפוס BW6 (איור 4).— אלה קערות גדולות מאוד, עשויות ביד, שלהן שפה שטוחה שעוצבה על אבניים, או שפה מעוצבת עם רכס. הצד החיצון של השפה בהון לעתים, דופנות הכלי ישרות, ועל חלקן העליון רכסים שטוחים, הדומים לאלה שעל טיפוס BW4 לעיל. פני הכלי הוחלקו ידנית בפסים אנכיים, והבסיס תמיד שטוח ורחב. יוצא דופן המרזב שהותקן בתחתית הכלי באיור 4, ששימש ככל הנראה משפך. קערות דומות, ללא משפך, נמצאו בכפר נחום ובפלה, שם החלו להופיע במאה הד׳ והמשיכו לשמש עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ.

סירי בישול (CP)

בחפירה נחשף מגוון עשיר של סירי בישול מהתקופה הביזנטית.

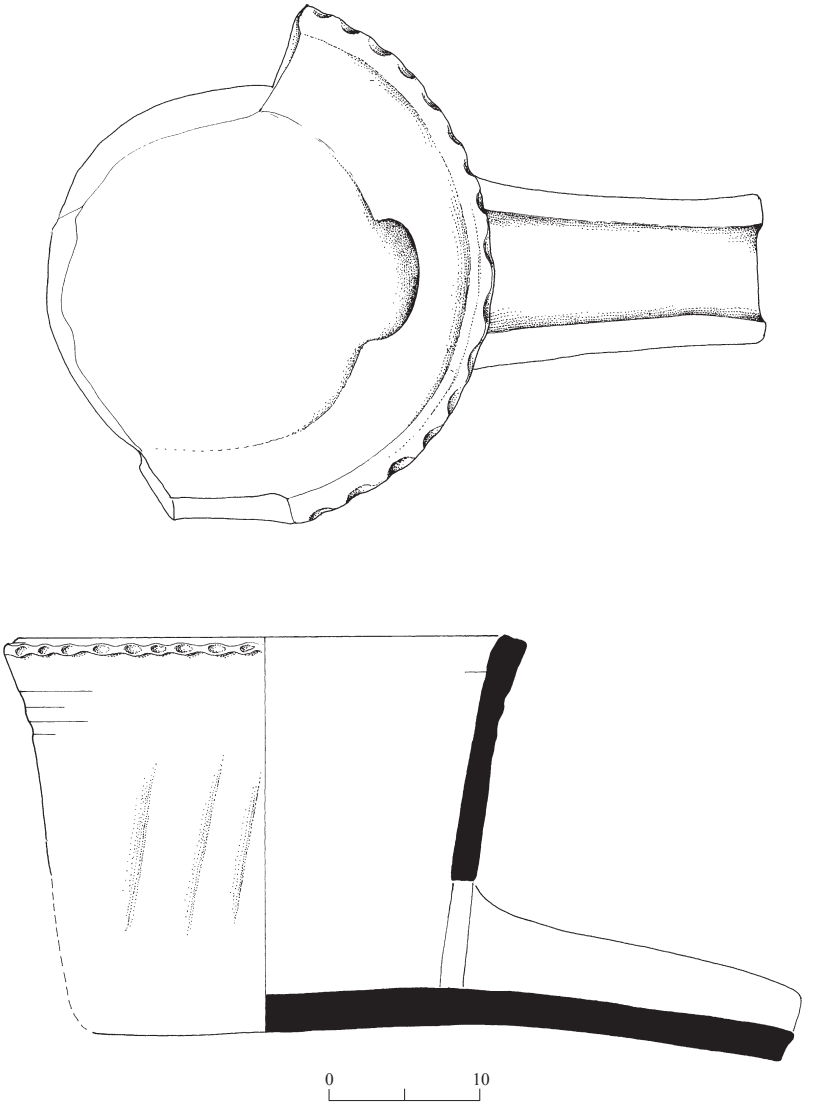

איור 4. קערה עשויה מטין חום (BW).

הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
קערת משפך	BW6	392/1	98	טין חום, גריסים אפורים וטביעות קש, עיטור בהון על השפה, פני הכלי מוחלקים	Loffreda 1974: Fig. 13:9, Photo 13 Watson 1992:238, Fig. 7:53–54, Ware E

טיפוס CP1 (איור 5:1–4).— לכלים אלה שפה ובה שני חריצים או שפה פשוטה (איור 5:1, 2) וצוואר זקוף. מקורם של רוב הכלים ככל הנראה בבית היוצר של כפר חנניה, והם מקבילים לטיפוס 4C המתוארך לתקופה הרומית המאוחרת – ראשית התקופה הביזנטית. לסיר מס׳ 3 צוואר ארוך יותר, והוא מקביל לטיפוס 4E בכפר חנניה, המתוארך למן תחילת המאה הד׳ עד תחילת המאה הה׳ לסה״נ. כלי דומה לסיר מס׳ 4, שלו צוואר נמוך, נמצא בפלה, שם תוארך למאה הו׳ לסה״נ. את

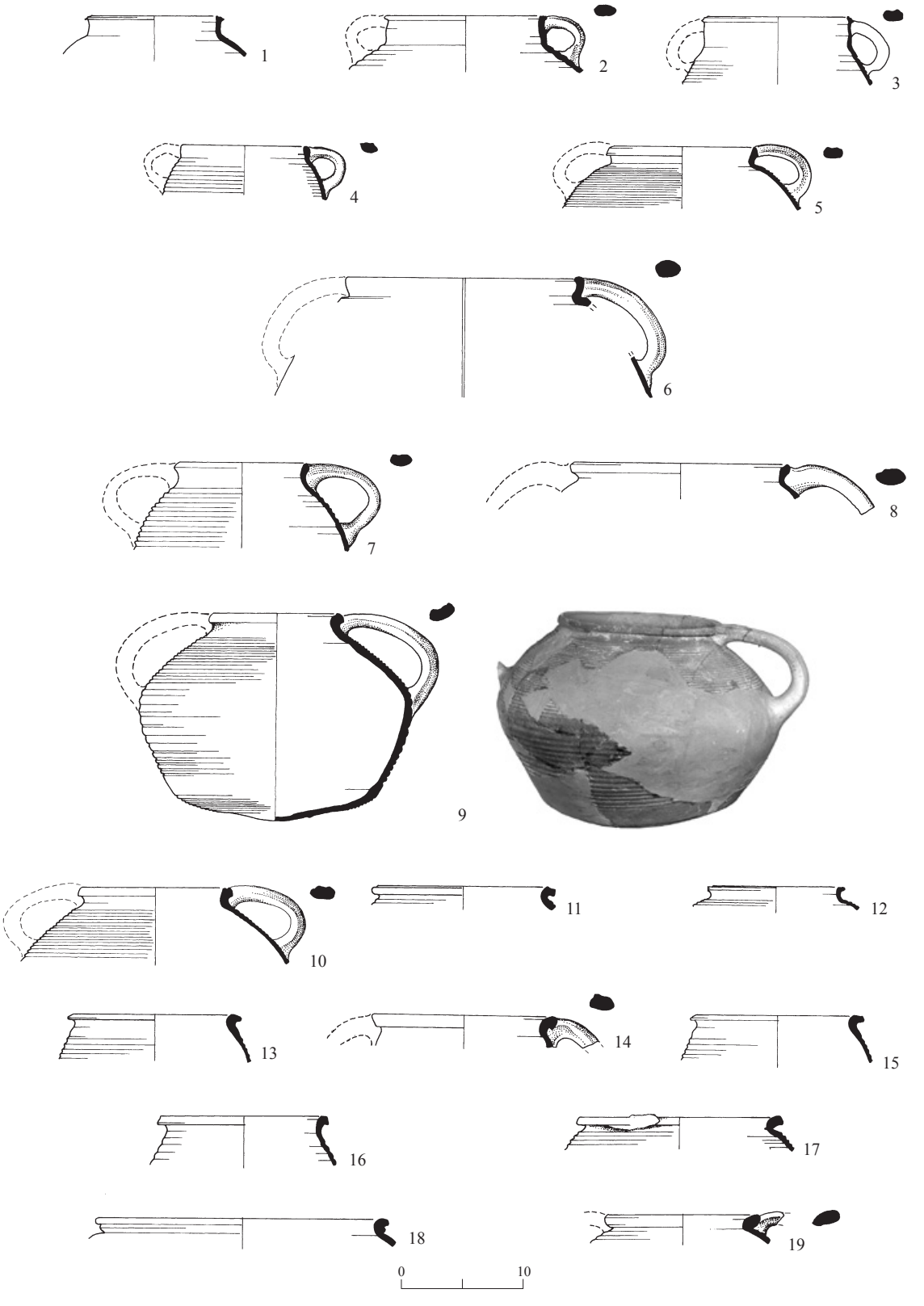

איור 5. סירי בישול (CP).

◀ איור 5

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	CP1	65/9	14	טין חום, גריסים לבנים	Adan-Bayewitz 1993:128–130, Form 4C
2	סיר בישול	CP1	72/4	23	טין חום־אדמדם שנצרף לחום כהה בחוץ, חול	ר׳ מס׳ 1
3	סיר בישול	CP1	137/2	38	טין חום כהה מאוד, גריסים לבנים קטנים וחצצי גיר	Adan-Bayewitz 1993:132–135, Form 4E
4	סיר בישול	CP1	102/10	29	טין חום־אדמדם שנצרף לחום בהיר בחוץ	Watson 1992:235–236, Fig. 2:17–19
5	סיר בישול	CP2	391/10	100	טין חום כהה שנצרף לחום־אפור כהה בחוץ, גריסים לבנים	
6	סיר בישול	CP3	391/5	100	טין חום כהה שנצרף לאפור כהה, חצצי גיר	Johnson 1988:190–192, Form 4, Variant 1, Nos. 533–547
7	סיר בישול	CP3	1084/4	525	טין חום־אדמדם	Johnson 1988:198, Form 16, No. 608 Watson 1992:235–236, Fig. 1:8
8	סיר בישול	CP3	56/6	21	טין חום־כתום כהה שנצרף לחום־אפור בחוץ	Johnson 1988:192, Form 4, Variant 2, Nos. 548–558
9	סיר בישול	CP4	410/1	98	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־אפור בחוץ	Watson 1992:235–236, Fig. 1:7
10	סיר בישול	CP4	102/1	29	טין חום־אפרפר כהה	ר׳ מס׳ 9
11	סיר בישול	CP4	65/9	14	טין אפור כהה	ר׳ מס׳ 9
12	סיר בישול	CP4	75/18	21	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור כהה בחוץ	ר׳ מס׳ 9
13	סיר בישול	CP4	96/11	22	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 9
14	סיר בישול	CP5	153/13	24	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־אדום כהה בחוץ	Johnson 1988:200, Form 27, Nos. 623–627 Watson 1992: Fig. 1:9
15	סיר בישול	CP5	82/12	24	טין חום־כתום שנצרף לאפור כהה על פני הכלי	ר׳ מס׳ 14
16	סיר בישול	CP5	94/51	17	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 14
17	סיר בישול	CP5	38/5	14	טין חום־אדמדם	Johnson 1988:200, Form 27, No. 624
18	סיר בישול	CP5	69/4	20	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור בחוץ, הרבה גריסים זעירים	ר׳ מס׳ 17
19	סיר בישול	CP6	2065/5	1012	טין אפור כהה	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 138:5

הסירים מטיפוס CP1 אפשר לתארך למן התקופה הרומית המאוחרת עד המאה הו׳ לסה״נ.

טיפוס CP2 (איור 5:5).— לסיר בישול זה צוואר נמוך, קעור במקצת.

טיפוס CP3 (איור 5:6–8).— לכלים אלה שפה פשוטה או חתוכה, נוטה חוצה, כך שנוצר חתך משולש. לסיר צוואר נמוך מאוד, ועל גוף הכלי יש בדרך כלל צילוע צפוף. כלים דומים נמצאו בג׳למה ובפלה. הכלי מפלה תוארך למאה הה׳ לסה״נ.

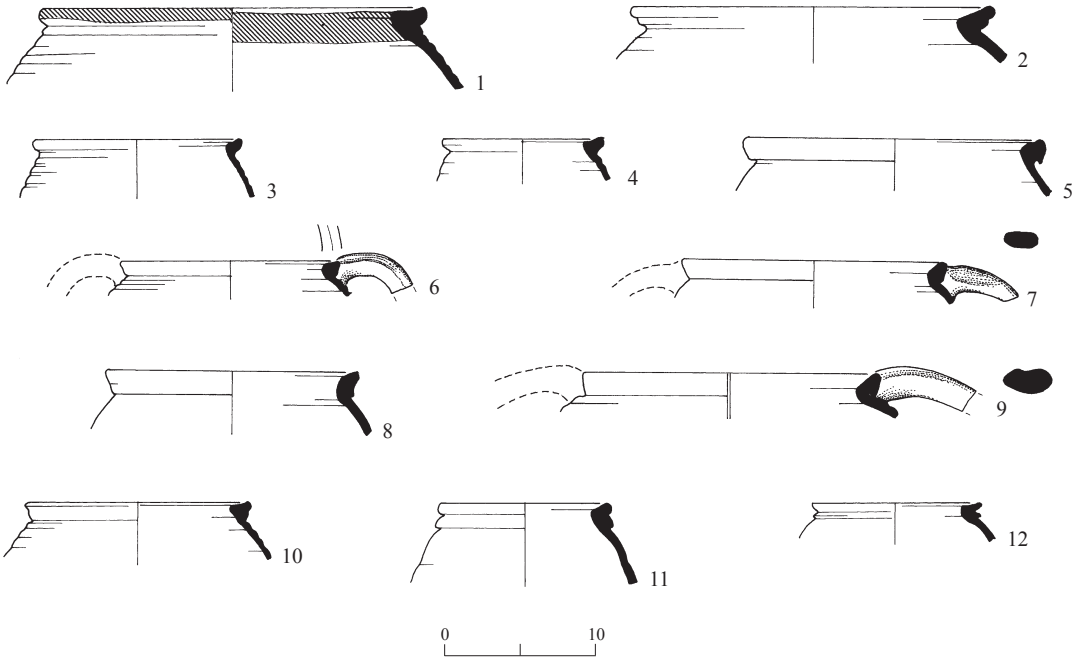

איור 6. סירי בישול (CP).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	CP7	1182/6	525	טין חום־כתום כהה, גריסים לבנים וכהים	Johnson 1988:195, Form 10, Variant 1, Nos. 587–590
2	סיר בישול	CP8	1182/7	525	טין חום בהיר שנצרף לאפרפר כהה בחוץ, חול	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 138:7, 9 Watson 1992: Fig. 2:10, 13, 15
3	סיר בישול	CP8	2072/2	2010	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 2
4	סיר בישול	CP8	58/18	11	טין חום־כתום שנצרף לחום־אדום בחוץ	ר׳ מס׳ 2
5	סיר בישול	CP9	196/1	54	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור כהה בחוץ	Johnson 1988:192, Form 5, Nos. 559–564
6	סיר בישול	CP10	314/6	76	טין חום־כתום שנצרף לחום־אפור בחוץ, הרבה גריסים לבנים	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 138:8, 10
7	סיר בישול	CP10	2074/5	1012	טין חום־כתום כהה שנצרף לחום־אדום כהה על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 6
8	סיר בישול	CP10	1027/11	510	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 6
9	סיר בישול	CP10	218/6	50	טין חום־אדום שנצרף לאפור כהה על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים זעירים	ר׳ מס׳ 6
10	סיר בישול	CP11	16/2	6	טין חום כהה שנצרף לאפור כהה בחוץ	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 138:6
11	סיר בישול	CP11	2032/2	1004	טין חום־אפור כהה, הרבה גריסים קטנים	ר׳ מס׳ 10
12	סיר בישול	CP11	277/3	71	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־אפרפר בחוץ, גריסים לבנים זעירים וחול	ר׳ מס׳ 10

טיפוס CP4 (איור 5:9–13).— לסירים אלה שפה נוטה חוצה ומעין חריץ על השפה. כמעט שאין להם צוואר, וגופם מכוסה בצילוע. כלים דומים שנמצאו בפלה תוארכו למאה הה׳ לסה״נ.

טיפוס CP5 (איור 5:14–18).— לסירים אלה שפה נוטה חוצה, לרוב חתוכה בצדה החיצון (איור 5:14–17). אין להם צוואר, וגופם מכוסה בצילוע. כלים דומים שנמצאו בג׳למה ובפלה תוארכו לרבע הראשון של המאה הו׳ לסה״נ. לסיר מס׳ 18 שפה מעוגלת, נוטה חוצה, והוא תת־טיפוס של קבוצה זו.

טיפוס CP6 (איור 5:19).— לסיר בישול זה שפה מעובה ומעוגלת, נוטה חוצה בזווית חדה. כלים דומים שנמצאו בפלה תוארכו לסוף המאה הו׳ – תחילת המאה הז׳ לסה״נ.

טיפוס CP7 (איור 6:1).— לסיר בישול זה שפת מדף רחבה וקעורה מעט. כלים דומים נמצאו בג׳למה.

טיפוס CP8 (איור 6:2–4).— לסיר בישול זה שפה נוטה חוצה בזווית חדה, משופעת פנימה, ולה חתך משולש. כלים דומים שנמצאו בפלה תוארכו לשנים 500–660 לסה״נ.

טיפוס CP9 (איור 6:5).— לכלי שפה עבה, קעורה, מקופלת חוצה ומשופעת פנימה. כלים דומים שנמצאו בג׳למה תוארכו למאה הה׳ לסה״נ.

טיפוס CP10 (איור 6:6–9).— לסירים אלה שפה מקופלת חוצה, היוצרת לעתים מעין משולש (ר׳ בעיקר איור 6:9). כלים דומים שנמצאו בפלה תוארכו למן סוף המאה הו׳ עד 660 לסה״נ.

טיפוס CP11 (איור 6:10–12).— לסירי בישול אלה שפה מקופלת חוצה, שטוחה ומעט קעורה למעלה. לשפה חתך משולש, ועל צדה החיצון שני רכסים (ר׳ בעיקר איור 6:11, 12). כלים דומים שנמצאו בפלה תוארכו למן סוף המאה הו׳ עד אמצע המאה הח׳ לסה״נ. כלים מטיפוס זה הם כנראה המאוחרים מבין סירי הבישול הפערוריים, שהחלו להופיע במאה הה׳ לסה״נ.

קדרות בישול (CPB)

קדרות בישול היו נפוצות מאוד במשך מאות שנים. הכלים הראשונים הופיעו בעבדת הנבטית כבר בשלב II, המתוארך למן הרבע האחרון של המאה הא׳ לסה״נ עד 200 לסה״נ (Negev and Sivan 1977:113–117, Fig. 5:2). במשך התקופות הרומית המאוחרת, הביזנטית והאסלאמית הקדומה נמצאו כלים אלה לצד סירי בישול סגורים. הצורה של הכלי השתנתה מעט במרוצת השנים.

טיפוס CPB1 (איור 7:1, 2).— קדרות בישול אלו פתוחות ושטוחות למדי. השפה לרוב חתוכה ישר, דופנות הכלי, המכוסות לרוב בצילוע חלקי, ישרות ולהן זיווי לקראת הבסיס. שתי ידיות אופקיות ממוקמות בדרך כלל קרוב לשפה, ומופנות כלפי מעלה אך לא עולות מעל השפה. הכלים אינם עשויים מטין אחיד, וצבעיו בגוני חום או אפור. הצד החיצון של הכלי נצרף בדרך כלל לאפור כהה. הצריפה תמיד טובה. הכלים הופיעו כבר בתקופה הרומית המאוחרת. כלים דומים שנמצאו ביקנעם ובפלה תוארכו למן המאה הה׳ עד 660 לסה״נ (Watson 1992:235, Fig. 1:5).

טיפוס CPB2 (איור 7:3–5).— קדרות מטיפוס זה עמוקות וכבדות, שפתן חתוכה אלכסונית, גופן מכוסה צילוע ובסיסן מעוגל. שתי ידיות ממוקמות קרוב לשפה ומופנות כלפי מעלה. כלים אלה שכיחים מאוד בסוף התקופה הביזנטית ובתקופה האומיית (Avissar 1996c:139). לאחר התקופה האומיית השתנתה צורת קדרות הבישול: הכלים לרוב עמוקים יותר, הדופן דקה יותר והצילוע כמעט נעלם (Avissar 1996c:139, Fig. XIII.99:2–12).

קנקנים (SJ)

טיפוסי הקנקנים נבדלים זה מזה בסוג הטין שממנו יוצרו. קנקנים מטיפוס SJ1 עשויים מטין אפור. טיפוסים SJ2–SJ4 הוכנו מטין חום־כתום או חום־אדמדם; חלקם (טיפוס SJ2) דומים בצורתם לקנקנים האפורים. ׳קנקני עזה׳ הוגדרו כטיפוס SJ5.

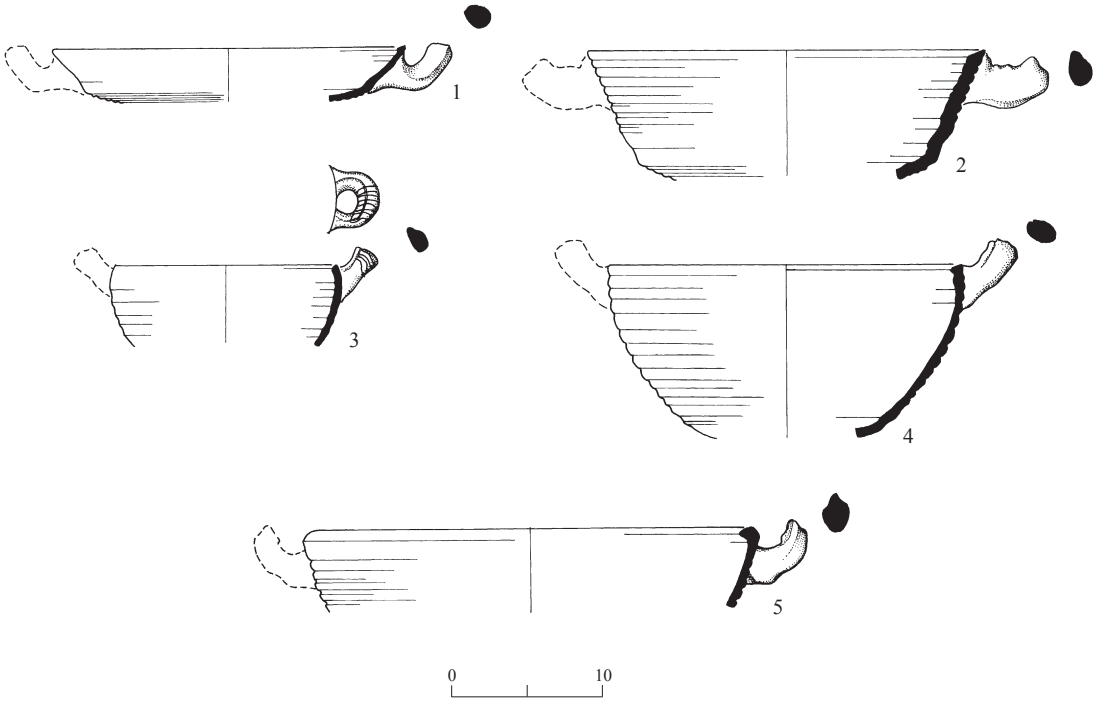

איור 7. קדרות בישול (CPB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קדרת בישול	CPB1	297/3	94	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־אדום כהה על פני הכלי, גריסים לבנים קטנים ומעט חצצים	Avissar 1996b:72–73, Fig. XII.6:11, 12
2	קדרת בישול	CPB1	297/1	72	טין חום־כתום כהה	Avissar 1996b:72–73, Fig. XII.6:12
3	קדרת בישול	CPB2	2073	1012	טין חום־אדמדם כהה	Avissar 1996c:139, CP Type 12, Fig. XIII.99:1
4	קדרת בישול	CPB2	1149/5	1523	טין חום־אדמדם, עיטור צבוע בלבן על הידית	ר׳ מס׳ 3
5	קדרת בישול	CPB2	2074/2	1012	טין חום־אפור כהה, הרבה גריסים בהירים קטנים ומעט חצצים, צריפה מצוינת	ר׳ מס׳ 3

טיפוס SJ1 (איור 8:1–5).— קנקנים אלה אפורים למראה ומעוטרים בצביעה בלבן. שפתם מעובה, גופם דמוי שק ובבסיס צווארם הגלילי נמשך רכס. רוב הכלים מטיפוס זה נמצאו בחפירות בצפון הארץ ובעבר הירדן; דרומית לקיסריה קנקנים אלה נדירים למדי. כלים דומים נתגלו בג׳למה, בכפר נחום, בתל כיסן ובפלה. בית היוצר שלהם היה כנראה בבית שאן (Landgraf 1980:69–80). קנקנים אלה נמצאו גם מחוץ לארץ ישראל, ושימשו ככל כנראה לאחסון שמן (Adan-Bayewitz 1986:99–101). בפלה הם נתגלו בשכבה II, המתוארכת לשנים 500–525 לסה״נ. תחילת הופעתם הייתה כבר בסוף המאה הה׳ לסה״נ, והשימוש בהם נמשך עד תחילת המאה הז׳ לסה״נ.

טיפוס SJ2 (איור 8:6–8).— אלה קנקנים דמויי שק. שפתם פשוטה או מעובה ומעל בסיס צווארם הגלילי נמשך רכס. קנקנים דומים נמצאו באתרים רבים, ובהם ג׳למה וקיסריה. הקנקנים מקיסריה תוארכו לשנים 135–450 לסה״נ, ואילו בפלה הופיעו הקנקנים גם במכלולים המתוארכים למאה הו׳ ולראשית המאה הז׳ לסה״נ (Smith and Day 1989: Pl. 48:5, 11).

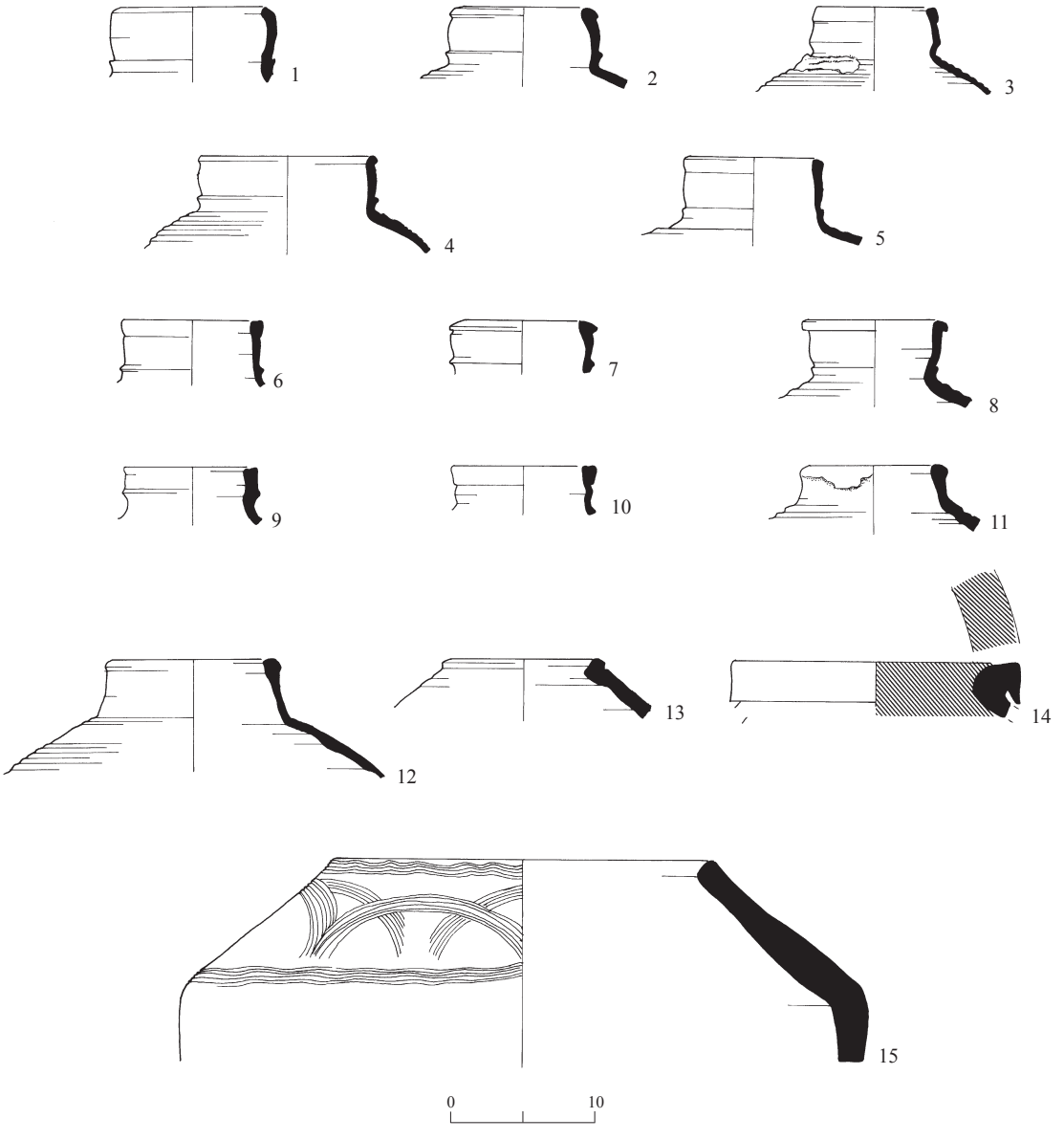

איור 8. קנקנים (SJ) ופיטסים (PTS).

טיפוס SJ3 (איור 8:9, 10).— לקנקנים אלה שפה מעובה וצוואר קצר. כלים דומים נמצאו בכפר נחום ובתל כיסן, ותוארכו לתקופה הביזנטית. המכלול הביזנטי מתל כיסן תוארך למן המאה הו׳ עד 638 לסה״נ (Landgraf 1980:61).

טיפוס SJ4 (איור 8:11, 12).— לטיפוס זה שפה מעובה וצוואר קצר למדי — צורה קלסית של קנקן שק ארץ־ישראלי, שהיה נפוץ בארץ ובעבר הירדן. הקנקן שימש כנראה לאחסון יין (Adan-Bayewitz 1986:91–97, Amphora Type 1B). ברמת הנדיב תוארך טיפוס זה למאות הו׳–הז׳ לסה״נ.

טיפוס SJ5 (איור 8:13).— זהו ׳קנקן עזה׳. הוא תוארך על פי צורתו לשנים 300–450 לסה״נ.

◂ איור 8

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	SJ1	3/4	3	טין חום כהה שנצרף לאפור על פני הכלי, גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה	Landgraf 1980:69–80 Johnson 1988:214–215, Nos. 810–822 Peleg 1989: Fig. 60:22 Loffreda 1974:43–44, Classe B, Fig. 8 Watson 1992:238–239, Fig. 9:64, 67
2	קנקן	SJ1	134/11	24	טין אפור כהה, גריסים לבנים, צריפה מצוינת	ר׳ מס׳ 1
3	קנקן	SJ1	2078/2	1013	טין אפור כהה, הרבה גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 1
4	קנקן	SJ1	74/2	17	טין אפור, גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה מצוינת	ר׳ מס׳ 1
5	קנקן	SJ1	137/8	38	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור כהה על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה מצוינת	ר׳ מס׳ 1
6	קנקן	SJ2	1085/3	526	טין חום־כתום	Riley 1975:26, Type 1A Johnson 1988:214–215, Nos. 798–809
7	קנקן	SJ2	89/16	15	טין חום־כתום, הרבה גריסים לבנים זעירים	ר׳ מס׳ 6
8	קנקן	SJ2	3101/4	1529	טין חום שנצרף לחום־כתום כהה על פני הכלי, גריסים אפורים זעירים ומעט חצצים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 6
9	קנקן	SJ3	3152/1	1551	טין חום־אדמדם שנצרף לחום על פני הכלי, צריפה טובה	Loffreda 1974:44, Type C1, Fig. 9:7–9 Landgraf 1980:69–80, Fig. 22
10	קנקן	SJ3	8/1	3	טין חום־כתום, הרבה גריסים לבנים	Loffreda 1974:44, Type C1, Fig. 9:4, 5
11	קנקן	SJ4	3050/3	1526	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים	Adan-Bayewitz 1986: Fig. 1:4–7 Calderon 2000:127–129, Pl. XVII:12–14, Figs. 16–18
12	קנקן	SJ4	27/6	12	טין חום־כתום, הרבה גריסים לבנים זעירים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 11
13	קנקן	SJ5	1008/12	501	טין חום, ליבה אפורה	Majcherek 1995:166–168, Form 2, Pl. 5:2
14	פיטס	PTS1	12210/5	525	טין חום־כתום, ליבה אפורה עבה, גריסים לבנים, חיפוי אדום בחוץ	Magness 1993:231–233, Holemouth Jars, Form 1A
15	פיטס	PTS2	2078/1	1013	טין חום שנצרף לחום־כתום על פני הכלי, ליבה אפורה, גריסים אפורים וטביעות קש, עיטור ירוק, עבודת יד	Loffreda 1974:54, Classe D, Fig. 13:1–8 Watson 1992:238, Ware E, Fig. 8:1

פיטסים (PTS)

טיפוס PTS1 (איור 8:14).— לפיטס זה פתח צר ושפה מקופלת חוצה, שצדה החיצון מיושר. כלים דומים שנמצאו באזור ירושלים תוארכו למן המאה הב׳ עד המאה הה׳ לסה״נ.

טיפוס PTS2 (איור 8:15).— זהו פיטס פערורי, השייך לקבוצת הכלים העשויים מטין חום (טיפוסים BW1–8; ר׳ איורים 3; 4; 10:2–4). לכלים אלה, שנעשו בעבודת יד, כתף מזווה, הנושאת לרוב עיטור סרוק. הקבלות נמצאו בכפר נחום ובפלה, ותוארכו למן סוף המאה הה׳ עד אמצע המאה הז׳ לסה״נ.

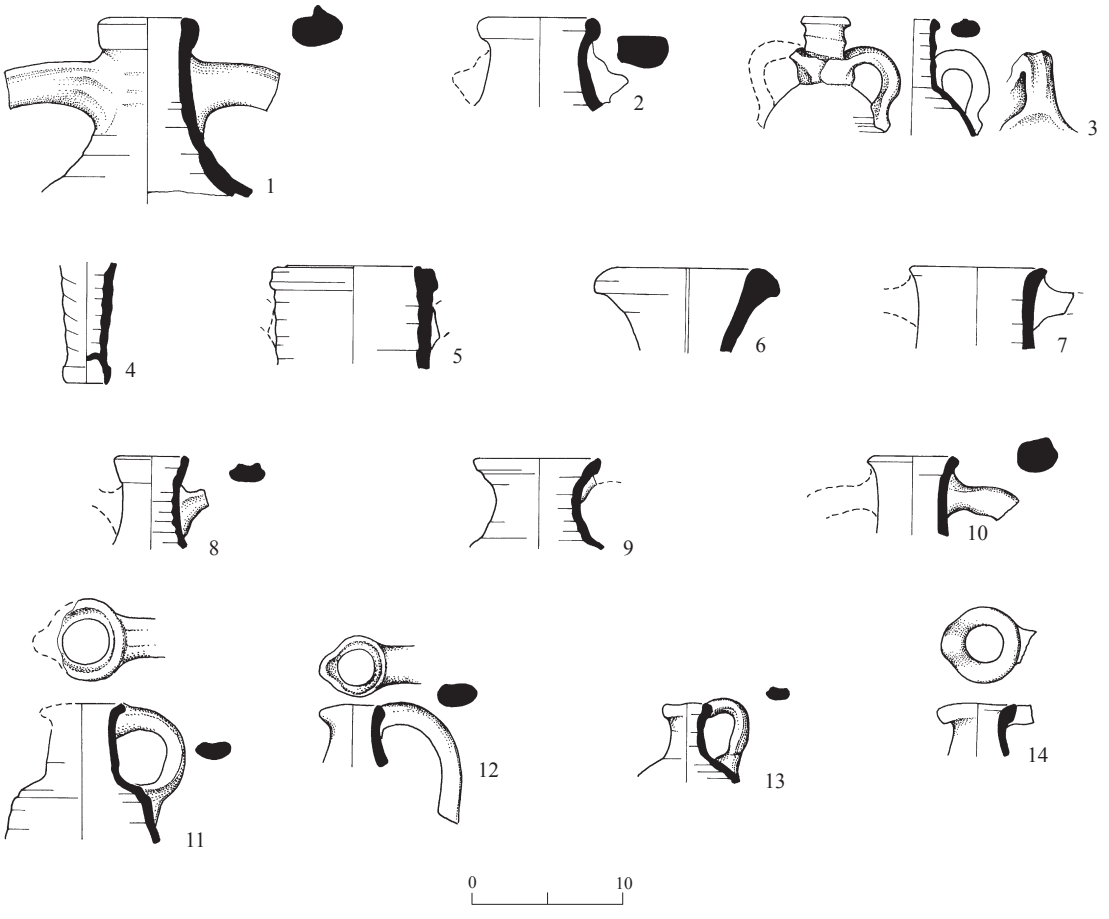

איור 9. אמפורות (AM), פכים ופכיות (JG).

אמפורות (AM)

טיפוס AM1 (איור 9:1, 2).— לאמפורה זו שפה מעובה וצוואר צר למדי. מקורה ככל הנראה במזרח הים התיכון.

טיפוס AM2 (איור 9:3, 4).— אמפורות אלו עשויות מטין חום, עשיר במיקה. צווארן צר וארוך, והידיות מלפפות את הצוואר. חלקן התחתון צר וארוך, ובסיסן חלול. הן מכוסות בצילוע. כלים דומים שנמצאו בקיסריה ובג׳למה תוארכו למן סוף המאה הד׳ עד המאה הז׳ לסה״נ.

טיפוס AM3 (איור 9:5).— לאמפורה זו שפה מלבנית וצוואר גלילי רחב. כלי דומה שנמצא בקיסריה תוארך לתקופה הרומית.

טיפוס AM4 (איור 9:6).— לאמפורה זו שפה מעובה, נוטה חוצה. היא שייכת לטיפוס הצפון־אפריקני הגדול, המתוארך למאות הב׳–הד׳ לסה״נ.

טיפוס AM5 (איור 9:7–10).— בטיפוס זו אוחדו אמפורות ביזנטיות מהמאות הה׳–הז׳ לסה״נ.

פכים ופכיות (JG)

טיפוס JG1 (איור 9:11–14).— לפכים ולפכיות אלו שפה תלתנית וצוואר צר. קשה לשייך את הכלים לתקופה מסוימת. לכלים דומים מהתקופות הרומית והביזנטית יש בדרך כלל רכס מתחת לשפה. לכלים המובאים כאן, לעומת זאת, יש צוואר חלק. כלים דומים נמצאו בג׳רש במכלול ביזנטי מאוחר.

◂ איור 9

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	אמפורה	AM1	166/10	24	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, הרבה גריסים זעירים כהים ולבנים	Hautumm 1981:21–58, Cat. Nos. 1, 4–6, 16, Figs. 17, 21–23, 38
2	אמפורה	AM1	367/3	93	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, צבע הליבה חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים ומעט מיקה, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 1
3	אמפורה	AM2	257/9	31	טין חום, ליבה אפורה, הרבה מיקה, פני הכלי מוחלקים	Riley 1975:31–32:19, Amphora, Type 4 Hautumm 1981:129–139, Cat. Nos. 248–263, Figs. 383–394
4	אמפורה	AM2	92/29	24	טין חום, ליבה אפורה, הרבה מיקה, פני הכלי מוחלקים	Hautumm 1981: Fig. 383 Johnson 1988: Nos. 729–731
5	אמפורה	AM3	1095/4	525	טין חום־אדמדם, גריסים קטנים כהים ומיקה	Bar-Nathan and Adato 1986b: Fig. 3:2
6	אמפורה	AM4	2049/1	107	טין צלהב	Hautumm 1981:103–109, Figs. 274–292
7	אמפורה	AM5	3112/4	1538	טין חום בהיר שנצרף לחום בהיר מאוד בחוץ, הרבה גריסים זעירים כהים ולבנים	Bar-Nathan and Adato 1986a: Fig. 1:1 Calderon 2000:133–135, Amphora, Type 2, Pl. XX:23–27
8	אמפורה	AM5	1182	525	טין חום בהיר מאוד, גריסים כהים זעירים ומעט חצצים, מיקה	Bar-Nathan and Adato 1986a: Fig. 1:3
9	אמפורה	AM5	106/13	27	טין חום בהיר, גריסים לבנים זעירים ומיקה	ר׳ מס׳ 7
10	אמפורה	AM5	66/2	17	טין חום בהיר, הרבה גריסים לבנים זעירים	ר׳ מס׳ 7
11	פך	JG1	287/1	72	טין חום־כתום, הרבה גריסים כהים, מיקה	Uscatescu 1996: Fig. 80:483–484
12	פך	JG1	1037/23	501	טין חום בהיר	ר׳ מס׳ 11
13	פכית	JG1	2084/3	1016	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 11
14	פכית	JG1	50/10	19	טין חום־כתום שנצרף לחום־אפור כהה על פני הכלי	ר׳ מס׳ 11

שונות

נר תלייה (איור 10:1).— כלי דומה שנמצא בבית ירח תוארך לתקופה הביזנטית.

גביע ופקק מטיפוס BW7 (איור 10:2, 3).— נמצאו שני פריטים יוצאי דופן, שנעשו מטין חום. פריט מספר 2 הוא גביע שניצב במקור על רגל גבוהה. כלים דומים נמצאו בחפירות אחרות בבית שאן, אך טרם פורסמו. פריט מספר 3 הוא שבר גוף ששימש פקק.

רעף מטיפוס BW8 (איור 10:4).— נמצא שבר רעף ׳רוכב׳ עשוי טין חום, עדות לכך שגם רעפים הוכנו מחומר זה.

התקופה האסלאמית הקדומה

קערות מזוגגות (GLB)

טיפוס GLB1 (איור 11:1).— כלים אלה מזוגגים בזיגוג אלקלי (רשף ורשף 1976:148–149; Tonghini 1998:55–57). אלה הם על פי רוב

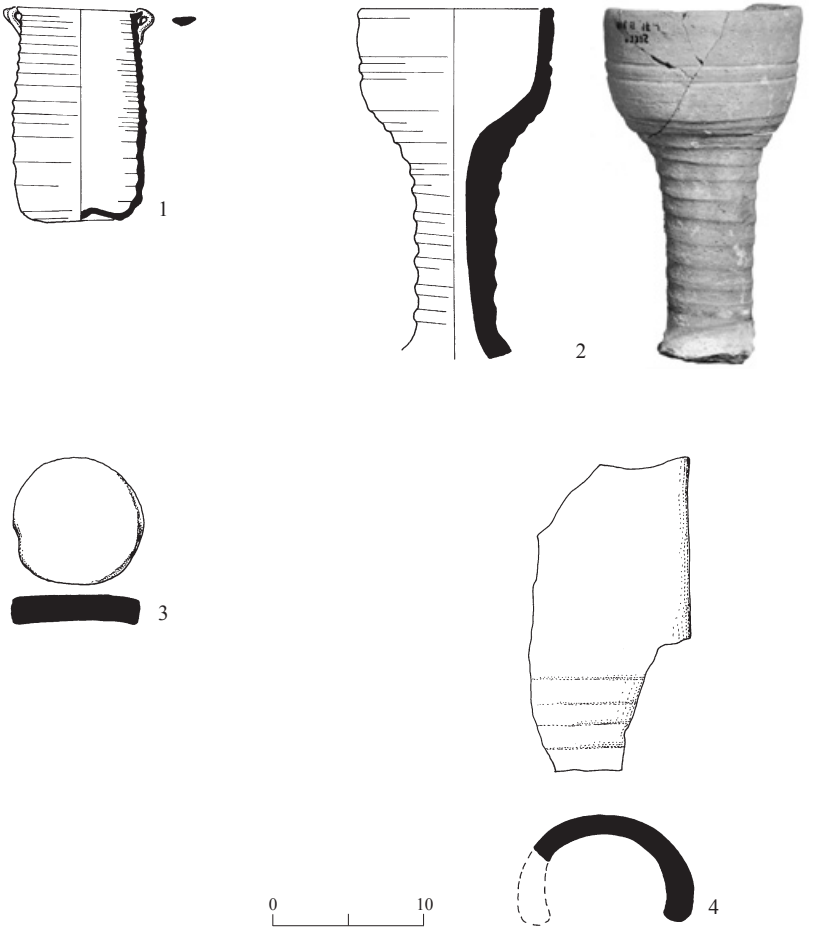

איור 10. שונות.

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	נר תלייה		286/1	72	טין חום־אפרפר כהה, ליבה אפורה, הרבה גריסים לבנים, צריפה מצוינת	Delougaz 1960: Pl. 54:15
2	גביע	BW7	548	71	טין חום, הרבה גריסים אפורים וטביעות קש	
3	פקק	BW7	166/14	24	טין חום, הרבה גריסים אפורים וטביעות קש	
4	רעף	BW8	1351/4	564	טין חום, הרבה גריסים אפורים וטביעות קש	

קערות קטנות ופשוטות, כנראה מייצור מקומי. הטין בגוונים של חום בהיר מאוד או צלהב, והזיגוג בגוני טורקיז או כחול בהיר. לעתים יש זיגוג בשני צבעים. הכלים מעוטרים בפסים לא־רגולריים, בנזילות ובהתזות של זיגוג כהה על זיגוג בהיר יותר. הקערות מזוגגות לרוב רק מבפנים, עם נזילות של זיגוג מחוץ לשפה. קערות דומות נמצאו ביקנעם ובחמת גדר למן המחצית השנייה של המאה הח׳ עד המאה הי״א לסה״נ. גם במאה הי״ב לסה״נ אפשר עדיין למצוא כלים מזוגגים בזיגוג אלקלי, שיובאו ממצרים (Avissar and Stern 2005:37–38, Type I.3.4).

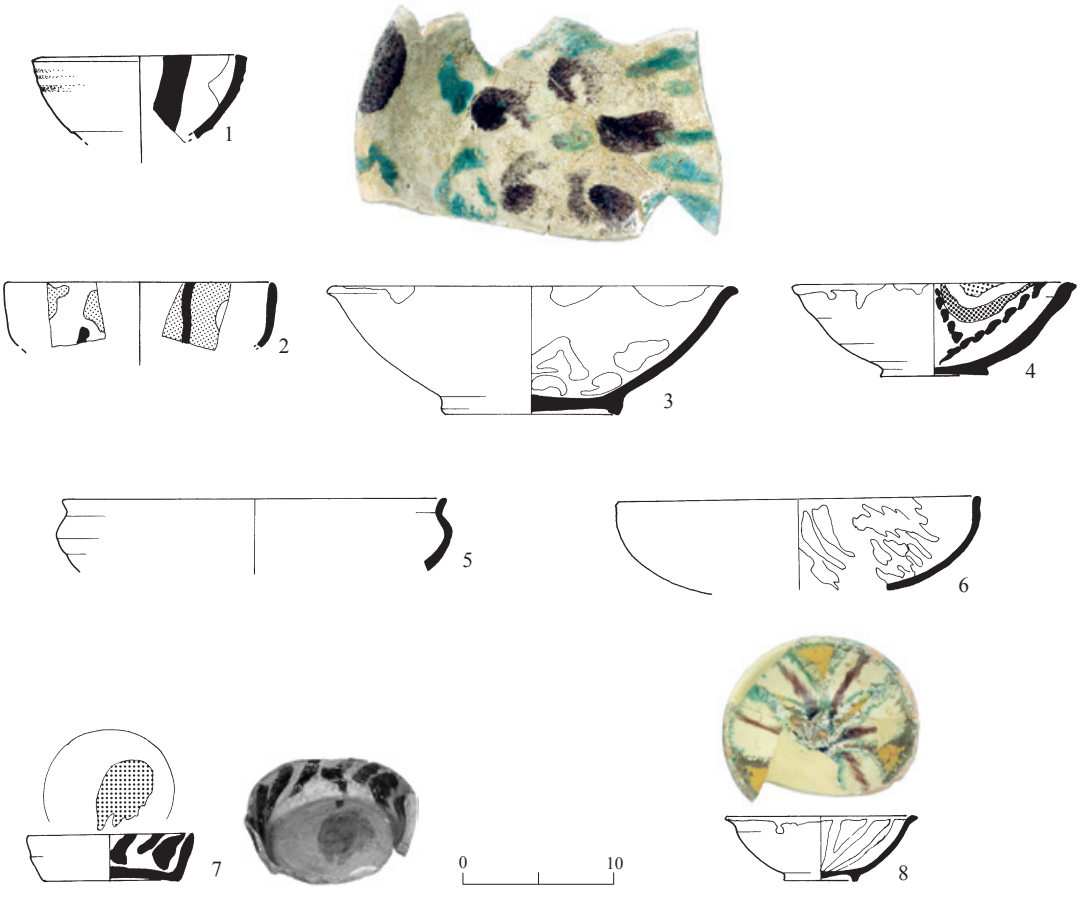

איור 11. קערות מזוגגות (GLB).

טיפוס GLB2 (איור 11:2).— כלים קופטיים מזוגגים (Coptic Glazed Ware) הם הקדומים מבין הכלים המזוגגים בזיגוג עופרת שנתגלו בארץ ישראל ובמצרים לאחר התקופות ההלניסטית והרומית. מקורם ככל הנראה במצרים, וניכרת בהם השפעה של קבוצות כלים מקומיים שרווחו באותה עת. את המונח Coptic Glazed Ware טבעו חופרי אלכסנדריה, שהגדירו את הטיפוס לראשונה והדגישו את הקשר בין אלכסנדריה לכלים הקופטיים המצוירים (Whitcomb 1989). צורת הכלים, הטין וטכניקת הצריפה מצביעים על קשר אפשרי לכלים מטיפוס Egyptian Ware A (Engemann 1989:163–164). לרוב הקערות שפה פשוטה, מחודדת מעט, ודופן משופעת. הטין בדרך כלל חום בהיר מאוד בגוני ורדרד או אדמדם. הכלים לרוב מחופים, הזיגוג חד־גוני, ירוק או צהוב, או רב־גוני, מעוטר בכתמים או בנזילות של זיגוג בשני צבעים, צהוב וירוק. כמו כן, מופיעים דגמים מוגדרים (חלקם צמחיים) התחומים בקווי מתאר בשחור. כלים דומים נמצאו בין היתר באבו מינה, בעקבה, ומעט שברים נמצאו ביקנעם. הקערות הקופטיות המזוגגות שנתגלו בעקבה זהות לכלים מאלכסנדריה ומקורן ככל הנראה במצרים, באותם מרכזי ייצור (Whitcomb 1989:175–182). כלים דומים נתגלו בטבריה (Stacey 2004:104–105), ובפלה נחשפו קערות דומות (Walmsley 1995:664, Ware 17, Fig. 9:1). הקערות מטיפוס זה לא הופיעו לפני המחצית השנייה של המאה הח׳ ואולי רק במאה הט׳ לסה״נ.

טיפוס GLB3 (איור 11:3, 4).— קערות אלו עשויות מטין בהיר מאוד, לרוב צלהב, ומעוטרות

◂ איור 11

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLB1	1052/10	532	טין צלהב, זיגוג טורקיז בלוי בפנים שהפך ללבן אטום, רצועה אנכית של חום כהה, שכבה דקה של זיגוג בלוי בחוץ	Avissar 1996c:82–85, Glazed Bowls Type 11, Fig. XIII.13, Photograph XIII.18 Boas 1997:389, Pl. III:3–6
2	קערה מזוגגת	GLB2	1034/22	505	טין חום־ורדרד בהיר, הרבה חסמים זעירים כהים, חיפוי צהבהב בפנים ובחוץ, זיגוג ירוק, צהוב וחום בפנים, זיגוג צהוב דק מאוד עם כתמים של זיגוג חום וירוק בחוץ	Whitcomb 1989: Fig. 5:b–l
3	קערה מזוגגת	GLB3	1336/2	539	טין צלהב־ירקרק, צריפה טובה, זיגוג אפרפר בפנים ובחוץ, מעוטר בכתמים בחום וירוק בפנים	Avissar 1996c:75–78, GLB Type 2, Fig. XIII.2
4	קערה מזוגגת	GLB3	362	88	טין צלהב־ירקרק, גריסים לבנים וכהים, צריפה טובה, זיגוג צהוב בהיר בפנים, מעוטר בלויות בירוק וכתמים חומים, כתמים באוכרה על השפה, הכלי מעובד במכשיר חד בחוץ	ר׳ מס׳ 3
5	קערה מזוגגת	GLB4	1000/6	500	טין חום בהיר, חיפוי לבן וזיגוג ירוק בפנים וחלקית גם בחוץ	Avissar 1996c:78–82, GLB Type 8, Fig. XIII.8
6	קערה מזוגגת	GLB5	1375/9	568	טין חום בהיר, גריסים לבנים וחצצי גיר, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג צהבהב בהיר מאוד בפנים עם התזות של ירוק וחום, כתמים של זיגוג ירוק בחוץ	ר׳ מס׳ 8
7	קערה מזוגגת	GLB5	3276	1569	טין כתום, חיפוי לבן וזיגוג צהוב בפנים ובחוץ, כתם צהוב כהה על הבסיס בפנים וכתמים חומים בפנים	Rosen-Ayalon and Eitan 1969
8	קערה מזוגגת	GLB5	389	99	טין חום בהיר, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג צהבהב־ירקרק בהיר בפנים ובחוץ, התזה בצורת פסים אנכיים של ירוק, חום וצהוב בפנים	Avissar 1996c:78–81, GLB Type 6, Fig. XIII.6

בפנים בדגמים הנדסיים בירוק, בחום ובאוכרה על רקע זיגוג צהבהב בהיר. טיפוס זה מקביל לקערות המזוגגות מטיפוסים 1–5 ביקנעם (Avissar 1996c:75–78). בעקבה כונו כלים אלה בשם Cream Splash Ware (Whitcomb 1990–1991:53, Fig. 3:a–h, Photograph 4). הקערות גסות למדי והדופן עבה. הצד החיצון בדרך כלל מעובד במכשיר חד ונשאר ללא זיגוג. לרוב הקערות שפה נוטה חוצה, דופן מעוגלת במקצת ובסיס דיסקוס. בעקבה הופיע טיפוס זה כבר במחצית השנייה של המאה הח׳ לסה״נ. הכלים המשיכו להיות בשימוש עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס GLB4 (איור 11:5).— קערות אלו עדינות למדי, ולרובן שפה פשוטה, נוטה חוצה ודפנות מעוגלות שלצדודיתן צורת האות S; קערות קוניות שלהן שפת מדף וקערות המיספריות נפוצות פחות. הקערות מחופות לבן בפנים ובדרך כלל גם בחוץ. הזיגוג חד־גוני, והכלים עוטרו לעתים בסגרפיטו (Avissar 1996c:82, Glazed Bowls Types 8–9).

טיפוס GLB5 (איור 11:6–8).— קערות אלו עדינות למדי, זהות בחומר ובצורה לטיפוס GLB4, והן נושאות זיגוג רב־גוני. הכלים עוטרו בהתזה של צבע ירוק, חום, צהוב וסגול על רקע צהבהב בהיר

Avissar 1996c:78–81, Glazed Bowls Type 6). כלים מסוג זה התחילו להופיע בסוזה כבר במחצית הראשונה של המאה הט׳ לסה״נ (Kervran 1977:152–153) והמשיכו עד השליש הראשון של המאה הי״א לסה״נ. כמו כן, נמצאו קערות קטנות שלהן דפנות אנכיות ובסיס שטוח ורחב (איור 7:11), מזוגגות בזיגוג חד־גוני או רב־גוני בפנים ובחוץ. טיפוס זה נדיר, ומקורו לדעתי ברמלה.

טיפוס GLB6 (איור 1:12).— הקערות עדינות למדי, זהות בחומר ובצורה לטיפוסים GLB4 ו־GLB5. לכל הקערות בסיס טבעת נמוך, והן עוטרו בסגרפיטו. מקור ההשראה לטכניקת עיטור זו ככל הנראה כפול: כלי חרס סיניים מיובאים, שהגיעו לעיראק כנראה לפני המאה הט׳ לסה״נ (Mason 1997a:27–30), וכלי המתכת המקומיים (Lane 1937–1938:40–41; Rosen-Ayalon 1974:252). הדגמים פשוטים, בדרך כלל: הם מורכבים משדות של משולשים התחומים בקו מתאר כפול, וממולאים בקווים או בסלילים גליים. הדגמים מסודרים בצורה רדיאלית (Avissar 1996c:81–82, Glazed Bowls Type 7).

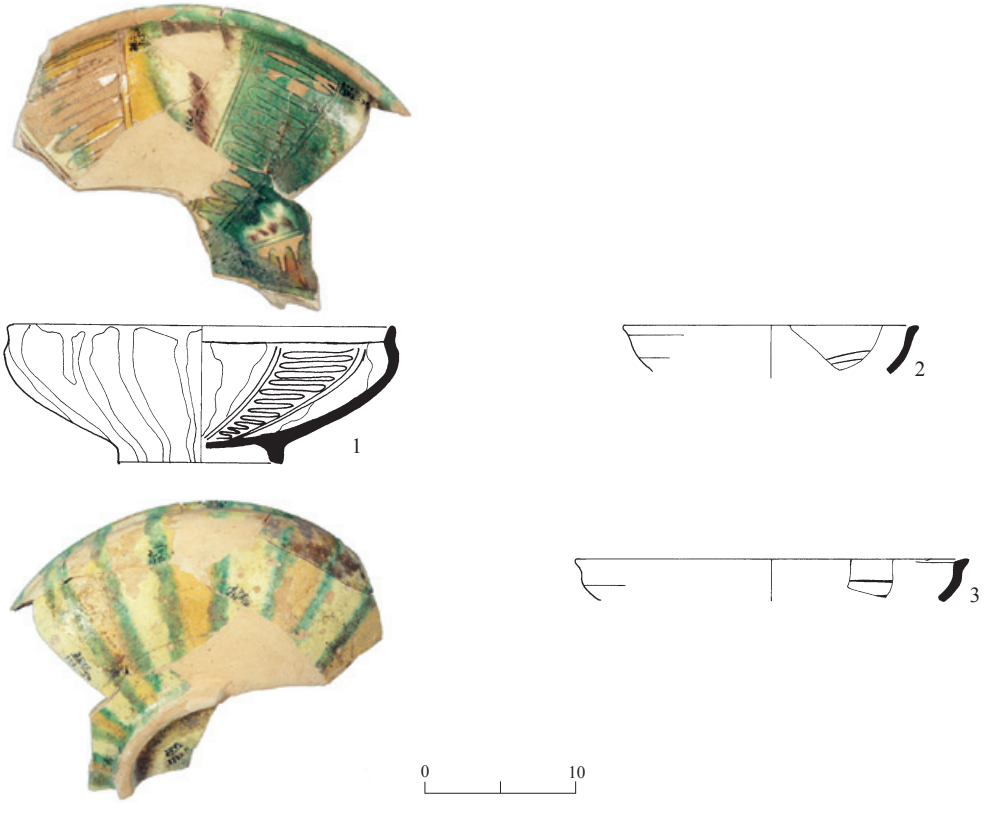

איור 12. קערות מזוגגות (GLB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLB6	1375/23	568	טין חום בהיר, גריסים לבנים, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג צהבהב בהיר מאוד בפנים, עם התזות של ירוק, חום וצהוב כהה, פנים הכלי מעוטר בסגרפיטו, פסים אנכיים של זיגוג צהוב בהיר, ירוק וצהוב כהה בחוץ	Avissar 1996c:81–82, GLB Type 7, Fig. XIII.7
2	קערה מזוגגת	GLB7	3058/15	1527	טין חום־אדמדם כהה, גריסים לבנים זעירים, מרח לבן בפנים ומעבר לשפה, חיפוי ורוד בחוץ, זיגוג צהוב ועיטור סגרפיטו בפנים	Avissar 1996c:87–90, GLB Type 30, XIII.21
3	קערה מזוגגת	GLB7	3049/4	1522	טין חום־אדמדם כהה, חיפוי ורוד בפנים ובחוץ, זיגוג ירוק בפנים ועל השפה, עיטור סגרפיטו בפנים	ר׳ מס׳ 2

טיפוס GLB7 (איור 12:2, 3).— קערות אלו מעוגלות ולהן שפה פשוטה או נוטה חוצה, מעין שפת מדף זעירה, ובסיס טבעת נמוך ורחב. הכלים מכוסים בחיפוי כפול: בחוץ (כולל הבסיס) חיפוי לבן, ורוד או חום בהיר מאוד, שנועד כנראה לכסות את הטין הכהה; בפנים ומעבר לשפה מרח לבן המשמש בסיס לזיגוג. בפנים הכלי זיגוג חד־גוני ירוק או צהוב, או התזה של זיגוג רב־גוני. חלק מהכלים עוטרו בסגרפיטו עדין, שבקושי עבר את שכבת החיפוי. הדגמים לרוב אינם מוגדרים. כמו כן, הוסר לעתים החיפוי ברצועות רחבות, ונוצר מעין דגם champlevé. קערות דומות נמצאו ביקנעם, בקיסריה ובירושלים (Pringle 1985: Figs. 6:37–38; 8:48; Tushingham 1985: Figs. 34:25, 33; 35:12; Avissar 1996c:87–90). קערות אלה הן טיפוס מעבר: מחד גיסא, הן השלב האחרון והמנוון של קערות מזוגגות מטיפוס GLB6, ומאידך גיסא, הן הטיפוס היחיד הנפוץ בתחילת התקופה הצלבנית. כלים דומים התגלו באנייה הטרופה מסרג׳ לימני (Serçe Limani), משנת 1025 לסה״נ (Jenkins 1992:56–60). קערות אלה היו בשימוש מהרבע הראשון של המאה הי״א עד אמצע המאה הי״ב לסה״נ (Avissar and Stern 2005:6, Type I.1.1).

קערות לא־מזוגגות (PLB)

טיפוס PLB7 (איור 13:1).— הקערות קטנות, גופן מעוגל והשפה נוטה חוצה. צורה זו אופיינית לכלים מהתקופה האומיית. על הכלי מופיע עיטור מקדה עבה, האופייני לקערות גדולות עשויות מטין אפור. כלים דומים מחמת גדר ומג׳רש תוארכו לתקופה האומיית.

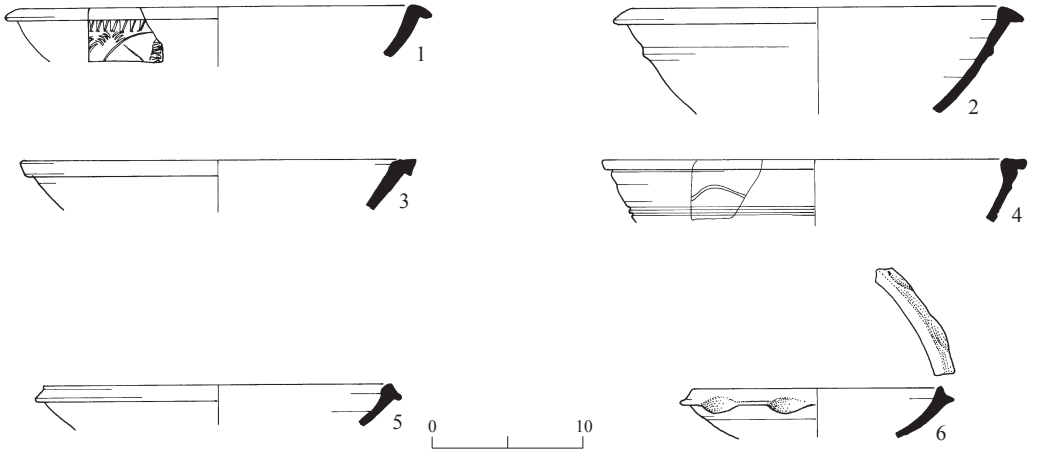

איור 13. קערות לא מזוגגות (PLB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	PLB7	3057/7	1525	טין אפור, צריפה מצוינת, ממורק בפנים ובחוץ, עיטור מקדה בחוץ	Clark and Falkner 1986: Fig. 21:3, 4 Schaefer and Falkner 1986: Fig. 10:9 Ben-Arieh 1997: Pls. VI:2; IX:7
2	קערה	PLB8	113/1	28	טין חום בהיר מאוד, גריסים זעירים לבנים ושחורים	Clark and Falkner 1986:247–251, Fig. 21:3–4
3	קערה	PLB8	386/2	98	טין חום שנצרף לחום־כתום על פני הכלי, צריפה טובה	Uscatescu 1996: Fig. 15:7D–7E
4	קערה	PLB8	3096/3	1535	טין חום־כתום שנצרף לחום בפנים ולאפור בחוץ, עיטור סרוק בחוץ	Ball et al. 1986: Fig. 1:1 Uscatescu 1996: Fig. 15:7D–7E
5	קערה	PLB8	53/2	20	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים	Ball et al. 1986: Fig. 1:3 Uscatescu 1996: Fig. 72:377
6	קערה	PLB9	1079/3	514	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה, מעט גריסים אפורים, צריפה טובה, עיטור בהון על השפה	

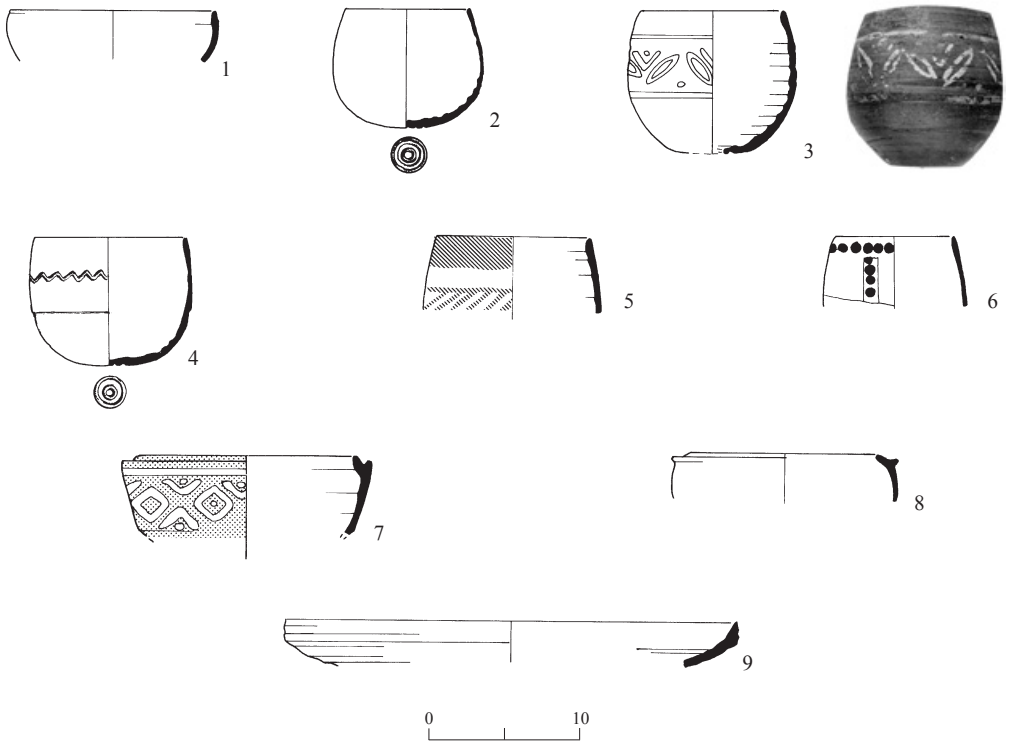

איור 14. קערות וספלים ממשפחת הכלים הביזנטיים העדינים (FBW).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	FBW1	1062/10	532	טין חום־כתום, ליבה אפורה, גריסים לבנים, צריפה טובה, מרוק פסים מכני	Magness 1993:193–198, FBW Bowls, Form 1B
2	ספל	FBW2	1000	500	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה, מעט גריסים לבנים, צריפה טובה, מרוק פסים מכני בחוץ, שני מעגלים חד־מרכזיים חרותים על הבסיס	Magness 1993:193–198, FBW Bowls, Form 1E
3	ספל	FBW2	3054	1526	טין חום־כתום, ליבה אפורה, גריסים לבנים, צריפה מצוינת, שרידי חיפוי אדום בחוץ, עיטור מצויר בלבן בחוץ, מרוק מכני על חלקו התחתון של הכלי	ר׳ מס׳ 2
4	ספל	FBW2	102	29	טין חום־אפרפר כהה, ליבה שחורה, צריפה טובה, מרוק מכני ועיטור חרוט בחוץ, שני מעגלים חד־מרכזיים חרותים על הבסיס	ר׳ מס׳ 2
5	ספל	FBW2	1038/6	505	טין חום־כתום, גריסים לבנים, שרידי עיטור אדום בחוץ	ר׳ מס׳ 2
6	ספל	FBW2	369/3	84	טין כתום כהה, פני הכלי מוחלקים, עיטור מצויר של עיגולים שחורים על פסים לבנים בחוץ	ר׳ מס׳ 2
7	קערה	FBW3	3108/2	1539	טין חום־כתום, חסמים לבנים, מרוק מכני ועיטור צבוע בלבן בחוץ	Magness 1993:198–201, FBW Bowls, Form 2A
8	קערה	FBW3	1349/7	561	טין חום בהיר, ליבה אפורה, מעט גריסים לבנים, צריפה מצוינת	ר׳ מס׳ 7
9	קערה	FBW4	1017/6	506	טין חום־כתום, צריפה מתכתית, מעובד במכשיר קהה, מרוק מכני	Magness 1993:198–201, FBW Bowls, Form 2B

טיפוס PLB8 (איור 13:2–5).— לקערות פשוטות אלו שפה נוטה חוצה או מעין שפת מדף. חלקן מעוטרות בסרוק. הקערות המעוטרות בעיטור סרוק נפוצות בעיקר לקראת סוף התקופה הביזנטית ובתקופה האסלאמית הקדומה (Magness 1993:206–211, Arched Rim Basins Forms 2, 2A, 2B, Flat Rim Basins, Incurved-Rim Basins).

טיפוס PLB9 (איור 13:6).— זוהי קערה קטנה עשויה מטין חום־אדמדם. על שפתה עיטור בהון, שכמותו מופיעים על כלים משלהי התקופה הביזנטית ומהתקופה האומיית.

קערות ביזנטיות עדינות וספלים (FBW)

טיפוס FBW1 (איור 14:1).— קערות מטיפוס זה מתוארכות למן אמצע המאה הו׳ עד תחילת המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:193–195, Forms 1A, 1B).

טיפוס FBW2 (איור 14:2–6).— ספלים אלה עדינים על פי רוב. הם מתוארכים למאות הח׳ והט׳ לסה״נ, ומקבילים לצורה 1E אצל מגנס (Magness 1993:193–196). ספלים אחדים היו צבועים (איור 14:3, 6), ועל אחרים הופיע עיטור חרות (איור 14:4).

טיפוס FBW3 (איור 14:7, 8).— לקערה זו שפת מרזב, והיא מתוארכת למן אמצע המאה הז׳ עד המאה הט׳ או הי׳ לסה״נ (Magness 1993:193–199, Forms 2A).

טיפוס FBW4 (איור 14:9).— זוהי קערה שטוחה, המתוארכת למן אמצע המאה הז׳ עד המאה הט׳ או הי׳ לסה״נ (Magness 1993:193–199, Form 2B).

קערות וקדרות מטין צלהב (PLB10–19)

כל הכלים בקבוצה זו עשויים מטין בגוונים של חום בהיר מאוד או צלהב (buff). ייצור כלים מטין צלהב התחיל כנראה כבר באמצע המאה הו׳ לסה״נ, והם סימן ההיכר של התקופה האסלאמית הקדומה. במאה הי״ב השתנתה האופנה, והכלים הלא־מזוגגים הוכנו מטין אדום.

טיפוס PLB10 (איור 15:1–4).— לקערות אלו שפה פשוטה, נוטה מעט פנימה, ודופן מעוגלת. רוב הכלים הללו אינם מעוטרים. כלים דומים נמצאו רק בבית ירח, בטבריה ובכפר נחום, ונראה שהקערות הללו יוצרו בבית שאן. הכלים מתוארכים למן אמצע המאה הו׳ עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס PLB11 (איור 15:5, 6).— זוהי קערה קונית ששפתה מעובה או נוטה חוצה; לא נמצאו לה הקבלות.

טיפוס PLB12 (איור 15:7–11).— קערות אלו גדולות, שפתן נוטה חוצה וגופן מזווה. השפה בדרך כלל פשוטה, אך יש בה לעתים חריץ (איור 15:9–11) והיא מפוצלת לפעמים (איור 15:11). רוב הכלים אינם מעוטרים, ולעתים נדירות מופיע עיטור בהון על השפה (איור 15:10). כלים אלה יוצרו ככל הנראה בבית שאן, ודומים להם נתגלו בכפר נחום, בטבריה, בחמת גדר ובפלה. טיפוס זה הופיע לראשונה במכלולים אומיים, אך ככל הנראה המשיך לשמש גם בתקופה העבאסית.

טיפוס PLB13 (איור 16:1).— לקערות קטנות ועמוקות אלו דפנות מצולעות ובסיס דיסקוס או בסיס שטוח. הכלים הוכנו ברשלנות. קערות זהות נמצאו במכלולים עבאסיים ברמלה, ואפשר שהן הובאו משם.

טיפוס PLB14 (איור 16:2).— קערות מטיפוס זה עמוקות, ולהן בסיס אומפלוס. דופנות הכלי חלקות למדי, ללא עיטור. כלים דומים נמצאו במכלולים עבאסיים ברמלה, ונראה שהקערות הובאו משם.

טיפוס PLB15 (איור 16:3–5).— לקערות אלו שפה שטוחה, משופעת מעט פנימה או מעובה ומקופלת חוצה, ודופן אנכית המזווה בחלקה התחתון. לרוב הקערות מטיפוס זה חריץ עמוק מתחת לשפה. הכלים עוטרו בחריתה בדגמים הנדסיים, לעתים עם תוספות פלסטיות (barbotine). קערות אלה היו נפוצות למדי ביקנעם, בח׳ירבת אל־מפג׳ר, בבית ירח, בחמת גדר, בטבריה, בכורסי, בכפר נחום ובפלה, שם הופיעו באמצע המאה הח׳ ובמאה הט׳ לסה״נ.

טיפוס PLB16 (איור 16:6, 7).— לקערות אלו שפה נוטה חוצה או שפת מדף ודופן מעוגלת במקצת. יש שהכלים מעוטרים בסרוק או בחריתה. כלים דומים, אך ללא עיטור, נמצאו בטבריה.

טיפוס PLB17 (איור 16:8).— לקערות אלו שפה רחבה, שטוחה, בולטת פנימה וחוצה או מקופלת

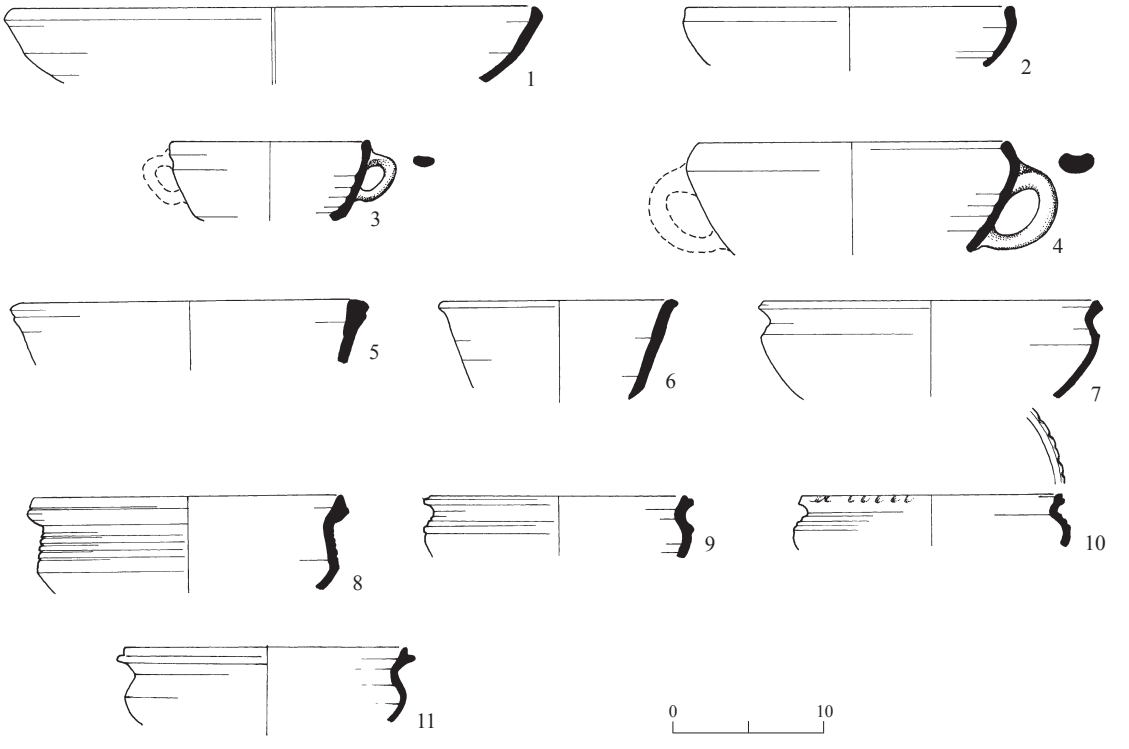

איור 15. קערות לא מזוגגות מטין צלהב (PLB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	PLB10	52/1	12	טין חום־ורדרד בהיר מאוד שנצרף לצלהב בפנים ומעבר לשפה בחוץ, גריסים לבנים וכהים	Delougaz 1960: Pl. 56:15 Peleg 1989: Fig. 43:22–23 Johnson 2000: Fig. 10:5, 6
2	קערה	PLB10	1101/6	528	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב בחוץ, חיפוי צלהב בפנים שנוטה להתקלף	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	PLB10	1038/2	505	טין צלהב־ירקרק, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 1
4	קערה	PLB10	203/2	51	טין חום־כתום בהיר, שנצרף לצלהב על פני הכלי, הרבה גריסים אפורים זעירים	ר׳ מס׳ 1
5	קערה	PLB11	22/1	10	טין צלהב, הרבה גריסים שחורים	
6	קערה	PLB11	1030/13	510	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, צריפה טובה	
7	קערה	PLB12	1094/1	528	טין חום־אדמדם שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, צבע הליבה חום בהיר, הרבה גריסים לבנים, צריפה טובה	Loffreda 1974: Fig.15:6, 8 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 147:13 Peleg 1989: Fig. 43:29–30 Ben-Arieh 1997: Pl. XII:30, 31 Johnson 2000: Fig. 10:24
8	קערה	PLB12	1148/6	501	טין חום־ורדרד בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, צריפה טובה, עיטור סרוק על הדופן החיצונית	ר׳ מס׳ 7
9	קערה	PLB12	1291	548	טין צלהב, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 7
10	קערה	PLB12	1274/8	548	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, גריסים כהים זעירים, צריפה טובה, עיטור בהון על השפה	ר׳ מס׳ 7
11	קערה	PLB12	1092/4	514	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, חצצי גיר, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 7

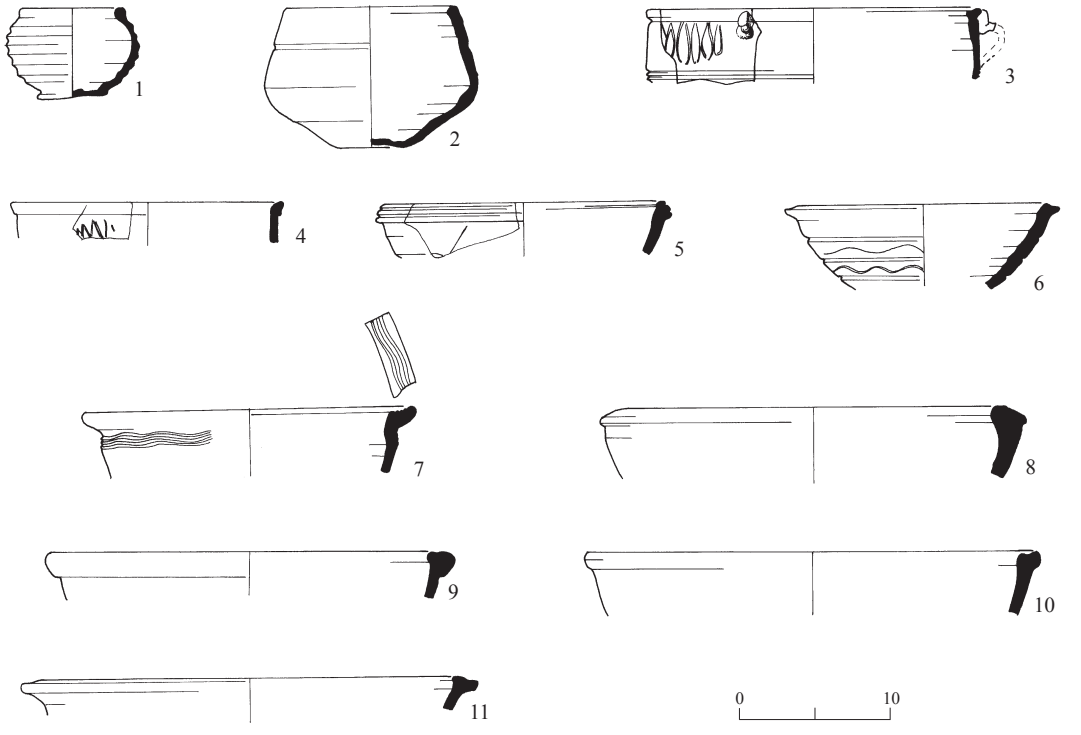

איור 16. קערות לא מזוגגות מטין צלהב (PLB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	PLB13	1008	501	טין צלהב־ירקרק, הרבה גריסים כהים	זלינגר 2000: איור 107: 12
2	קערה	PLB14	1347/2	558	טין צלהב	שיאון תשס״ד: איור 14: 82
3	קערה	PLB15	1352/8	560	טין צלהב, עיטור חרות ועיטור פלסטי בחוץ (barbotine)	Baramki 1944: Fig. 10:11–13, Ware 15 Delougaz 1960: Pl. 40:1, 2, 5–7, 10 Loffreda 1974: Fig. 15:15 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 147:3–5 Tzaferis 1983: Fig. 4:18, 20, 22 Peleg 1989: Figs. 62:34–41; 68 (Photo) Avissar 1996c:120, PLDB Type 6, Fig. XIII.69 Ben-Arieh 1997: Pl. VIII:19, 20 Johnson 2000: Fig. 10:12
4	קערה	PLB15	3137/5	1546	טין חום־כתום שנצרף לצלהב על פני הכלי, עיטור חרות בחוץ	ר׳ מס׳ 3
5	קערה	PLB15	3161/1	1546	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, עיטור חרות בחוץ	ר׳ מס׳ 3
6	קערה	PLB16	37	8	טין צלהב, עיטור חרות, צריפה טובה	Johnson 2000: Fig. 10:23
7	קערה	PLB16	1210/1	525	טין צלהב, ליבה חומה, גריסים לבנים קטנים וחצצי גיר, עיטור סרוק	Johnson 2000: Fig. 11:31
8	קערה	PLB17	1049/7	513	טין צלהב־ירקרק, גריסים לבנים	Delougaz 1960: Pl. 58:6 Loffreda 1974: Fig. 15:16, 18, 19 Koutsoukou and Najjar 1997:112, No. 236; 116, No. 291 Johnson 2000: Figs. 10:21, 22, 25, 26; 11:27–29
9	קערה	PLB18	313/3	79	טין צלהב־ירקרק, הרבה גריסים כהים	
10	קערה	PLB19	1040/4	511	טין חום בהיר שנצרף לצלהב על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה טובה, שרידי צבע אדום	
11	קערה	PLB19			טין צלהב, גריסים כהים	

איור 17 ◂

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	LPLB1	45/3	7	טין אפור כהה	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 145:6 Tzaferis 1983: Fig. 5:7–9 Schaefer and Falkner 1986: Fig. 8:1–14 Peleg 1989: Fig. 47:1–5 Watson 1992:237, Ware D, Fig. 6:48 Walmsley 1995:664, Ware 14, Fig. 8:8, 10 Avissar 1996c:124–125, PLDB Type 25, Fig. XIII.78 Ben-Arieh 1997: Pl. X:1–7
2	קערה	LPLB1	1056/12	513	טין אפור, גריסים שחורים	Schaefer and Falkner 1986: Fig. 8:15
3	קערה	LPLB1	23/9	7	טין אפור, גריסים לבנים זעירים	Schaefer and Falkner 1986: Fig. 8:11
4	קערה	LPLB1	167/5	35	טין חום־ירקרק, שנצרף לאפור על פני הכלי	Schaefer and Falkner 1986: Fig. 8:4
5	קערה	LPLB1	23/3	7	טין אפור כהה, גריסים לבנים זעירים	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 139:4
6	קערה	LPLB2	1052/10	518	טין חום כהה שנצרף לאפור על פני הכלי, ליבה אפורה, הרבה גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה טובה	Avissar 1996c:126–127, PLDB Type 27, Fig. XIII.80
7	קערה	LPLB2	1052/15	518	טין חום כהה שנצרף לחום־אדמדם כהה על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 6
8	קערה	LPLB2	1007/5	502	טין חום בהיר, צריפה טובה, עיטור חרוט	Avissar 1996c:126–127, PLDB Type 28, Fig. XIII.81

חוצה, ודופן עבה מעוגלת, מזווה או ישרה. רוב הכלים אינם מעוטרים, אך לעתים הם נושאים עיטור סרוק או חרות. הקערות הללו יוצרו כנראה בבית שאן. קערות דומות נמצאו ברמלה, בבית ירח, בטבריה, בכפר נחום ובעמאן. בעמאן הן נמצאו במכלולים אומיים. בכפר נחום נתגלתה קערה דומה בשכבה I, המתוארכת למן אמצע המאה הי׳ עד 1033 לסה״נ. קערות מסוג זה היו נפוצות מאוד ברמלה (טרם פורסמו), שם היו בשימוש למן התקופה האומיית עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס PLB18? (איור 16:9).— לקערה זו, אולי תת־טיפוס של PLB18, שפה מעובה ומעוצבת.

טיפוס PLB19 (איור 16:10, 11).— לקערות אלו שפת מדף, והן דומות בצורתן לטיפוס PLB8 (ר׳ איור 13:4, 5). לא נמצאו להן הקבלות.

קערות גדולות (LPLB)

טיפוס LPLB1 (איור 17:1–5).— קערות אלה הן סימן ההיכר של המכלולים האומיים. צבען אפור כתוצאה מצריפת חיזור (רשף ורשף 1976:190–195). הטין מפולם היטב והצריפה מצוינת. רוב הקערות, בעיקר הגדולות שבהן, נעשו בעבודת יד, אך השפה עוצבה על אבניים. השפה מעובה ולרוב מעוגלת כלפי מעלה ומשופעת כלפי חוץ, ועליה מופיע לעתים רכס בהון. הדופן ישרה או מעוגלת מעט, והידיות חוברו בחלק העליון של הדופן, מתחת לשפה. הבסיסים תמיד שטוחים ורחבים. חלק מהכלים מעוטרים בסרוק או בעיטור מקדה רחב. כבשנים שבהם צרפו קערות מטיפוס זה נמצאו בג׳רש (Schaefer and Falkner 1986), אך סביר להניח שייצרו אותן גם במקומות אחרים. כלים דומים נמצאו ביקנעם, בחמת גדר, בכורסי, בכפר נחום, בפלה ובג׳רש. קערות מטיפוס זה

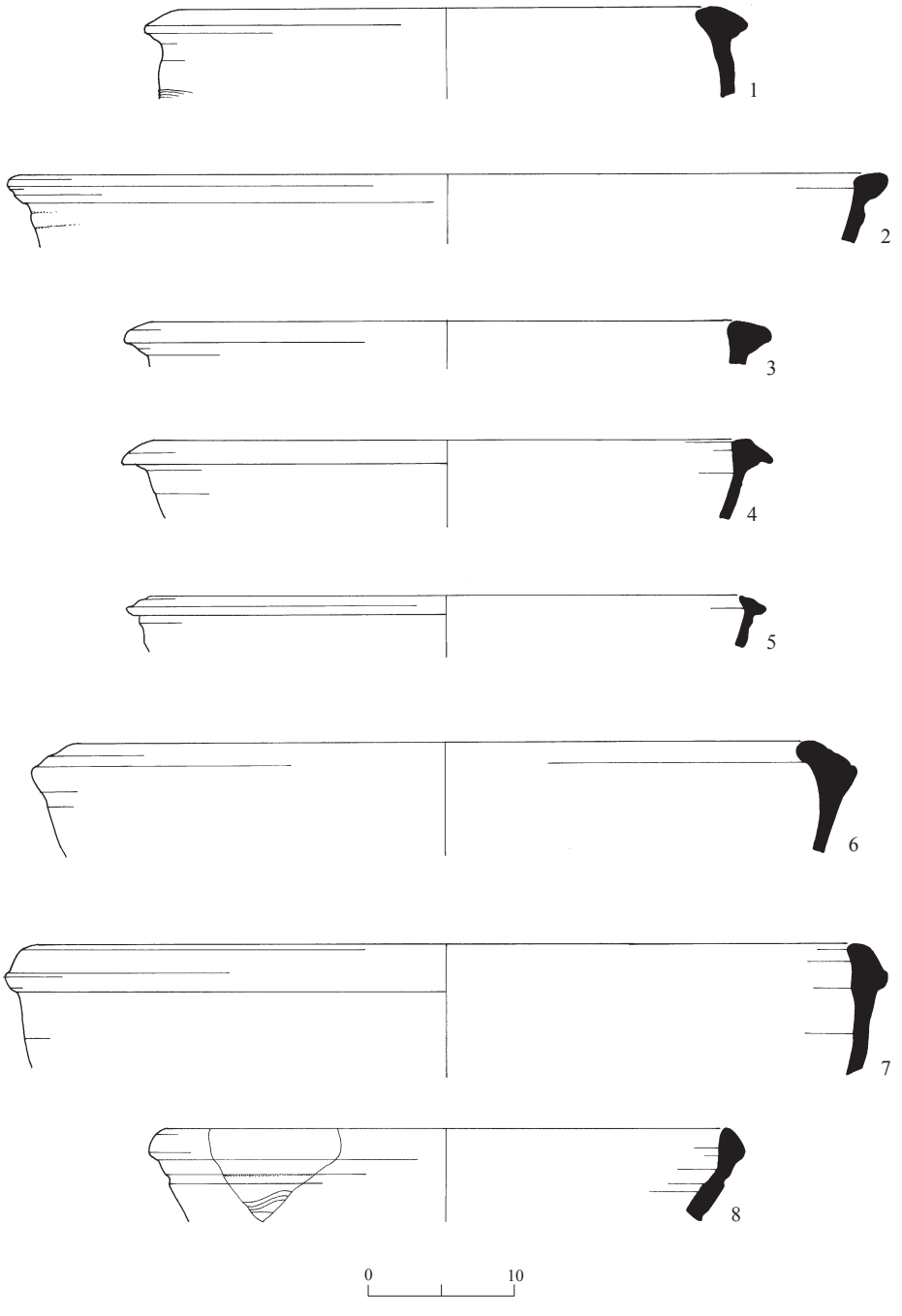

איור 17. קערות גדולות (LPLB).

תוארכו בפלה למן אמצע המאה הז׳ עד תחילת המאה הט׳ לסה״נ.

טיפוס LPLB2 (איור 17:6–8).— לקערות דופן מעוגלת ושפה מעובה, מעוגלת כלפי מעלה או בעלת חתך משולש. לרוב השפה נוטה פנימה. הקערות נעשו בעבודת יד, והשפה עוצבה על אבניים. רוב הקערות אינן מעוטרות, אך ישנם כלים שעוטרו בסרוק. הקבלות נמצאו ביקנעם, שם תוארכו למן אמצע המאה הט׳ עד תחילת המאה הי״א לסה״נ.

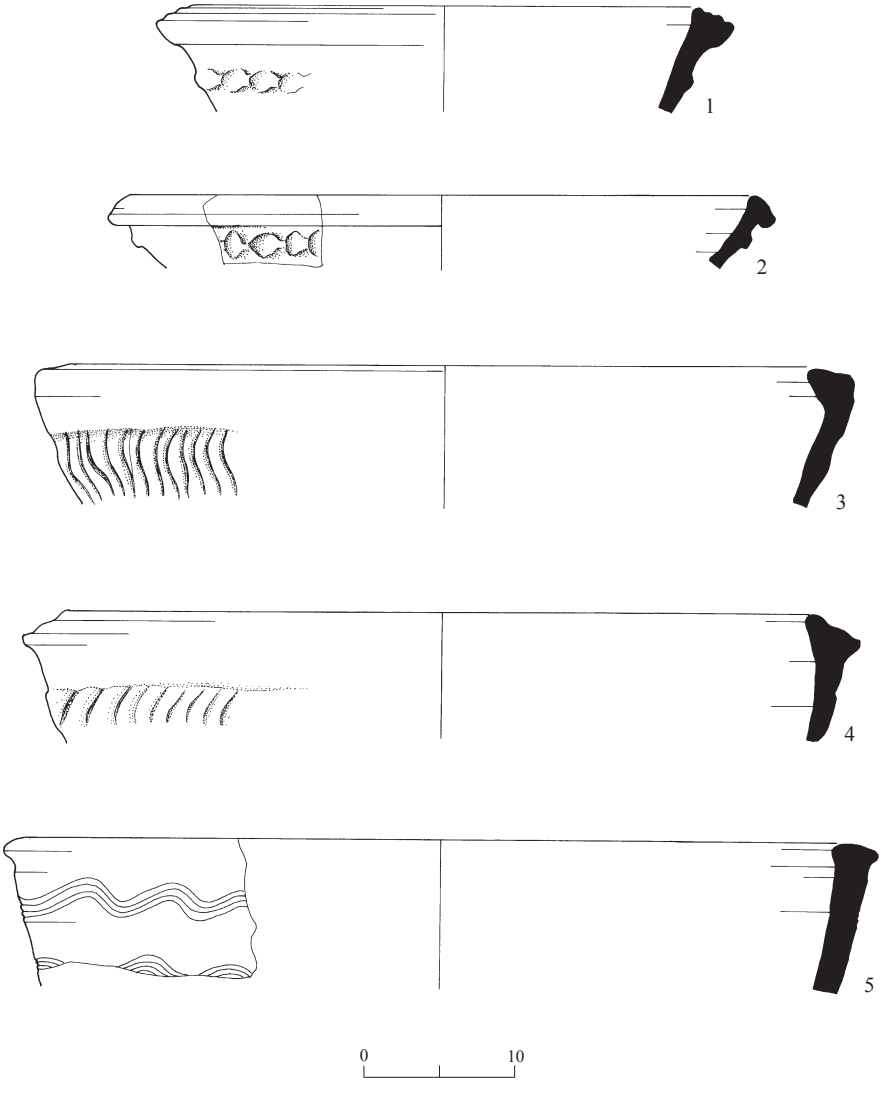

איור 18. קערות גדולות (LPLB).

טיפוס LPLB3 (איור 18: 1, 2).— הקערות מקבוצה זו דומות בצורתן לקערות מהטין החום (Brown Ware), אך הן עשויות מטין שונה. לכלים דפנות קוניות או מעוגלות במקצת, שפה עבה ומחורצת, או שפה מקופלת חוצה, שלה רכס בהון מתחת לשפה.

טיפוס LPLB4 (איור 18: 3, 4).— לקערות אלו שפה מעובה ודפנות מעוגלות במקצת. מתחת לשפה יש רצועה רחבה של עיטור פלסטי, המחקה קפלי בגד. כלים דומים נמצאו ביקנעם, בח׳ירבת אל־מפג׳ר, בכפר נחום ובאל־מווקר שבעבר הירדן. כלים שלהם עיטור פלסטי דומה, עשויים מטין ורדרד (ולא אפור כמו כלים אלה), נתגלו במכלולים עבאסיים בחפירות האוניברסיטה העברית בבית שאן (טרם פורסמו).

טיפוס LPLB5 (איור 18: 5).— לקערות אלו שפה מעובה במקצת ודפנות ישרות. הכלים עשויים מטין בהיר ומעוטרים לרוב בסרוק. כלים דומים נמצאו בח׳ירבת אל־מפג׳ר ותוארכו לתקופה העבאסית.

◂ איור 18

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	LPLB3	58	11	טין חום־כתום שנצרף לאפור על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים במגוון גדלים וטביעות קש, רכס בהון על הדופן החיצונית, פני הכלי מוחלקים	Watson 1992:238, Fig. 7:50, Ware E
2	קערה	LPLB3	1025/10	513	טין חום־צהבהב בהיר, רכס בהון על הדופן החיצונית	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	LPLB4	1010/1	500	טין חום בהיר מאוד, עיטור פלסטי דמוי קפלי בגד על הדופן החיצונית	Baramki 1944: Fig. 10:4, 5, 7 Najjar 1989: Fig. 9:43 Peleg 1989: Fig. 47:7 Avissar 1996c:127, PLDB Type 29, Fig. XIII.82
4	קערה	LPLB4	1030/8	510	טין חום־כתום כהה שנצרף לאפור כהה על פני הכלי, גריסים לבנים וחול, עיטור פלסטי דמוי קפלי בגד על הדופן החיצונית	ר׳ מס׳ 3
5	קערה	LPLB5	3096/15	1535	טין חום־ורדרד בהיר, ליבה בצבע צלהב־ירקרק, מעט גריסים לבנים, צריפה טובה, עיטור סרוק	Baramki 1944: Fig. 10:10

קערות וספלים מעוטרים (DCB)

טיפוס DCB1 (איור 19:1–3).— אלו קערות עמוקות שלהן דופן אנכית ובסיס מעוגל או אומפלוס, או דופן אנכית ישרה ושפת מרזב. צורתה של קערה מס׳ 2, בעלת הידיות, דומה לזו של קערות מטיפוס PLB4 (ר׳ לעיל), המיוחסות למאה הז׳ לסה״נ. הקערות מעוטרות בחוץ בדגמים הנדסיים פשוטים, מצוירים בלבן. כלים דומים נמצאו ביזרעאל, בכפר נחום, בפלה ובג׳רש. הקערות מפלה תוארכו למן תחילת המאה הח׳ עד תחילת המאה הט׳ לסה״נ.

טיפוס DCB2 (איור 19:4).— לקערות אלו שפה פשוטה או משופעת מעט פנימה, דופן אנכית ובסיס שטוח ורחב. לרוב הקערות חיפוי לבן, ורדרד או צלהב בחוץ, ולעתים גם בפנים. העיטור מצויר באדום, ומשלב דגמים צמחיים מסוגננים ודגמים הנדסיים. קערות דומות נמצאו ביקנעם, אך עיקר תפוצתן בעבר הירדן, ברוג׳ם אל־קורסי, בג׳רש ובפלה. מקור הכלים כנראה בעבר הירדן, אך לא ברור היכן. קערות מקבוצה זו הופיעו בפלה במחצית הראשונה של המאה הח׳ עד ראשית המאה הט׳ לסה״נ.

ספלים עמוקים שלהם שפה פשוטה או מחודדת ומשופעת פנימה ודופן מעוגלת (איור 19:5) הם תת־טיפוס של קבוצה זו. לעתים הם נושאים חיפוי בהיר. הכלים עוטרו בצביעה בשחור או בחום־אדום. רוב הכלים מעוטרים במעין לויות מסוגננות או בדגם רשת. קערות דומות נמצאו בפלה ובג׳רש; הן יוצרו ככל הנראה בג׳רש (Gawlikowski 1995:85). הספלים לא הופיעו לפני 770 לסה״נ (Gawlikowski 1995). בפלה הם הופיעו לראשונה במכלול עבאסי, והשימוש בהם נמשך עד אמצע המאה הט׳ לסה״נ.

טיפוס DCB3 (איור 19:6).— לקערות אלו דופן אנכית ובסיס רחב ושטוח. הטין אפור כהה, והכלים ממורקים היטב בפנים ובחוץ, כך שלפני הכלי צבע שחור מבריק. לפעמים יש כתמים בהירים כתוצאה מצריפה לא אחידה. הקערות מעוטרות לרוב בדגמים חרותים, מלאים בחומר לבן. בתקופה האסלאמית הקדומה עוטרו בטכניקה דומה גם כלי הזכוכית (Hadad 2000). טכניקת העיטור מזכירה את כלי תל אל־יהודייה מתקופת הברונזה התיכונה 2ב׳. רוב הדגמים הנדסיים פשוטים, ורק לעתים נדירות מופיעים דגמים צמחיים או תיאורים של חיות, ציפורים ודגים. כלים דומים נמצאו ביקנעם, בטבריה, בקיסריה ובנברתין. ברמלה נמצא כלי שעליו מתוארים דגים. ביקנעם נתגלו קערות דומות מתחת לרצפות של שכבה IVa, המתוארכת למן המחצית השנייה של המאה הט׳ עד המאה

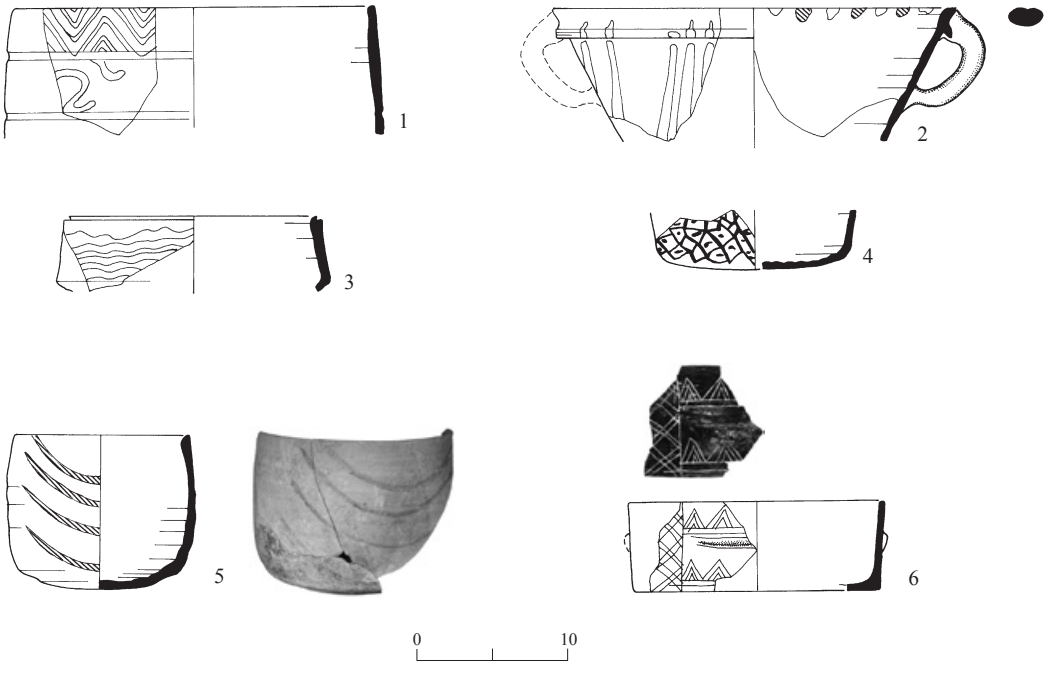

איור 19. קערות מעוטרות (DCB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	DCB1	3085/5	?	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים, עיטור מצויר בלבן בחוץ	Gawlikowski 1995: Fig. 7
2	קערה	DCB1	191/2	51	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה, הרבה גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה, עיטור צבוע בלבן ואדום על השפה ובחוץ	
3	קערה	DCB1	307/5	58	טין אפור, גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה מצוינת, עיטור צבוע בלבן בחוץ	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 147:1 Peleg 1989: Fig. 45:10 Gawlikowski 1995: Fig. 7
4	קערה	DCB2	1127/3	1523	טין חום בהיר, גריסים לבנים זעירים ומעט חצצי גיר, חיפוי צלהב ועיטור מצויר בחוץ	‘Amr 1986:145–158, Fig. 35 Gawlikowski 1992 Walmsley 1995:661, Ware 8, Fig. 6:9 Avissar 1996c:121, PLDB Type 9, Fig. XIII.72
5	ספל	DCB2.1	399	102	טין חום בהיר מאוד, צריפה טובה, עיטור צבוע באדום בחוץ	Gawlikowski 1995: Fig. 8 Walmsley 1995:661, Ware 8, Fig. 6:3, 4
6	קערה	DCB3	1377/4	568	טין אפור כהה, חיפוי שחור בפנים ובחוץ, בחוץ חריתות שמולאו בצבע לבן, מרוק בפנים ובחוץ	פריאל 1999 : איור 4:157 Oren 1971:276 Meyers and Meyers 1982: Fig. 3 Brosh 1986: Fig. 1:3, Pl. I:7, 8 Avissar 1996c:122–123, PLDB Type 12, Fig. XIII.75

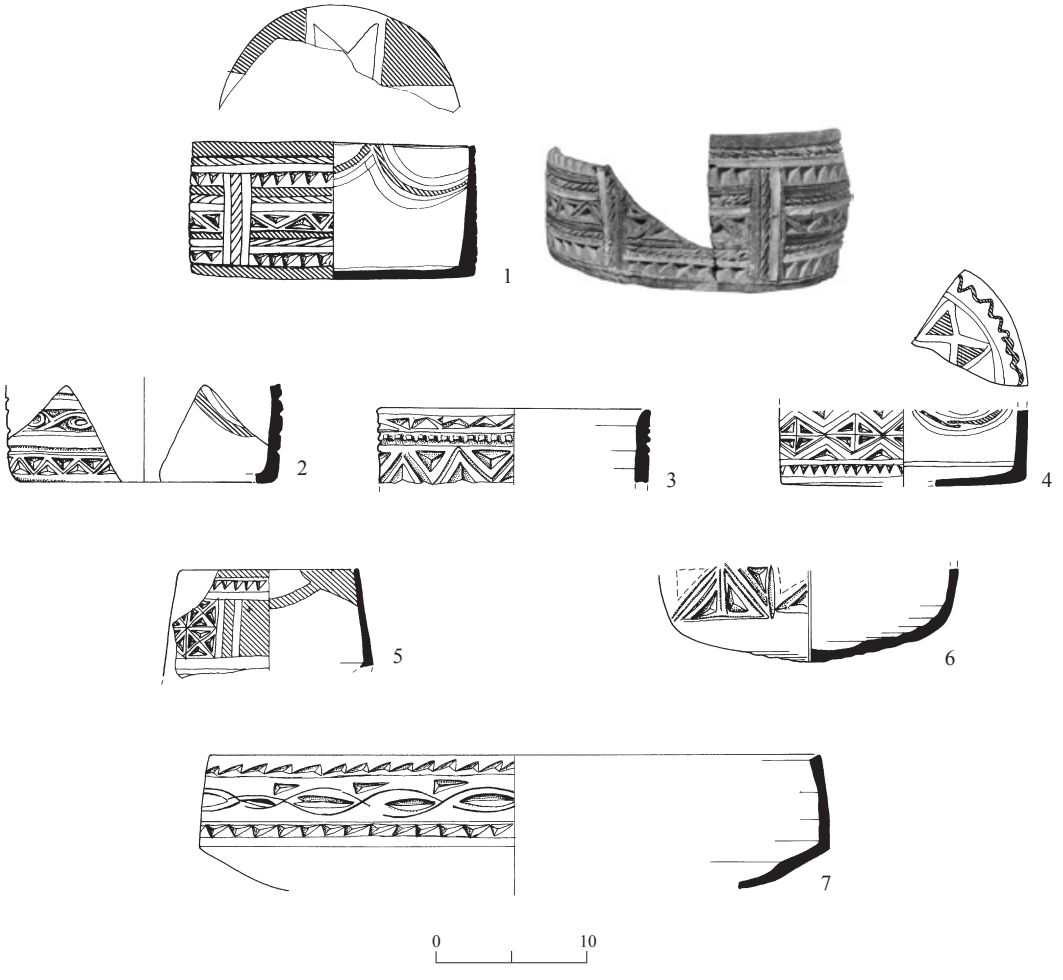

איור 20. קערות מעוטרות (DCB).

הי׳ לסה״נ, כמו קערות Kerbschnitt (ר׳ להלן). הקביעה כי קבוצה זו הופיעה כבר בשלהי התקופה הביזנטית (Meyers and Meyers 1982) אינה מקובלת עוד במחקר (Magness 1994).

טיפוס DCB4 (איור 20).— קערות אלו מעוטרות בטכניקת Kerbschnitt, מונח הלקוח מטכניקת הגילוף בעץ, ונראה שהן מחקות כלי עץ. הקערות לרוב רחבות, ולהן דופן אנכית ובסיס שטוח (איור 20:1–5). כלים שלהם בסיס מעוגל נדירים למדי (איור 20:6, 7). רוב הכלים עשויים ביד. העיטור נעשה בחיתוך עמוק לתוך הדופן החיצונית של הכלי, הדגמים תמיד הנדסיים, לרוב בתוספת של צביעה באדום, בלבן ובאפור. פנים הכלי מעוטר לרוב בצביעה. קערות מטיפוס זה נמצאו בבית שאן ובאתרים רבים בארץ, במספר מצומצם בכל אתר. כלים דומים נתגלו ביקנעם, בח׳ירבת אל־מפג׳ר, בחמת גדר, בטבריה, בכפר נחום, בפלה ובג׳רש. כלים סגורים שלהם עיטור חיתוך דומה ל־Kerbschnitt נחשפו כבר בתקופה הביזנטית, אך בין הכלים הביזנטיים לבין הקערות האלה קיים פער כרונולוגי בלתי מוסבר של כמאה שנה לפחות. עד כה לא נמצאו קערות Kerbschnitt במכלול אומיי ברור. הקערות ממשיכות מסורת קרמית קדומה יותר. בג׳רש הן הופיעו לראשונה לאחר 770 לסה״נ (Gawlikowski 1992:359), וביקנעם — בשכבה IVa, המתוארכת למאות הט׳–הי״א לסה״נ (Ben-Tor, Avissar and Portugali 1996:19–20). נראה

◀ איור 20

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	DCB4	1159	501	טין אפור שנצרף לאפור בהיר על פני הכלי בחוץ ולחום בפנים, עיטור מצויר באדום ולבן בפנים ובחוץ, עיטור חתוך בחוץ	שיאון תשנ״ט: איור 95 FitzGerald 1931: Pls. XXVI:3, XXVII:1, 2; XXXIII:20 Baramki 1944:69, Ware 11, Figs. 4:7; 6:20–25; 9:20, 21; Pl. XXI:7, 9 Peleg 1989: Fig. 46:1–6 Gawlikowski 1992:359 Gawlikowski 1995: Figs. 9–10 Walmsley 1995:668, Fig. 9:6, 7, Ware 19 Avissar 1996c:122, PLDB Type 11, Fig. XIII.74 Ben-Arieh 1997: Pl. VIII:22, 23 Johnson 2000: Fig. 13:73
2	קערה	DCB4	9999/5	999	טין חום כהה שנצרף לאפור על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים קטנים, צריפה מצוינת, עיטור חתוך בחוץ, צביעה באדום בפנים	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	DCB4	3047/8	1520	טין חום־כתום שנצרף לצלהב על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים, עיטור חתוך בחוץ	ר׳ מס׳ 1
4	קערה	DCB4	3045/1	1521	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים, צריפה מצוינת, עיטור חתוך בחוץ, עיטור צבוע באדום ולבן בפנים	ר׳ מס׳ 1
5	קערה	DCB4	3104/5	1540	טין חום־כתום, גריסים לבנים וכהים, עיטור חתוך וחרות בחוץ, עיטור צבוע באדום ולבן בפנים	ר׳ מס׳ 1
6	בסיס של כלי סגור	DCB4	1228/2	544	טין חום־אדמדם כהה שנצרף לאפור על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים, עיטור חתוך בחוץ	ר׳ מס׳ 1
7	קערה	DCB4	3054/8	1520	טין חום בהיר שנצרף לחום־אדמדם על פני הכלי, עיטור חתוך בחוץ	ר׳ מס׳ 1

שהקערות שימשו למן הרבע השלישי של המאה הח׳ עד המאה הי׳ לסה״נ.

קדרות מטין צלהב (CR)

טיפוס CR1 (איור 1:21, 2).— זוהי קדרה עמוקה, שלה שפה פשוטה, מעט מעובה, צוואר זקוף ובסיס אומפלוס. במרכז הצוואר יש לרוב רכס נמוך ושתי ידיות המשוכות מהשפה אל כתף הכלי. גוף הכלי מעוגל או מזווה, ועליו מופיע צילוע עדין וצפוף (איור 1:20) או צילוע חלקי (איור 2:20). הצורה דומה לסירי הבישול מטיפוס CP12. בתוך כלי מס׳ 2, שנתגלה שלם, נמצא מטמון של מטבעות זהב (ר׳ Bijovsky and Berman, this volume). כלים מטיפוס זה היו כנראה בשימוש כבר במחצית השנייה של המאה הז׳ לסה״נ. הם יוצרו ככל הנראה בבית שאן. כלים דומים נתגלו בכורסי, בכפר נחום ובפלה, שם הם נחשפו במכלול אומיי המתוארך לשנת 720 לסה״נ בקרוב. הכלים המשיכו להופיע עד סוף המאה הח׳ לסה״נ.

טיפוס CR2 (איור 3:21–5).— קדרות אלו דומות בצורתן לסירי בישול מטיפוס CP11 (לעיל), האופייניים לתקופה האומיית. לא נמצאו להן הקבלות. כלים אלה הופיעו בסוף התקופה האומיית ובתחילת התקופה העבאסית. כלי מס׳ 5 נושא עיטור חרות בדגם רשת וטביעות קנה. דגם זהה נמצא גם על פך, בתוספת עיטור פלסטי (barbotine; ר׳ איור 3:33). קדרות מטיפוס זה מתוארכות לתקופה העבאסית.

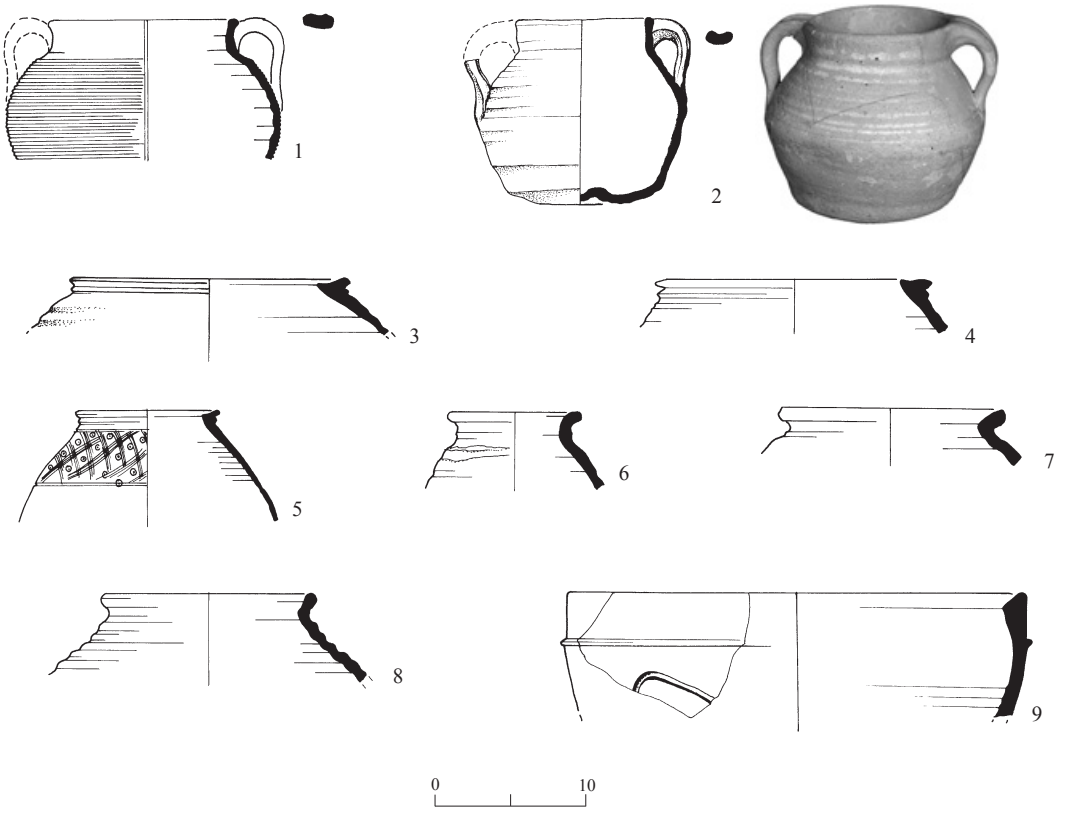

איור 21. קדרות (CR).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קדרה	CR1	1130/1	526	טין חום־ירקרק בהיר מאוד שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, הרבה גריסים כהים ולבנים, עיטור סרוק על גוף הכלי	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pls. 140:4; 145:5; 147:14 Tzaferis 1983: Fig. 8:2, 3 Peleg 1989: Fig. 60:52 Walmsley 1995:661, Fig. 5:4, Ware 7
2	קדרה	CR1	398/1	94a	טין צלהב	ר׳ מס׳ 1
3	קדרה	CR2	3081/1	1533	טין חום־כתום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי בחוץ, הרבה חסמים אפורים	
4	קדרה	CR2	3076/12	1014	טין חום בהיר שנצרף לצלהב על פני הכלי, צריפה טובה	
5	קדרה	CR2	410/2	98	טין צלהב, עיטור חרוט וטבוע, צריפה טובה	
6	קדרה	CR3	3014/6	1500	טין חום־ורדרד שנצרף לצלהב על פני הכלי, מעט גריסים כהים, צריפה טובה	Loffreda 1974: Fig. 15:5, 7 Tzaferis 1983: Fig. 5:2, 4 Smith and Day 1989: Pl. 58:11, 16 Ben-Arieh 1997: Pl. XII:29
7	קדרה	CR3	1335/3	1447	טין חום בהיר שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה טובה	
8	קדרה	CR3	3244/3	1563	טין חום בהיר שנצרף לצלהב על פני הכלי, מעט גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה מצוינת	
9	קדרה	CR4	1278/11	1549	טין חום בהיר, עיטור בחריתה	Tzaferis 1983: Fig. 5:10–12, Pl. XIII:4 Peleg 1989: Figs. 48:1–3; 50 Ben-Arieh 1997: Pls. VI:1; IX:5, 6

טיפוס CR3 (איור 21:6–8).— לקדרות אלו גוף מעוגל וצוואר קצר, ולעתים הן חסרות צוואר. כנראה שלא היו להן ידיות. השפה לרוב פשוטה ונוטה חוצה. על גוף הכלי צילוע חלקי. הקדרות יוצרו ככל הנראה בבית שאן. כלים דומים נמצאו בחמת גדר, בכורסי, בכפר נחום ובפלה, שם תוארכו לרבע הראשון של המאה הח׳ לסה״נ.

קדרות מטין חום (CR)

טיפוס CR4 (איור 21:9).— זוהי קדרה עמוקה, שלה גוף מעוגל ובסיס מעט משוטח (לכלים שלמים מכורסי, ר׳ Tzaferis 1983: Fig. 5:10–12). השפה מעובה, שטוחה ומשופעת כלפי פנים (beveled inside). רכס נמשך כ־3 ס״מ מתחת לשפה. לכלים מטיפוס זה חיפוי עצמי בגוון בהיר, ורובם מעוטרים בקו גלי חרות או סרוק מתחת לרכס. כלים דומים נמצאו בחמת גדר, בכורסי ובכפר נחום, ותוארכו לסוף התקופה הביזנטית. הם המשיכו להופיע במכלולים אומיים, אך לא נמצאו במכלולים עבאסיים.

קדרות מעוטרות בצביעה (CR)

טיפוס CR5 (איור 22:1).— לקדרה שפה פשוטה, מעובה או שטוחה, צוואר ארוך, גוף מעוגל ובסיס טבעת. בדרך כלל יש חריץ עמוק מתחת לשפה, רכס בבסיס הצוואר ושתי ידיות משוכות מהשפה אל הכתף. הקדרות עוטרו בצביעה באדום בדגמים הנדסיים, לרוב קווים גליים, זיגזגים, סלילים ושורות של נקודות. לפעמים מופיעים דגמים צמחיים מסוגננים. קדרות דומות נמצאו בכורסי ובכפר נחום. מקור הכלים בעבר הירדן, אך לא ברור היכן (Duerden and Watson 1988:104–110, Sample No. 21). כלים דומים נמצאו בפלה, בעמאן ובג׳רש. בפלה טיפוס זה מופיע במכלול המתוארך לשנת 720 לסה״נ. קדרות מעוטרות באדום, מתוצרת פחות משובחת, תוארכו בפלה לתחילת המאה הט׳ לסה״נ. בשאר האתרים תוארכו קדרות אלה לתקופה האומיית.

טיפוס CR6 (איור 22:2).— לקדרות פערוריות אלו שפה פשוטה, נוטה פנימה, זיווי על החלק העליון של הדופן ועיטור בצביעה לא־רגולרית. כלים זהים נמצאו בפלה ובג׳רש, ומקורם בעבר הירדן. קבוצה זו מתוארכת לתקופה האומיית, וליתר דיוק למחצית הראשונה של המאה הח׳ לסה״נ.

טיפוס CR7 (22:3–5).— השפה לרוב פשוטה ומעט מעובה, הצוואר גבוה וצר למדי (גובה הצוואר וקוטרו משתנים מכלי לכלי), הגוף מעוגל ולו בסיס שטוח או בסיס אומפלוס. עיטור לבן מופיע על הצוואר. נמצאו גם כלים שלהם שפת מרזב או שפה שטוחה. לטיפוס זה יש בדרך כלל שתי ידיות משוכות מהשפה אל הכתף. ההבחנה בין קדרה לפך בקבוצה זו קשה. דגמי העיטור פשוטים, ובהם קווים ישרים, גליים או זיגזגים; סלילים ולולאות נפוצים פחות. כלים דומים נתגלו ביקנעם, ובעיקר בעבר הירדן, בפלה ובג׳רש. בפלה הקדרות הופיעו לראשונה ברבע האחרון של המאה הו׳ לסה״נ. ביקנעם נמצאו הקדרות יחד עם פכים צבועים בלבן בשכבה IV, המתוארכת למן אמצע המאה הט׳ עד תחילת המאה הי״א לסה״נ.

סירי בישול

טיפוס CP12 (איור 23:1–3).— לסירי הבישול שפה פשוטה, צוואר ישר הנוטה לעתים פנימה, וגוף מעוגל, מכוסה בצילוע, המכסה לפעמים גם את הצוואר. על בסיס הכלי יש לעתים שקע קטן ועגול, המזכיר בסיס אומפלוס. שתי ידיות משוכות מהשפה אל כתף הכלי. לכלים אלה תפוצה רחבה מאוד, וזהים להם נמצאו בטבריה, בחמת גדר, בכורסי, בכפר נחום ובפלה. סירי בישול שלהם שפה נוטה פנימה נמצאו בפסולת בית היוצר בג׳רש (Schaefer and Falkner 1986: Fig. 13: 6, 12). בפלה הופיעו כלים אלה למן אמצע המאה הז׳ עד שנת 900 לסה״נ, ולדעת החוקר, מקורם בג׳רש (Walmsley 1995:664, Ware 13, Fig. 8:3, 4).

קדרות

טיפוס CPB3 (איור 23:4–6).— קדרות הבישול מטיפוס זה הן לרוב עמוקות; לחלקן דופן ישרה, קונית, ולחלקן דופן מעוגלת. שתי ידיות אופקיות ממוקמות כ־2 ס״מ מתחת לשפה. יש כלים שלהם זיווי מתחת לידיות. כלים אלה מאפיינים מכלולים המאוחרים לתקופה האומיית, והם נתגלו ביקנעם ובאתרים רבים נוספים. ביקנעם הם תוארכו למן המחצית השנייה של המאה הט׳ עד תחילת המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס CPB4 (איור 23:7).— אלה קדרות המיספריות או קוניות, ולרובן ידיות אופקיות. הידיות דומות בצורתן לידיות בטיפוס CPB3 (לעיל), אולי חיקוי להן, אף שהכלים מטיפוס CPB4 נעשו ביד. קדרות אלו נדירות למדי, ולא נמצאו כלים דומים מחוץ לאזור בית שאן. דומה שיש ליחס אותן לתקופה האסלאמית הקדומה.

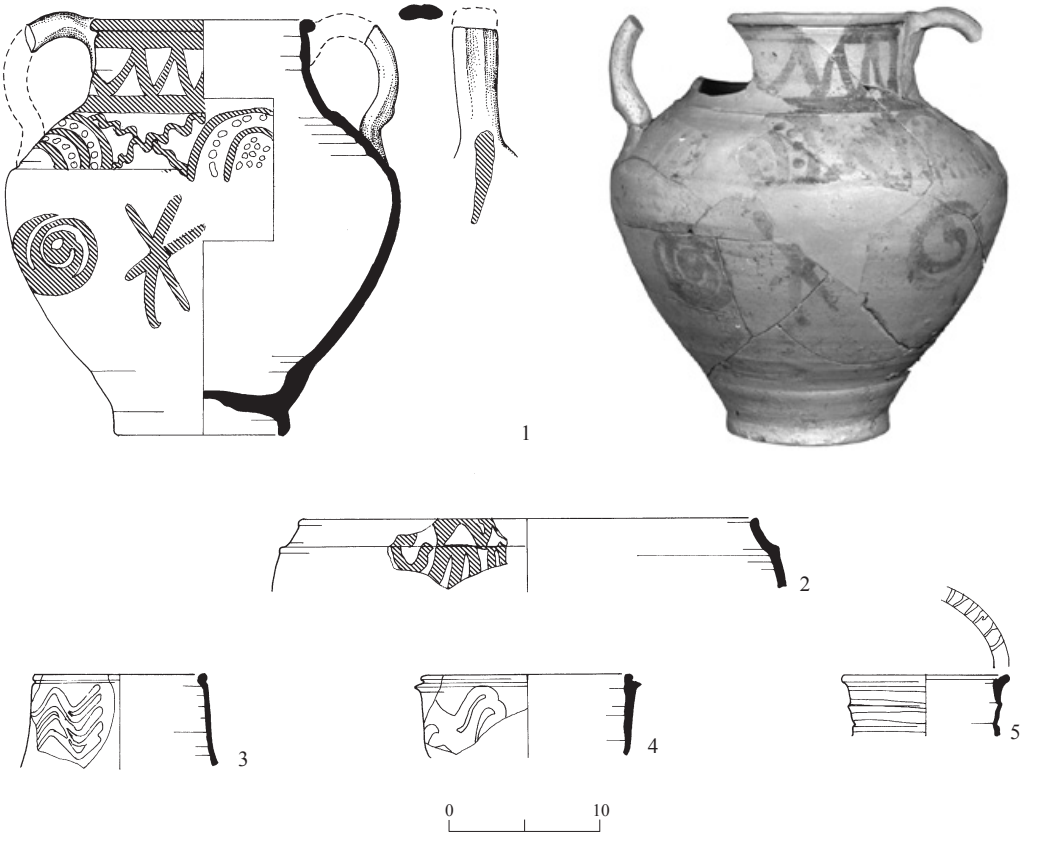

איור 22. קדרות (CR).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קדרה	CR5	238	58	טין חום־כתום, מכוסה חלקית בחיפוי עצמי לבנבן, עיטור מצויר באדום	Harding 1951: Fig. 3:39, 61, 62; Pl. IV:61 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pls. 140:5; 142:3; 143:1 Loffreda 1983: Fig. 12:9, 22 Tzaferis 1983: Fig. 8:6–8 Peleg 1989: Fig. 45:11 Uscatescu 1996:142, Groups XXXV-3-14c, Figs. 105:724, 725; 109:772
2	קדרה	CR6	3075/2	1531	טין חום בהיר מאוד, חיפוי לבן ועיטור מצויר באדום־סגלגל בחוץ	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 147:7 Pierobon 1983–1984: Fig. C:12 Najjar and Sa‘id 1994: Nos. 337–338
3	קדרה/ פך	CR7	1087/1	522	טין חום־כתום שנצרף לחום בהיר מאוד בחוץ, גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה מצוינת, עיטור מצויר בלבן	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 144:4, 6–7 Schaefer and Falkner 1986: Fig. 12:1, 2 Watson 1992:236–237, Fig. 4:30, Ware C
4	קדרה/ פך	CR7	3118/5	1542	טין חום־אדמדם, צריפה טובה, עיטור מצויר בלבן	ר׳ מס׳ 3
5	קדרה/ פך	CR7	3091/6	1528	טין חום בהיר שנצרף לאפור בחוץ, גריסים לבנים זעירים וחצצי גיר, צריפה מצוינת, עיטור מצויר בלבן	Avissar 1996c:163, Jug Type 15, Fig. XIII.141

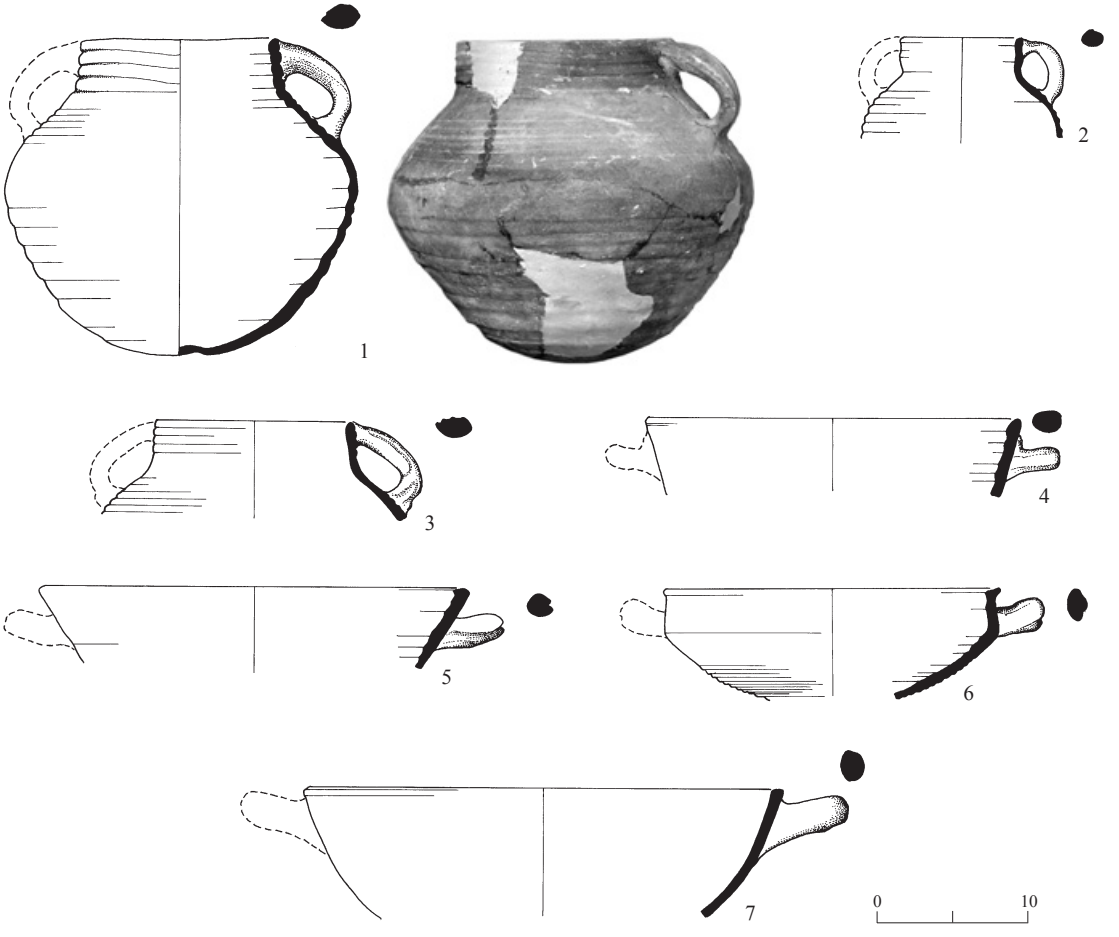

איור 23. סירי בישול (CP) וקדרות בישול (CPB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	CP12	401/1	98	טין חום כהה שנצרף לאפור כהה על פני הכלי	Loffreda 1974: Fig. 10:5, 6, Type C3, Photograph 8 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 140:1 Tzaferis 1983: Fig. 6:1–8 Watson 1992: Figs. 2:17–19; 3:20, 21 Ben-Arieh 1997: Pl. XI:1–15 Johnson 2000: Fig. 16:1
2	סיר בישול	CP12	1021	510	טין חום־אדמדם שנצרף חלקית לחום בהיר מאוד על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 1
3	סיר בישול	CP12	49/7	17	טין חום כהה שנצרף לאפור כהה על פני הכלי	ר׳ מס׳ 1
4	קדרת בישול	CPB3	1052/3	518	טין חום־אפור כהה, הרבה גריסים קטנים וגדולים	Avissar 1996c: 139, CP Type 12, Fig. XIII.99:10
5	קדרת בישול	CPB3	111/15	22	טין חום־כתום כהה שנצרף לאפור בחוץ, חול	ר׳ מס׳ 4
6	קדרת בישול	CPB3	3097/6	1539	טין חום־אפור כהה	Avissar 1996c:139, CP Type 12, Fig. XIII.99:11–12 Johnson 2000: Fig. 16:103
7	קדרת בישול	CPB4	1052/13	518	טין חום־אפור כהה, הרבה גריסים כהים גדולים, מוחלק בפנים ובחוץ, עבודת יד	שיאון תשנ״ט: איור 8:96

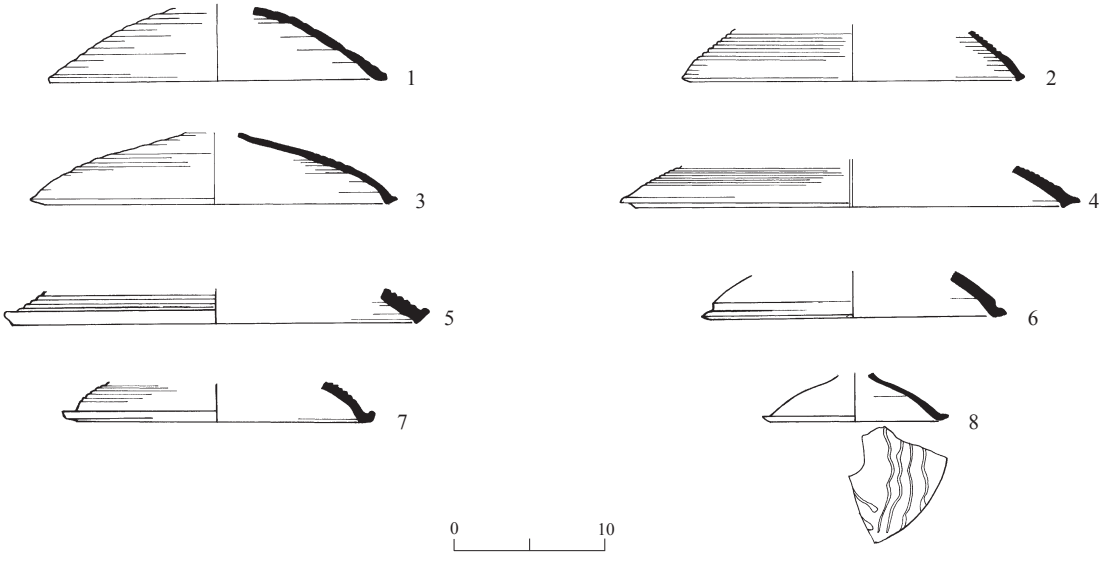

איור 24. מכסים (LID).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	מכסה	LID1	167/18	35	טין חום־אדמדם כהה	Avissar 1996c:146–147, Lid Type 23, Fig. XIII.10
2	מכסה	LID1	1363/5	563	טין חום כהה שנצרף לאפור בחוץ, הרבה גריסים זעירים וחול	ר׳ מס׳ 1
3	מכסה	LID1	1069/5	520	טין חום־כתום כהה, חול	ר׳ מס׳ 1
4	מכסה	LID1	27/7	12	טין חום	ר׳ מס׳ 1
5	מכסה	LID1	48/11	14	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 1
6	מכסה	LID1	36/2	7	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור בחוץ	ר׳ מס׳ 1
7	מכסה	LID1	2059	1012	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור על פני הכלי, גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 1
8	מכסה	LID2	3091/1	1528	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים כהים זעירים, צריפה טובה, עיטור צבוע בלבן	Harding 1951: Fig. 2:51, Pl. III:51 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 144:5 Peleg 1989: Fig. 52:36 Walmsley 1995:661, 664, Ware 11, Fig. 7:4 Uscatescu 1996: Figs. 76:412–415; 101:698

מכסים של כלי בישול (LID)

טיפוס LID1 (איור 24:1–7).— המכסים שייכים לקדרות הבישול מטיפוס CPB3 (לעיל). בסוף תהליך עיצוב הכלי הופרד המכסה מן הקערה בחיתוך. רוב המכסים מכוסים בצילוע חלקי. לשפה מגוון צורות, ולרוב החיתוך אלכסוני. אי אפשר להצביע על הבדלים כרונולוגיים בין הצורות. תפוצת המכסים ותיארוכם זהים לאלה של קדרות הבישול, דהיינו למן המחצית השנייה של המאה הט׳ עד תחילת המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס LID2 (איור 24:8).— מכסים מטיפוס זה הותאמו לכלים קטנים. הם עוטרו בצביעה באדום או בלבן, ודומים להם נתגלו בכפר נחום, בפלה, בג׳רש ובעמאן. בפלה הם תוארכו למן תחילת המאה הז׳ עד תחילת המאה הט׳ לסה״נ. בעמאן הם תוארכו לתקופה האומיית.

סירי בישול מזוגגים (GCP)

כלי בישול מזוגגים התחילו לשמש רק לקראת סוף המאה הט׳ או בתחילת המאה הי׳ לסה״נ.

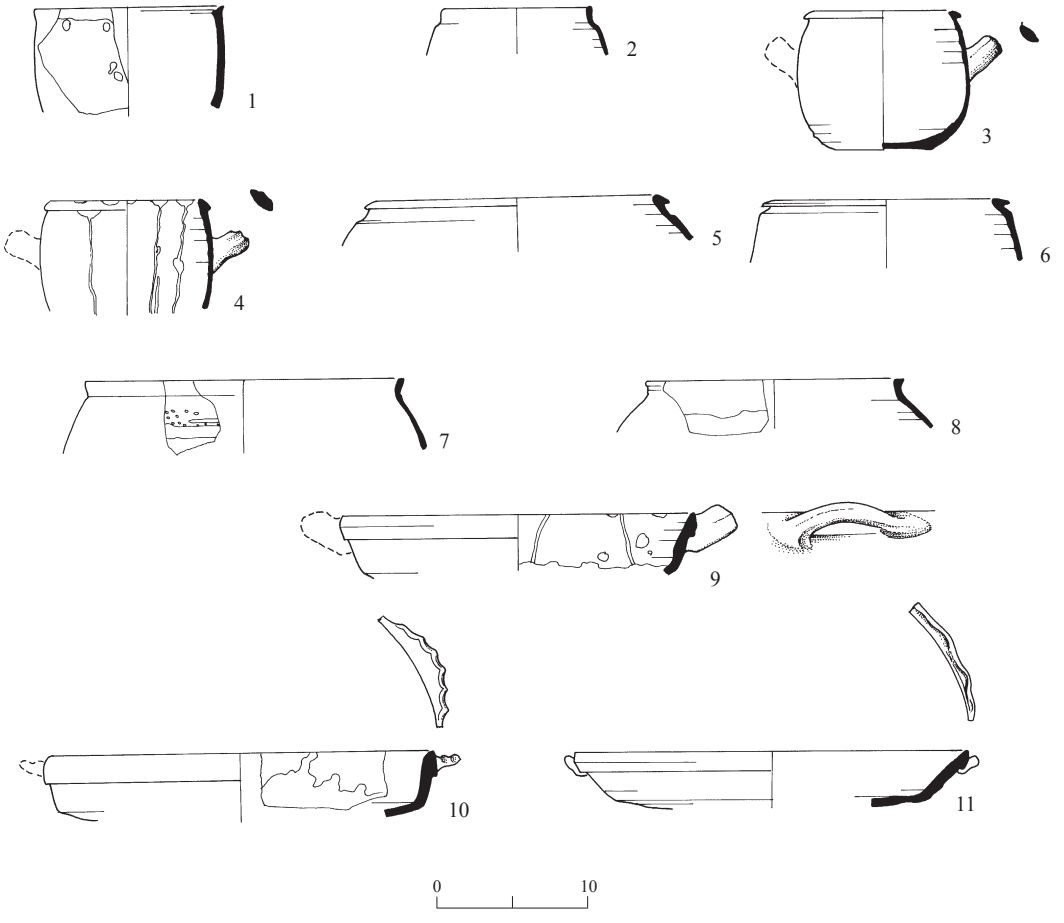

איור 25. סירי בישול מזוגגים (GCP) ומחבתות מזוגגות (GCPB).

טיפוס GCP1 (איור 25:1).— זהו סיר עמוק ששפתו חתוכה ומשופעת כלפי פנים ופתחו רחב. הצורה דומה לכלי מיקנעם (Avissar 1996c:132–133, Fig. XIII.88).

טיפוס GCP2 (איור 25:2).— זהו סיר בישול שלו צוואר קצר וזקוף וכתף מזווה. כלים דומים נמצאו ביקנעם, ותוארכו למן סוף המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס GCP3 (איור 25:3–6).— זהו סיר בישול מעוגל ללא צוואר, ששפתו מקופלת חוצה ושטוחה — מעין שפת קרדום. מתחת לשפה יש זיווי ושתי ידיות אופקיות המשוכות מגוף הכלי. על קרקעית הסיר זיגוג חום־צהבהב או חום־סגול, ועל שאר חלקי הכלי יש התזות של זיגוג. סירי הבישול מטיפוס זה מופיעים בשני גדלים: קטנים (איור 25:3, 4) וגדולים (איור 25:5, 6). כלים זהים נמצאו ביקנעם, שם תוארכו למן סוף המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס GCP4 (איור 25:7, 8).— זהו סיר בישול מעוגל, ללא צוואר. שפתו אנכית, והיא פשוטה, מעובה או שטוחה במקצת. על קרקעית הסיר זיגוג חום־צהבהב או חום־סגול, ועל שאר חלקי הכלי יש התזות של זיגוג. כתמים גדולים של זיגוג מופיעים לפעמים על הכתף. כלים דומים נמצאו ביקנעם, שם תוארכו למן סוף המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ.

◂ איור 25

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	GCP1	3059/9	1524	טין חום־אדמדם, זיגוג חום־צהוב בפנים ומעבר לשפה, התזות זיגוג בחוץ	Avissar 1996c:132, CP Type 1, Fig. XIII.88
2	סיר בישול	GCP2	1375/16	568	טין חום־אדמדם כהה, זיגוג חום־צהוב על הקרקעית, התזות זיגוג בחוץ	Avissar 1996c:132. CP Type 3, Fig. XIII.90
3	סיר בישול	GCP3	1375/4	568	טין חום־אדום כהה, התזות זיגוג חום־צהוב בפנים ובחוץ	Avissar 1996c:132, CP Type 2, Fig. XIII.89
4	סיר בישול	GCP3	1371/10	568	טין חום־אדמדם כהה	ר׳ מס׳ 3
5	סיר בישול	GCP3	1101/4	528	טין חום כהה	ר׳ מס׳ 3
6	סיר בישול	GCP3	1001/1	501	טין חום כהה	ר׳ מס׳ 3
7	סיר בישול	GCP4	1007/45	502	טין חום, כתמים והתזות זיגוג על הכתף	Avissar 1996c:132–133, CP Type 5, Fig. XIII.92
8	סיר בישול	GCP4	1148	501	טין חום־אדמדם, רצועת זיגוג סגול כהה על הכתף	ר׳ מס׳ 7
9	מחבת	GCPB1	1009/1	503	טין חום־אדום, זיגוג חום־צהוב על הקרקעית, התזות זיגוג על שאר חלקי הכלי	Avissar 1996c:139, CP Type 13, Fig. XIII.100 Johnson 2000: Fig. 16:104–105
10	מחבת	GCPB1	1141/1	501	טין חום־אדום, זיגוג חום־צהוב על הקרקעית ועל חלק מהדפנות	ר׳ מס׳ 9
11	מחבת	GCPB1	1092/4	514	טין חום־אדמדם, זיגוג חום־סגול על הקרקעית	ר׳ מס׳ 9

מחבתות מזוגגות (GCPB)

טיפוס GCPB1 (איור 25:9–11).— לצד סירי הבישול הסגורים והמזוגגים מופיעות קערות בישול מזוגגות, שכנראה שימשו מחבתות. כלים אלה, שהתחילו להופיע בסוף המאה הט׳, נפוצים ומיוצגים היטב במכלולים מהתקופות האסלאמית הקדומה, הצלבנית והממלוכית. צורת הכלי, החומר והזיגוג השתנו מעט במהלך ימי הביניים.

קנקנים (SJ)

טיפוס SJ6 (איורים 26; 27:1).— זהו קנקן דמוי שק ששפתו פשוטה, מעובה במקצת או מחודדת; לעתים היא נוטה מעט פנימה. צוואר הכלי גלילי וגבוה למדי. הגוף והכתף צבועים לבן. קנקנים דומים נמצאו באתרים רבים, בהם כורסי, כפר נחום, ג׳למה, קיסריה, פלה ועמאן. בפלה הם תוארכו למן ראשית המאה הז׳ עד אמצע המאה הח׳ לסה״נ.

טיפוס SJ7 (איור 27:2–5).— אלה קנקנים דמויי שק, ששפתם מעובה, נוטה פנימה וצווארם גלילי וגבוה למדי. לפעמים יש מעין מרזב בשפה. קנקנים דומים נתגלו בכפר נחום, ביקנעם ובפלה, שם תוארכו לתקופה העבאסית. כלים דומים היו בשימוש ביקנעם עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס SJ8 (איור 28:1–5).— צורתם של קנקנים אלה, העשויים מטין אדום, דומה לזו של הקנקנים האפורים מטיפוס SJ7 (לעיל). הם מתוארכים למן המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ (Avissar and Stern 2005:100, Fig. 42:1, 2, Type II.3.1.1). וריאנטים מאוחרים נמצאו בחפירות המגדל האדום (אל־בורג׳ אל־אחמר) בשכבות B–C, המתוארכות לשנים 1100–1265 לסה״נ (Pringle 1986: Fig. 44:16, 18).

טיפוס SJ9 (איור 28:6, 7).— בכלים מטיפוס זה צורת הצוואר אינה אחידה. הם מעוטרים בצבע

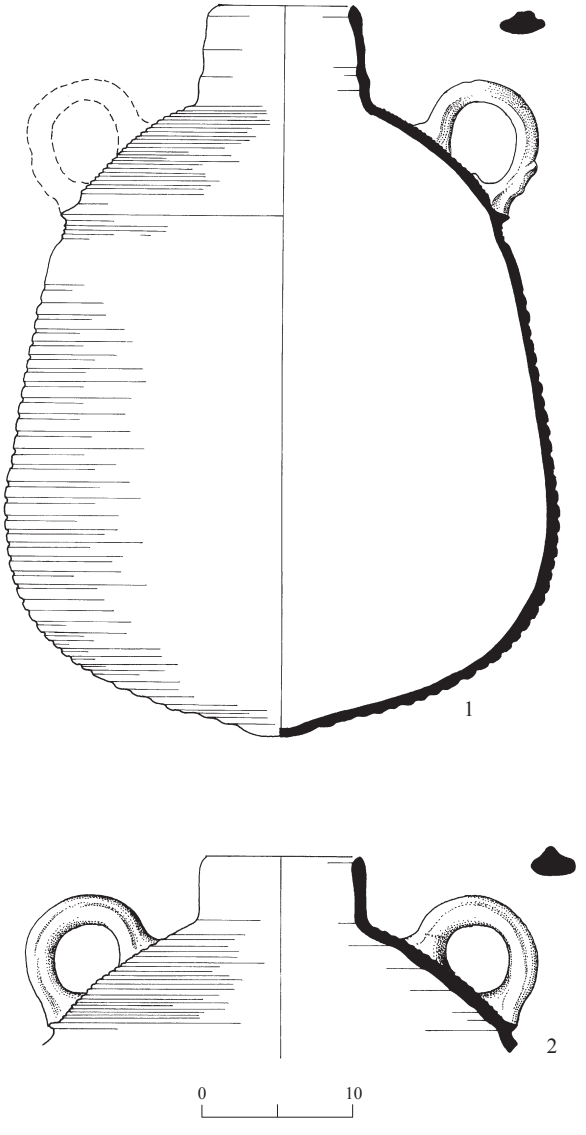

איור 26. קנקנים (SJ).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	SJ6	1271/5	548	טין אפור כהה, גריסים לבנים, צריפה טובה	Peleg 1989: Fig. 60:28 Smith 1973: Pl. 31:1149, 1277 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 146:3 Watson 1992:238–239, Ware G, Fig. 9:73, 74 Harding 1951: Fig. 4:41, Pl. IV:41
2	קנקן	SJ6	230/2	49	טין חום־אפור, גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה טובה	Smith 1973: Pls. 31:284, 495; 45:281 McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pls. 141:1, 2; 148:4 Tzaferis 1983:33–34, Fig. 7:1–6, 8, Pl. XIV:1, 2 Adan-Bayewitz 1986:99–101, Amphora Type 3, Fig. 2:1, Ill. 100 Watson 1992:238–239, Fig. 9:74, Ware G Johnson 2000: Fig. 15:86

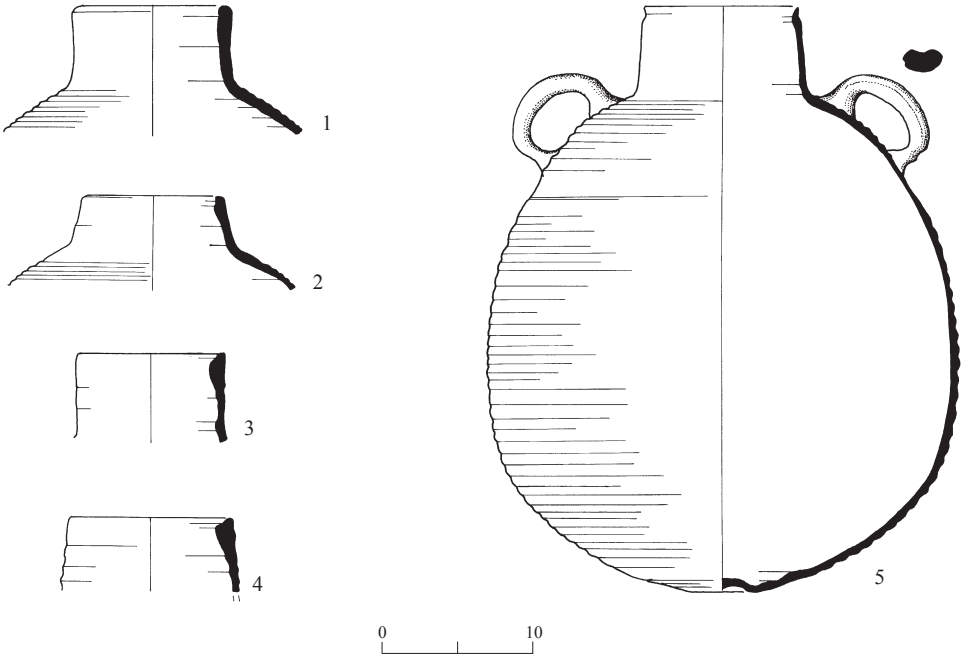

איור 27. קנקנים (SJ).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	SJ6	230/1	49	טין חום בהיר שנצרף חלקית לאפור על פני הכלי, גריסים לבנים	Avissar 1996c:147, Type 3, Fig. XIII.113:1, 2.
2	קנקן	SJ7	286/5	71	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור על פני הכלי, מעט גריסים לבנים, צריפה טובה	Peleg 1989: Fig. 60:4, 8, 30, 34 Walmsley 1991: Figs. 4:3; 8:3 Avissar 1996c:147–149, SJ Type 4, Fig. XIII.114:4–6
3	קנקן	SJ7	1032/12	500	טין חום־אדמדם שנצרף לאפור על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 2
4	קנקן	SJ7	1141/4	501	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־אפור על פני הכלי, גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 2
5	קנקן	SJ7	359	71	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־אפרפר בהיר על פני הכלי, גריסים לבנים וחצצי גיר, שרידי עיטור מצויר בלבן	

אדום בדגמים הנדסיים: רשת או דגם לא־רגולרי. קנקנים מטיפוס זה נמצאו ביקנעם, בבית ירח ובכפר נחום. רוב הקנקנים ביקנעם דומים בצורתם לקנקנים מטיפוס SJ3, SJ8. הקנקנים נפוצים במיוחד בעבר הירדן, בפלה ובעמאן, ונראה ששם ייצרו אותם. בעמאן הם הופיעו כבר במכלול אומיי. הטווח הכרונולוגי שלהם הוא למן המחצית הראשונה של המאה הח׳ עד המאה הי״א לסה״נ, ועיקר הופעתם בתקופה העבאסית.

טיפוס SJ10 (איור 28: 8, 9).— לקנקן מטיפוס זה שפה מעובה, לרוב מחודדת, צוואר נמוך נוטה חוצה ולעתים צילוע עדין וצפוף על הכתף. נראה שפני הכלים הוחלקו בחיפוי, המתקלף לעתים. קנקנים

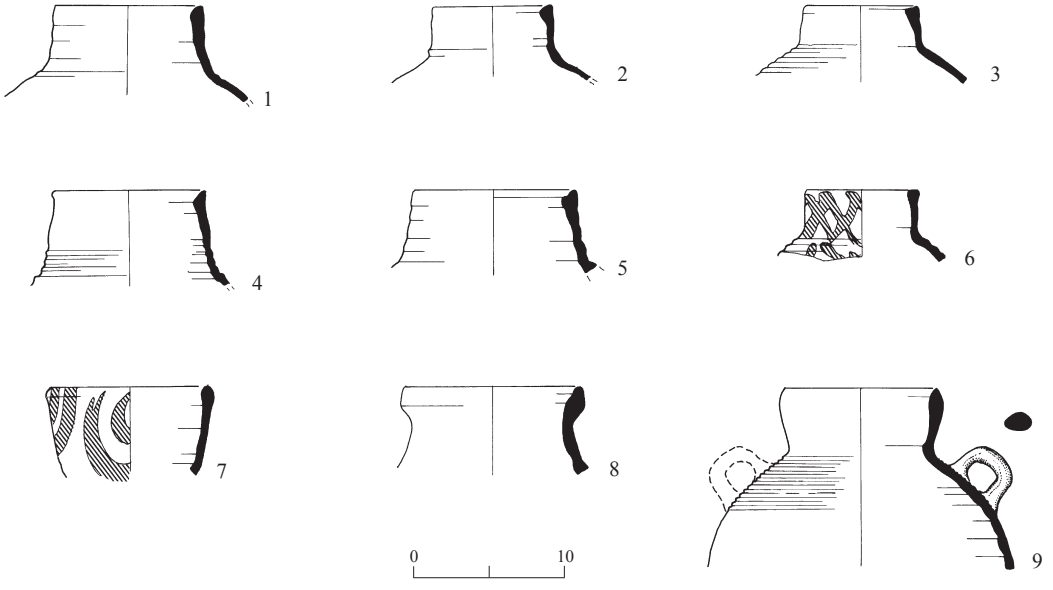

איור 28. קנקנים (SJ).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	SJ8	1030/34	510	טין חום־אדמדם כהה, מעט גריסים לבנים וחצצי גיר	ר׳ איור 27:1
2	קנקן	SJ8	306/20	58	טין חום שנצרף לחום־אפרפר בהיר בחוץ, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ איור 27:3
3	קנקן	SJ8	286/16	71	טין חום בהיר, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ איור 27:3
4	קנקן	SJ8	1152/11	532	טין חום־אדמדם שנצרף לחום בחוץ, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ איור 27:4
5	קנקן	SJ8	2002/35	1002	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים זעירים, צריפה טובה	ר׳ איור 27:4
6	קנקן	SJ9	286/20	71	טין חום בהיר שנצרף לחום בהיר מאוד בחוץ, גריסים לבנים וחצצי גיר, עיטור מצויר באדום בחוץ	Harding 1951: Fig. 3:47, Pl. IV:47 Delougaz 1960:35, Pl. 37 Peleg 1989: Fig. 60:13 Northedge 1992: Fig. 131:4, 5 Walmsley 1995: Fig. 6:5, 6 Avissar 1996c:149, SJ Type 5, Fig. XIII.115
7	קנקן	SJ9	46/4	15	טין חום־ורדרד בהיר, גריסים זעירים לבנים וכהים, צריפה טובה, עיטור מצויר באדום	Smith 1973: Pl. 45:888
8	קנקן	SJ10	181/2	49	טין חום־אדמדם כהה שנצרף לחום על פני הכלי, ליבה אפורה, מיקה	Walmsley 1995:661, Ware 6, Fig. 5:1 Watson 1995:319–320, Fig. 9:1–4
9	קנקן	SJ10	274/17	58	טין חום־אדום כהה שנצרף לחום כהה על פני הכלי, ליבה אפורה, מיקה	ר׳ מס׳ 8

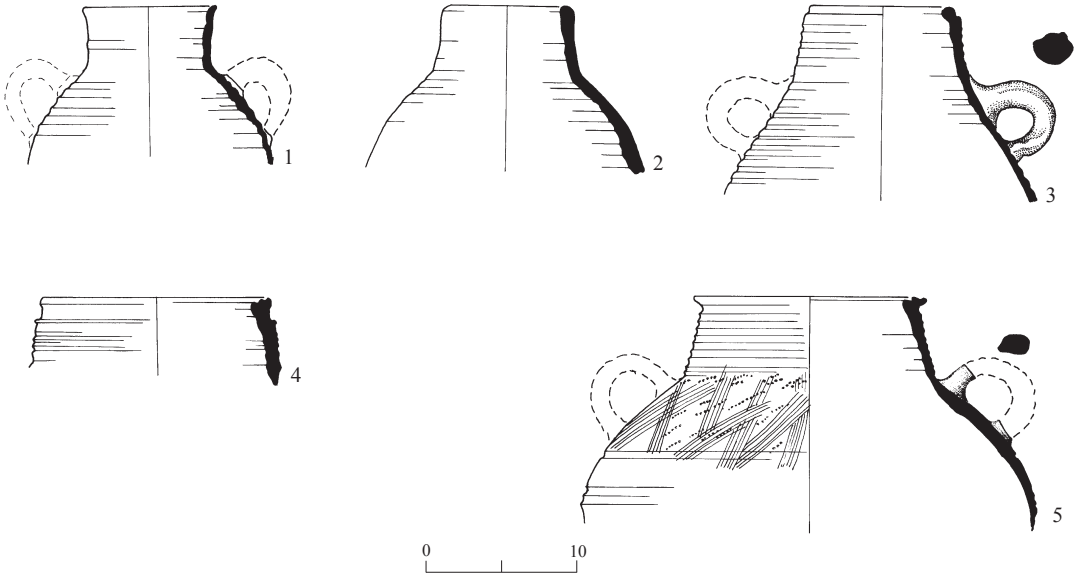

איור 29. קנקנים (SJB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	SJB1	1014/2	502	טין צלהב־ירקרק, צריפה טובה	Tzaferis 1983: Fig. 7:11–14 Peleg 1989: Fig. 60:50–52 Watson 1992:243, Ware N, Fig. 14:119–121, 123 Ben-Arieh 1997: Pl. XIII:7 Johnson 2000: Fig. 12:50, 54–55, 68
2	קנקן	SJB1	351/1	86	טין חום בהיר שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, גריסים כהים	ר׳ מס׳ 1
3	קנקן	SJB2	167/8	35	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, צריפה טובה	Loffreda 1974:61–63, Fig. 15:1–4, 9 Tzaferis 1983: Fig. 7:9, 10 Peleg 1989: Fig. 60:40–45 Walmsley 1995:661, Ware 7, Fig. 5:6 Johnson 2000: Fig. 12:53
4	קנקן	SJB2	1085/2	526	טין צלהב	ר׳ מס׳ 3
5	קנקן	SJB3	414	98	טין צלהב, מעוטר בסרוק ובדיקור	

אלה, שיובאו ממצרים, אינם נפוצים באתרים בארץ. כלים דומים נתגלו בפלה, בשכבת ההרס של רעידת האדמה משנת 749 לסה״נ, ואילו במכלולים העבאסיים הם לא הופיעו. על כן, הם מתוארכים למחצית הראשונה של המאה הח׳ לסה״נ. במצרים הם המשיכו להופיע עד המאה הי׳ לסה״נ.

קנקנים מטין צלהב (SJB)

קנקנים מטין צלהב יוצרו בבית שאן. כמה כבשנים לצריפת קנקנים נתגלו בחפירות שנערכו באתר מסוף שנות ה־80 ואילך. אפשר להבחין בין שני טיפוסים: קנקנים שצווארם חלק (טיפוס SJB1) וקנקנים שצווארם מצולע (טיפוס SJB2). נראה שמקורם של כלים זהים אשר נמצאו בכורסי, בחמת גדר, בכפר נחום, בג׳למה ובפלה היה בבית שאן.

טיפוס SJB1 (איור 29:1, 2).— לקנקן מטיפוס זה שפה מעובה פנימה, צוואר גלילי חלק וכתפיים שמוטות, ללא רכס בין הכתף לגוף. על פי רוב יש צילוע על גוף הכלי. קנקנים זהים נמצאו בכורסי, בחמת גדר, בכפר נחום, בטבריה ובפלה. בכורסי נתגלה קנקן דומה בלוקוס L229, המיוחס לשכבה

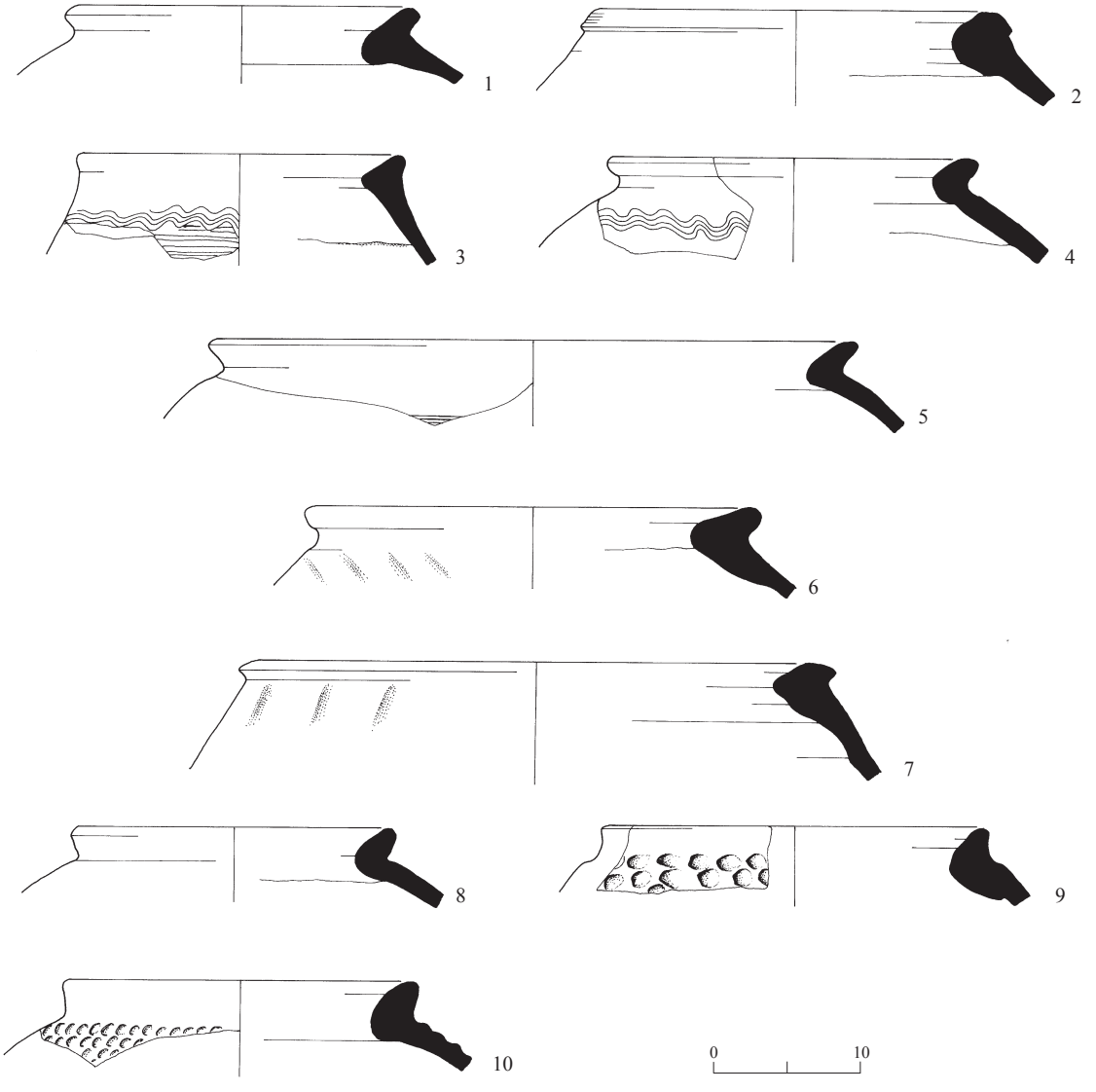

איור 30. פיטסים (PTS).

Ia–b, המתוארכת למן סוף המאה הה׳ עד שנת 614 לסה״נ. קנקנים מטיפוס זה החלו להופיע בפלה במחצית השנייה של המאה הז׳ לסה״נ והשימוש בהם נמשך עד רעידת האדמה של שנת 749 לסה״נ. הם לא נמצאו במכלולים עבאסיים.

טיפוס SJB2 (איור 29:3, 4).— לקנקנים אלה שפה מעוגלת, צוואר קמור במקצת, מכוסה בצילוע, כתפיים שמוטות וצילוע על הגוף. תפוצתו של טיפוס זה דומה לזו של טיפוס SJB1 (לעיל); כלים זהים נמצאו בכפר נחום, בכורסי, בטבריה ובפלה. בכורסי ובכפר נחום הם תוארכו לתקופה האומיית, ואילו בפלה הם התחילו להופיע בתקופה האומיית והמשיכו לשמש גם בתקופה העבאסית.

טיפוס SJB3 (איור 29:5).— קנקן זה דומה לטיפוס SJB2 (לעיל). שפתו שטוחה, צווארו מצולע וכתפו מעוטרת בסרוק ובדקירות. לא נמצאו לו הקבלות.

פיטסים (PTS)

טיפוס PTS3 (איור 30:1–7).— זהו קנקן גדול (pithos, zir), ללא צוואר, ולו שפה קצרה, נוטה חוצה. כלים אלה הוכנו בעבודת יד, אך שפתם עוצבה על אבניים. יש שהם עוטרו בסרוק או

◂ איור 30

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	פיטס	PTS3	1023/11	511	טין חום־אדום שנצרף לחום־ורדרד בחוץ, גריסים לבנים, צריפה טובה, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	Avissar 1996c:149, SJ Type 6, Fig. XIII.116:1, 2
2	פיטס	PTS3	1052/2	518	טין חום־כתום בהיר שנצרף צלהב על פני הכלי, גריסים לבנים זעירים, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	ר׳ מס׳ 1
3	פיטס	PTS3	1021/3	510	טין חום בהיר שנצרף לחום בהיר מאוד על פני הכלי, הרבה גריסים אפורים זעירים, עיטור סרוק, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	Avissar 1996c:149, SJ Type 6, Fig. XIII.116:3, 5
4	פיטס	PTS3	1016/1	500	טין חום־אדמדם שנצרף לצלהב־ורדרד בחוץ, גריסים לבנים, צריפה טובה, עיטור סרוק, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	Peleg 1989: Fig. 61:1
5	פיטס	PTS3	1030/30	510	טין חום־אדום שנצרף חלקית לחום בהיר על פני הכלי, חול וחצצי גיר, צריפה טובה, עיטור סרוק, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	ר׳ מס׳ 1
6	פיטס	PTS3	1057/11	520	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	ר׳ מס׳ 1
7	פיטס	PTS3	1009/7	503	טין חום־אפרפר בהיר, מעט גריסים לבנים, צריפה טובה, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	ר׳ מס׳ 1
8	פיטס	PTS4	2079/3	1014	טין אפור שנצרף חלקית לחום על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים זעירים, צריפה טובה, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	Watson 1992:237, Ware D, Fig. 6:49 Walmsley 1995: Fig. 8:9
9	פיטס	PTS4	2075/12	1010	טין אפור כהה, גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה, עיטור בהון, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	Fischer and McCown 1931:34–36, Fig. 6 Baramki 1944: Fig. 4:26 Peleg 1989: Fig. 61:2
10	פיטס	PTS4	17/1	10	טין אפור כהה, עיטור בהון, עבודת יד, השפה עוצבה על אבניים	ר׳ מס׳ 9

בחריתה, לרוב בפסים ישרים וגליים על חלקם העליון. כלים דומים נמצאו ביקנעם ובכפר נחום. הקנקנים מכפר נחום תוארכו לתקופה האומיית, ואילו ביקנעם הם תוארכו למן המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ. נראה כי היו בשימוש במהלך כל התקופה האסלאמית הקדומה.

טיפוס PTS4 (איור 30:8–10).— הפיטסים מטיפוס זה זהים בצורתם לכלים מטיפוס PTS3 (לעיל), אך הם עשויים מטין אפור. כלים דומים נמצאו בח׳ירבת אל־מפג׳ר, בכפר נחום, בפלה ובג׳רש. בפלה הם נחשפו בשכבות IIIb–VII, המתוארכות לשנים 551–749 לסה״נ. נראה כי הפיטסים האפורים לא המשיכו להופיע בתקופה העבאסית.

פכים מטין אדום (JG)

טיפוס JG2 (איור 31:1).— לפך זה שפה פשוטה, מעובה מעט, צוואר רחב, צילוע על הגוף ובסיס אומפלוס ששוליו צבוטים. לא נמצאו לכלי זה הקבלות, אך מאפייניו הצורניים מצביעים על כך שהוא שייך לעולם הקרמי של התקופה האומיית או של ראשית התקופה העבאסית לכל המאוחר (השוו איור 31:4).

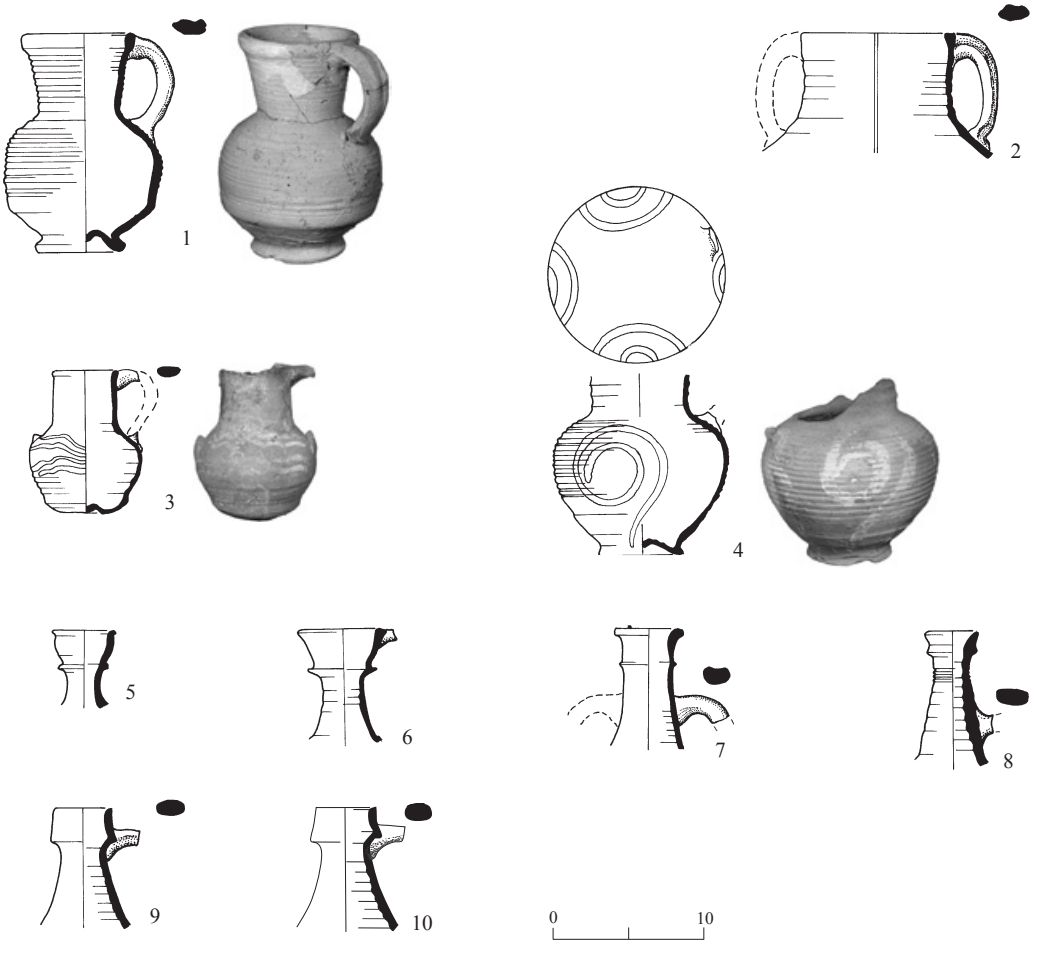

איור 31. פכים (JG).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	פך	JG2	286/1	71	טין חום בהיר שנצרף לצלהב־אפרפר על פני הכלי בחוץ, גריסים לבנים	
2	פך	JG3	1146/3	501	טין חום בהיר, ליבה אפורה, גריסים לבנים זעירים, צריפה טובה, שרידי עיטור מצויר בלבן	Clark and Falkner 1986: Pl. XIV:27
3	פכית	JG3	392/2	98	טין כתום, עיטור מצויר בלבן	Clark and Falkner 1986: Fig. 21:10, Pl. XVIII:1 Gawlikowski 1986: Pl. XI
4	פך	JG3	365	?	טין חום־אדמדם שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, ליבה אפורה, גריסים לבנים, עיטור מצויר בלבן	Fontana 1986: Pl. VII:1
5	פך	JG4	286/2	71	טין חום־ירקרק שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי	Clark and Falkner 1986: Fig. 21:9 Gawlikowski 1986: Pl. X
6	פך	JG4	1162/2	523	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 5
7	פך	JG4	354/3	85	טין חום־אדמדם שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי	ר׳ מס׳ 5
8	פך	JG4	309/2	4	טין חום בהיר	ר׳ מס׳ 5
9	פך	JG4	396/1	98	טין חום־כתום שנצרף לחום־אפרפר כהה על פני הכלי, חול	ר׳ מס׳ 5
10	פך	JG4	3134	1546	טין חום בהיר שנצרף לחום־אפרפר על פני הכלי, גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 5

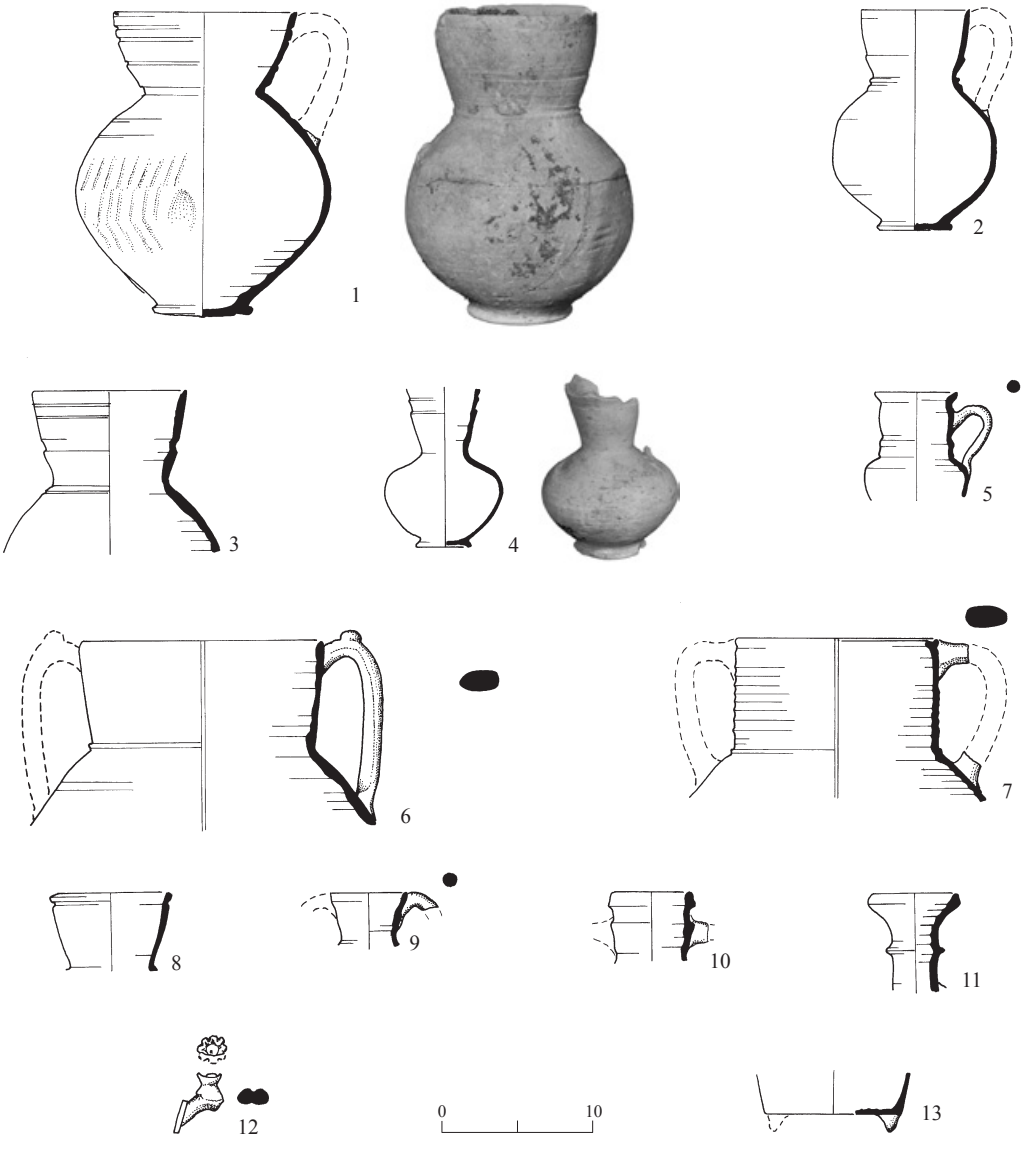

איור 32. פכים (JGB).

טיפוס JG3 (איור 31:2–4).— לפכים אלה שפה פשוטה או שפה שטוחה וחריץ על השפה, צוואר גלילי, שתי ידיות ועיטור צבוע בלבן. כלים דומים נמצאו בעיקר בג׳רש, ונראה שמקורם שם. קדרות ופכים מעוטרים בצביעה בלבן החלו להופיע בג׳רש כבר במחצית הראשונה של המאה הז׳ לסה״נ. עיקר הופעתם במאה הח׳, והם המשיכו לשמש עד תחילת המאה הט׳ לסה״נ (Walmsley 1995:661, 664, Ware 11, Fig. 7:3, 5, 6).

טיפוס JG4 (איור 31:5–10).— לפכים אלה צוואר צר ורכס מתחת לשפה. הם היו נפוצים למדי למן סוף התקופה הביזנטית עד התקופה העבאסית. צורתם אופיינית לכלים שלהם עיטור מצויר בלבן. כלים דומים נמצאו בג׳רש ובטבריה (Stacey 2004: Fig. 5.39:4).

פכים מטין צלהב (JGB)

טיפוס JGB1 (איור 32:1–5).— לפכים אלה גוף מעוגל, צוואר רחב וקמור במקצת הנושא מעין מדרגות עדינות או חריצים, דפנות דקות ובסיס דיסקוס, לרוב עם חריץ עמוק. ידית, שהחתך שלה עגול, משוכה מהשפה או מאמצע הצוואר אל הכתף, ועליה יש לעתים זיז בולט. החלק התחתון

◀ איור 32

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	פך	JGB1	362/6	88	טין צלהב־ירקרק, גוף הכלי עובד במכשיר חד, עיטור מקדה	Peleg 1989: Fig. 62:5, 11, 19, Photo 64 Avissar 1996c:156, Jug, Type 2, Fig. XIII.128
2	פך	JGB1	389/1	99	טין צלהב־ירקרק	ר׳ מס׳ 1
3	פך	JGB1	389/2	99	טין צלהב־ירקרק	ר׳ מס׳ 1
4	פך	JGB1	1122	528	טין צלהב־ירקרק	ר׳ מס׳ 1
5	פך	JGB1	375	95	טין צלהב־ירקרק	Avissar 1996c:156, Jug Type 2, Fig. XIII.128:3
6	פך	JGB2	362/13	88	טין צלהב־ירקרק, צריפה טובה	Avissar 1996c:157, Jug Type 3, Fig. XIII.129
7	פך	JGB2	1276/6	546	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, צריפה טובה	
8	פך	JGB2	107/2	28	טין צלהב	ר׳ מס׳ 6
9	פך	JGB2	3068/3	1527	טין צלהב	ר׳ מס׳ 6
10	פך	JGB3	3079/7	1527	טין צלהב	Avissar 1996c:157–158, Jug Type 4, Fig. XIII.130:4
11	פך	JGB3	284/23	?	טין צלהב־ירקרק, הרבה גריסים אפורים	ר׳ מס׳ 10
12	ידית של פך	JGB3	1015/4	507	טין צלהב־ירקרק	Avissar 1996c:161, Jug Type 12, Fig. XIII.138:6
13	בסיס של פך	JGB3	1159/1	501	טין צלהב	

של הפך עובד בדרך כלל במכשיר חד. לעתים עוטר גוף הכלי בלחיצות, טכניקת עיטור המחקה את כלי הזכוכית (איור 32:1). כלים דומים נמצאו ביקנעם ובכפר נחום. פכים מטיפוס זה החלו להופיע כנראה רק במחצית השנייה של המאה הח׳ והיו בשימוש עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס JGB2 (איור 32:6–9).— לפכים אלה צוואר ישר או מתרחב כלפי מעלה, מעין צוואר חצוצרה. רוחב הצוואר שונה מכלי לכלי. השפה לרוב פשוטה או מחודדת. כלים שלהם שפת מרזב (איור 32:7) אינם נפוצים. יש שדופנות הכלי עבות יותר מאלה של טיפוס JGB1 (לעיל). הידית משוכה מהשפה אל הכתף, ומורכבת לעתים משתיים או שלוש רצועות. בראש הידית יש בדרך כלל זיז מעוטר (thumb-rest; ר׳ איור 32:12). על הצוואר, מתחת לשפה, יש לפעמים חריץ או שניים. הפכים מטיפוס זה נפוצו בכל ארצות האסלאם, והם נתגלו באבו גוש, ברמלה, בח״ירבת אל־מפג׳ר, בקיסריה, ביקנעם, בבית ירח, בכפר נחום ובפלה (Baramki 1944: Fig. 14:7, 9; de Vaux and Stève 1950: 127–130, Pls. C:16–24; D:14–21; Delougaz 1960: Pls. 39:9; 58:3; Rosen-Ayalon and Eitan 1969; Brosh 1986: Fig. 1:8, 10–14; Peleg 1989: Fig. 62:12, Photograph 63; Walmsley 1995: Fig. 9:3–5). בסוזה הופיעו פכים אלה כבר במכלולים אומיים (Kervran 1977:80–82, 152–153). הייצור המקומי הושפע ללא ספק מהכלים מעיראק, אך באזורנו לא הופיעו כלים אלה לפני תחילת התקופה העבאסית, החל באמצע המאה הח׳ וכלה במאה הי״א לסה״נ.

טיפוס JGB3 (איור 32:10–13).— לפך זה שפה מעובה שחתכה משולש וצוואר ארוך וצר שנמשך עליו רכס. ידית אחת או שתיים משוכות מהצוואר אל כתף הכלי, לעתים עם זיז בולט. כלים דומים נמצאו ביקנעם, ותוארכו שם למן המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ. לכל הפכים מטין צלהב בסיס שטוח או בסיס דיסקוס, לעתים עם חריץ עמוק. בסיס עם רגליים (איור 32:13) יוצא דופן.

טיפוס JGB4 (איור 33:1–6).— לפכים מטיפוס זה צוואר רחב, דמוי חצוצרה, גוף מעוגל או אגסי, בסיס דיסקוס וידית המשוכה מהשפה אל הכתף. כלים אלה מעוטרים בחריתה, בעיטור סרוק, בטביעות קנה ובמגוון עיטורים פלסטיים. הדגמים

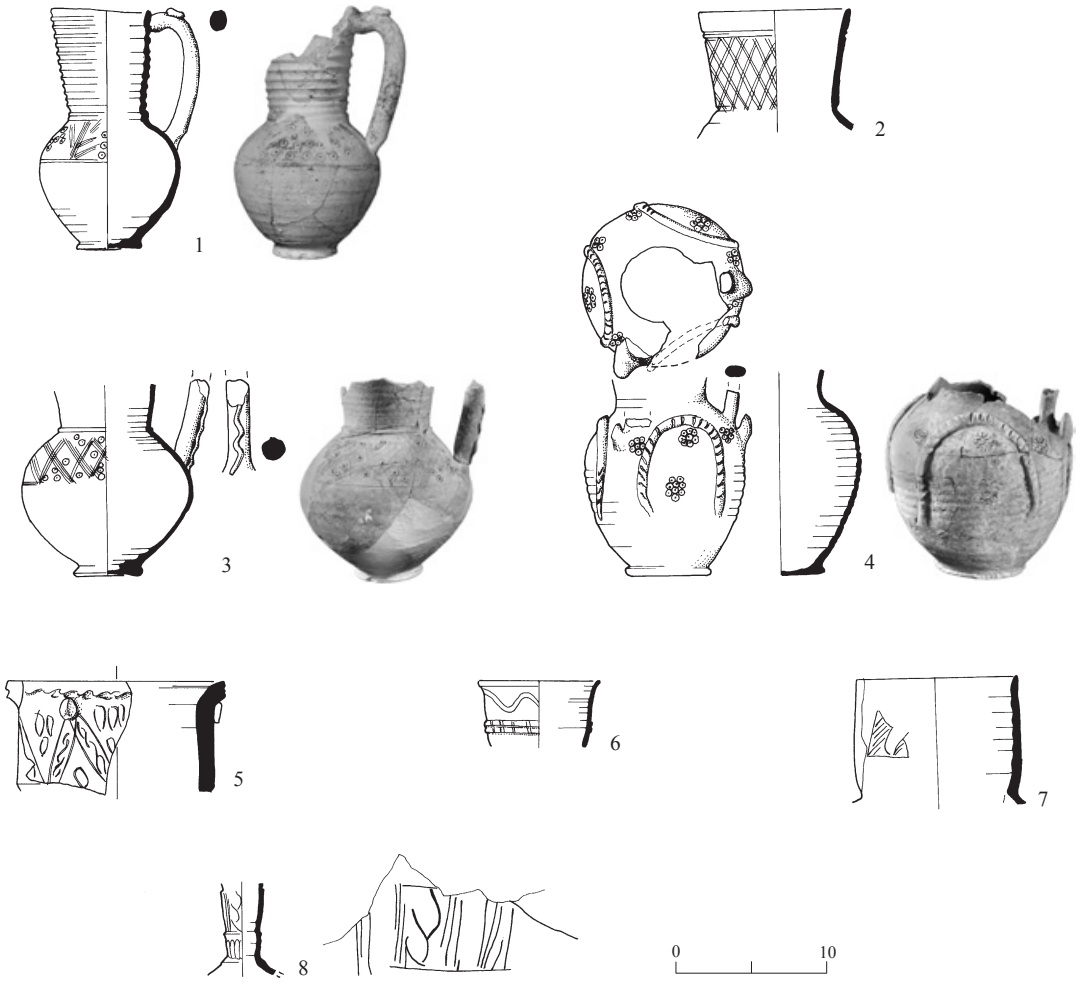

איור 33. פכים (JGB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	פך	JGB4	410/1	98	טין חום בהיר מאוד, עיטור סרוק וטבוע	Delougaz 1960: Pls. 39:10, 12; 42:1–4, 8–14; 58:1, 7 Avissar 1996c:159–160, Jug Type 7, Fig. XIII.133
2	פך	JGB4	3092/1	1536	טין צלהב־ירקרק, עיטור חרות	Delougaz 1960: Pls. 39:11; 58:2 Loffreda 1974: Fig. 15:11–13
3	פך	JGB4	401	98	טין צלהב, עיטור סרוק וטבוע, תוספות פלסטיות	Johnson 2000: Fig. 11:41
4	פך	JGB4	1383/4	571	טין צלהב, עיטור פלסטי (barbotine) ועיטור טבוע	Baramki 1944: Fig. 5:15–16
5	פך	JGB4	98/8	28	טין צלהב, עיטור חרות ועיטור פלסטי	Delougaz 1960: Pls. 39:11; 41:7, 11
6	פך	JGB4	1127/2	523	טין צלהב, עיטור חרות ועיטור פלסטי	
7	פך	JGB5	1037/20	501	טין צלהב־ירקרק, צריפה טובה, מעוטר בחריתה בדגם פסאודו־קליגרפי	Rosen-Ayalon and Eitan 1969 Brosh 1986: Pl. II:a, b Avissar 1996c:158, Jug Type 5, Fig. XIII.131:1, 3
8	פך	JGB5	9999/3	999	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, עיטור חרות ומגולף	Boas 2000: Pl. III:13

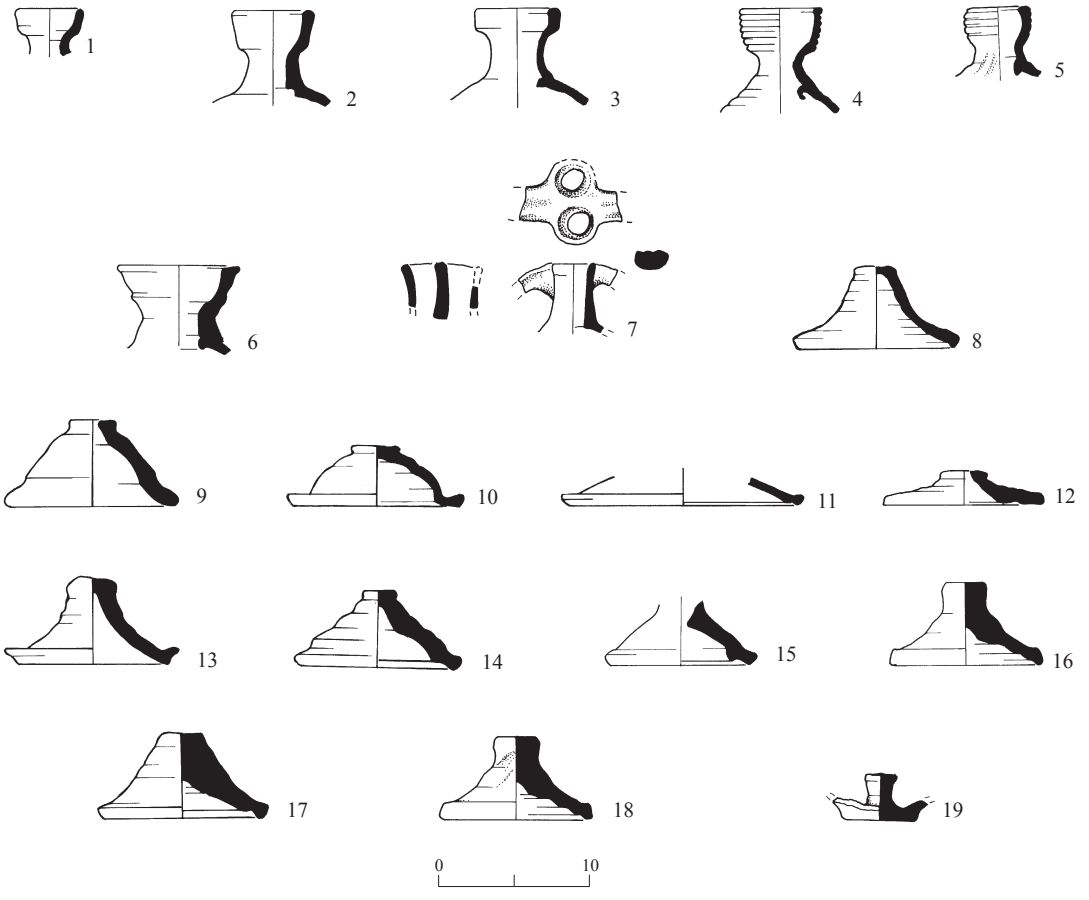

איור 34. צפחות (FK) ומכסים (LID).

החרותים מורכבים מקווים ישרים, עיגולים או דגמי רשת. יש כלים שעוטרו בטביעות של עיגולים מנוקדים, שסודרו לרוב בקבוצות של מעין ורדות (איור 33:4). חלק מהידיות מעוטרות בתוספת של עיטורים פלסטיים (barbotine). הפכים מקבוצה זו נפוצים למדי, ונמצאו באתרים רבים, כמו יקנעם, בית ירח, טבריה, כפר נחום וח׳ירבת אל־מפג׳ר. הם החלו להופיע באמצע המאה הח׳ לסה״נ. כלים המעוטרים בוורדות ובתוספות של עיטורים פלסטיים לא המשיכו להופיע כנראה אחרי המאה הט׳ לסה״נ. לעומת זאת, ייצורם של שאר הפכים נמשך עד המאה הי״א לסה״נ.

טיפוס JGB5 (איור 33:7, 8).— פכים ופכיות מטיפוס זה מעוטרים בחריתה עדינה על הצוואר, לרוב בדגמים פסאודו־קליגרפיים (איור 33:7); יש להם לעתים מסננת בתוך הצוואר. כלים אלה נפוצו בכל ארצות האסלאם, מפרס עד מצרים (Scanlon 1966:88, Fig. 3d; 1974:67–68, Fig. 6, Nos. 13, 70). בארץ נתגלו כלים דומים באתרים רבים, בהם רמלה, קיסריה וטבריה (Stacey 2004:130–132, Figs. 5.41; 5.60:1–6), שם הם היו בשימוש למן המאה הט׳ עד המאה הי״א לסה״נ.

צפחות (FK)

טיפוס FK1 (איור 34:1–3).— לצפחות אלו, העשויות מטין צלהב, שפה פשוטה וצוואר צר וקצר דמוי ספל קטן. בבסיס הצוואר נמשכים לעתים חריצים שנועדו לטשטש את חיבור הצוואר לגוף. כלי דומה שנתגלה בפלה מאפשר להשלים את צורת הכלי: לכלי ׳בטן׳ תפוחה, המעוטרת במעגלים חד־מרכזיים; גב שטוח ומצולע חלקית; ושתי ידיות המשוכות על הכתף. כלים אלה יוצרו בבית שאן ושווקו אל מחוץ לעיר. כלים זהים נמצאו בבית ירח, בחמת גדר, בכורסי, בכפר נחום ובפלה. צפחות אלו תוארכו לתקופה האומיית; לא ברור אם ייצורן פסק לאחר רעידת האדמה של שנת 749 לסה״נ.

◂ איור 34

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	צפחת	FK1	22/8	10	טין צלהב־ירקרק, גריסים לבנים וכהים	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 144 :1 Tzaferis 1983: Fig. 8:20 Peleg 1989: Fig. 56:2, 3 Ben-Arieh 1997: Pl. XIV: 1–4
2	צפחת	FK1	1000/15	500	טין חום בהיר שנצרף לצלהב על פני הכלי, גריסים כהים	ר׳ מס׳ 1
3	צפחת	FK1	304/9	71	טין צלהב, גריסים כהים זעירים	ר׳ מס׳ 1
4	צפחת	FK2	3270/1	1573	טין צלהב, צריפה טובה	Loffreda 1974: Fig. 15:4 Tzaferis 1983: Fig. 8:22 Peleg 1989: Fig. 56:1 Ben-Arieh 1997: Pl. XIV: 9–11
5	צפחת	FK2	309/5	74	טין צלהב	ר׳ מס׳ 4
6	צפחת	FK3	284/10	71	טין חום־כתום, צריפה טובה	Ben-Arieh 1997: Pls. XIV:5–8; XV:5, 6 Grey 1994: Fig. 8:6
7	צפחת	FK4	2084/18	1016	טין חום־אדמדם כהה שנצרף לאפור על פני הכלי, ליבה אפורה, צריפה טובה	
8	מכסה	LID3	1152/8	532	טין חום בהיר מאוד שנצרף לצלהב על פני הכלי, מעט חצצי גיר	Delougaz 1960: Pls. 34:8, 9; 56:5, 6 Loffreda 1983: Fig. 13:13, Photograph 21D
9	מכסה	LID3	248	71	טין חום־ירקרק בהיר שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, הרבה גריסים קטנים כהים, חצצי גיר	ר׳ מס׳ 8
10	מכסה	LID3	164/1	24	טין חום־צהבהב בהיר, הרבה גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 8
11	מכסה	LID3	272/7	?	טין צלהב	
12	מכסה	LID3	319/25	74	טין חום־אדום, גריסים לבנים קטנים	
13	מכסה	LID3	306/8	58	טין חום, ליבה שחורה	
14	מכסה	LID3	136/6	18	טין חום שנצרף לחום בהיר בחוץ, גריסים אפורים וטביעות קש	
15	מכסה	LID3	2026	1005	טין חום, גריסים אפורים וטביעות קש	
16	מכסה	LID3	203/70	51	טין חום, גריסים אפורים וטביעות קש	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 146:2
17	מכסה	LID3	11	6	טין חום, חיפוי עצמי צלהב־ורדרד בחוץ, גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 16
18	מכסה	LID3	203/20	51	טין חום שנצרף חלקית לאפור על פני הכלי, גריסים לבנים זעירים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 16
19	מכסה	LID4	3076/4	1527	טין צלהב	Adan-Bayewitz 1986:106–107, Amphora Lids 1A, Fig. 3:14, 15, Ill. 114 Magness 1993:247–248, Lids and Stoppers, Form 2

טיפוס FK2 (איור 34:4, 5).— הצפחות מטיפוס זה דומות בצורתן לצפחות מטיפוס FK1 (לעיל), אך צווארן מתרחב כלפי מעלה ועל גופן רכסים אחדים. בבסיס הצוואר יש לעתים חריצים, שנועדו לטשטש את החיבור שלו לגוף. צפחות מטיפוס זה נפוצו פחות מטיפוסים אחרים. הן נמצאו בכורסי, בחמת גדר ובכפר נחום, ותוארכו לתקופה האומיית. לא ברור אם ייצורן פסק לאחר רעידת האדמה של 749 לסה״נ.

טיפוס FK3 (איור 34:6).— לכלים מטיפוס זה שפה פשוטה ושטוחה, צוואר מתרחב מעלה ולעתים רכס בולט על הצוואר. צפחות דומות נמצאו במכלולים אומיים בתל יזרעאל ובחמת גדר. טיפוס זה המשיך כנראה לשמש גם לאחר התקופה האומיית.

טיפוס FK4 (איור 34:7).— זוהי צפחת יוצאת דופן, שלה פתח כפול. לא נמצאו לה הקבלות.

מכסים (LID)

טיפוס LID3 (איור 34:8–18).— זהו מכסה דמוי פעמון, שלו שפה נוטה חוצה או, לפעמים, שפת מרזב. רוב המכסים גסים, ודופנותיהם בדרך כלל עבות. מכסים דומים נמצאו בכפר נחום, בבית ירח ובפלה. המכסה מפלה הוא ממכלול ביזנטי–אומיי, המתוארך למאות הו׳–הז׳ לסה״נ. המכסה מכפר נחום תוארך לסוף התקופה הביזנטית. מכסים דומים תוארכו בירושלים למן המאה הו׳ עד אמצע המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:247–248, Lids and Stoppers, Form 1).

טיפוס LID4 (איור 34:19).— זהו מכסה בצורת קערית; בסיסו שטוח ובמרכזו ידית. מכסים מטיפוס זה היו שכיחים מאוד, ונתגלו באתרים רבים, בהם ירושלים וקיסריה. בירושלים הם תוארכו למן המאה הו׳ עד אמצע המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:248, Lids and Stoppers, Form 2). בקיסריה תוארך המכלול שבו נתגלו לשנים 630–660 לסה״נ (Adan-Bayewitz 1986:121). על סמך הממצא מירושלים, תוארכו המכסים למן המאה הו׳ עד אמצע המאה הח׳ לסה״נ.

שונות

פסולת בית יוצר (איור 35:1).— בחצר H במבנה I נחשפו שרידי כבשן (L551) ובו גושים מעוותים — פסולת של בית יוצר — כנראה שברים של קנקנים מטיפוסים SJB1 ו־SJB2. כמו כן, נחשפו שני פריטים נוספים מטין צלהב, שמקורם כנראה באותו כבשן, בהם בסיס של פך (לא צויר) וידית של פנס (איור 35:1).

בקבוק ׳רימון׳ (איור 35:2).— בקבוקים מטיפוס זה קטנים, וגודלם לא עולה בדרך כלל על 10 ס״מ. השפה מעובה כלפי חוץ, הצוואר צר וקצר, הגוף מעוגל ולו בסיס כפתור, בסיס דיסקוס או בסיס טבעת זעיר. בבסיס הצוואר יש לעתים רכס. כלים דומים נמצאו בח׳ירבת אל־מפג׳ר, בבית ירח, בחמת גדר ובג׳רש. השבר מג׳רש, שהיה שייך אולי לבקבוק מטיפוס זה, תוארך לסוף התקופה הביזנטית. בחמת גדר תוארכו כלים דומים לתקופה האומיית. ברמלה (Avissar, in prep.) נמצאו בקבוקים דומים בכל השכבות מהתקופה האסלאמית הקדומה, ונראה שהיו בשימוש עד המאה הי״א לסה״נ.

כלי זואומורפי (איור 35:3).— זהו חלק אחורי של כלי זואומורפי גלילי, שעוצב בדמות חמור או פרה. הכלי שימש כנראה לאצירת נוזלים. פתח להכנסת הנוזלים נמצא בחלק האחורי, העליון של הצלמית, ופי הבהמה שימש זרבובית. כלים מסוג זה היו נפוצים למדי ברחבי הארץ, ואילו בעבר הירדן הם כמעט שלא הופיעו. כלים דומים נמצאו ברמלה (Rosen-Ayalon and Eitan 1969), בירושלים, בח׳ירבת אל־מפג׳ר, ביקנעם, בקיסריה, בבית ירח (Delougaz 1960: Pl. 43:37), בחמת גדר (Ben-Johnson 2000: Fig. 15:96) ובטבריה (Arieh 1997: Pl. XV:12, 13). הכלים מירושלים נמצאו במכלול ביזנטי–אומיי; בח׳ירבת אל־מפג׳ר — במכלול אומיי; וברמלה — במכלול שהחופרים תיארכו לתקופה האומיית, אך נראה שיש בו גם כלים מאוחרים יותר. הכלים מיקנעם אינם קדומים למאה הט׳ לסה״נ. נראה על כן, שכלי הקיבול הזואומורפיים היו בשימוש למן המאה הח׳ עד סוף המאה הי׳ לסה״נ.

שברי קנקנים נושאים כתובות (איור 35:4, 5).— נמצאו שני שברים, ועליהם כתובות בערבית שנחרתו קודם לצריפה.

ימי הביניים: התקופות הצלבנית, האיובית והממלוכית

קערות מזוגגות (GLB)

טיפוס GLB8 (איור 36:1–5).— קערות אלה יוצרו מטין כהה, חום או חום־אדום. מרח דק

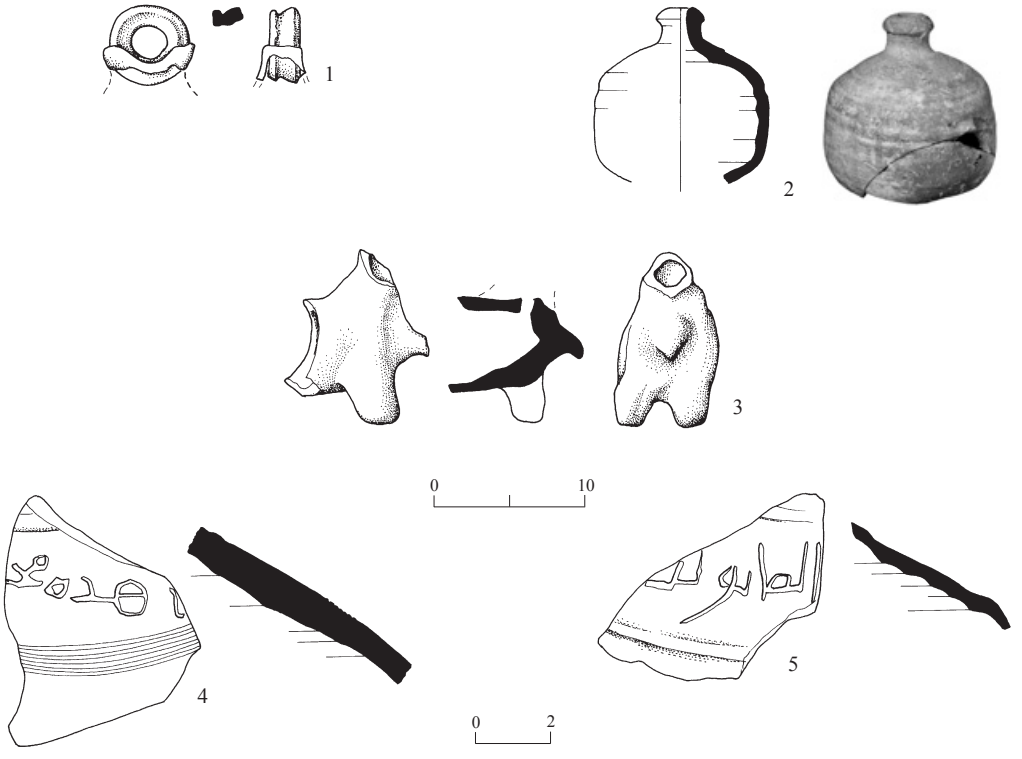

איור 35. שונות.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	ידית	303/17	76	טין צלהב, פסולת תעשייה	
2	בקבוק	1049/2	513	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה, צריפה מצוינת	Baramki 1944: Fig. 5:1 Delougaz 1960: Pls. 34:13; 56:2
3	צלמית	3263	1534	טין חום בהיר	Baramki 1944: Figs. 9:33; 16:10–12, 14, 16, 18–20; Pl. XVIII:4 Tushingham 1985: Figs. 32:23, 46; 34:11 Brosh 1986: Fig. 2:1–3 Avissar 1996c:171, Fig. XIII.158:4, 5
4	שבר קנקן	33	111	טין חום־כתום, סרוק, כתובת חרותה לפני הצריפה	
5	שבר קנקן	32	111	טין צלהב, כתובת חרותה לפני הצריפה	

בפנים הכלי כוסה בזיגוג מחוספס האופייני לטיפוס זה של קערות (Gritty Glazed Ware). בקערות אלו השפה פשוטה לעתים (איור 36:1), אך לרוב זוהי שפת מדף (איור 36:3–5); רוחב השפה שונה מכלי לכלי. לכלים אלה דופן מעוגלת במקצת ובסיס טבעת נמוך. ניכר בהם היעדר תשומת הלב לטיבם של העיטור והזיגוג. הכלים כוסו בפנים בזיגוג חד־גוני צהוב או ירוק מחוספס. הקערות שלהן זיגוג צהוב נפוצות יותר. לעתים עוטרו הכלים בסגרפיטו דק ורשלני, ללא דגמים מוגדרים. קערות מטיפוס זה נפוצו באזורים שהיו תחת השלטון הצלבני (Avissar 1996c:90–93). ביקנעם הן הופיעו בשכבה IIIa, המתוארכת למן העשור האחרון של המאה הי״ב עד לשנים 1262–1268, כאשר עברה יקנעם לידי הממלוכים (Kedar 1996:7). נראה שקערות אלה

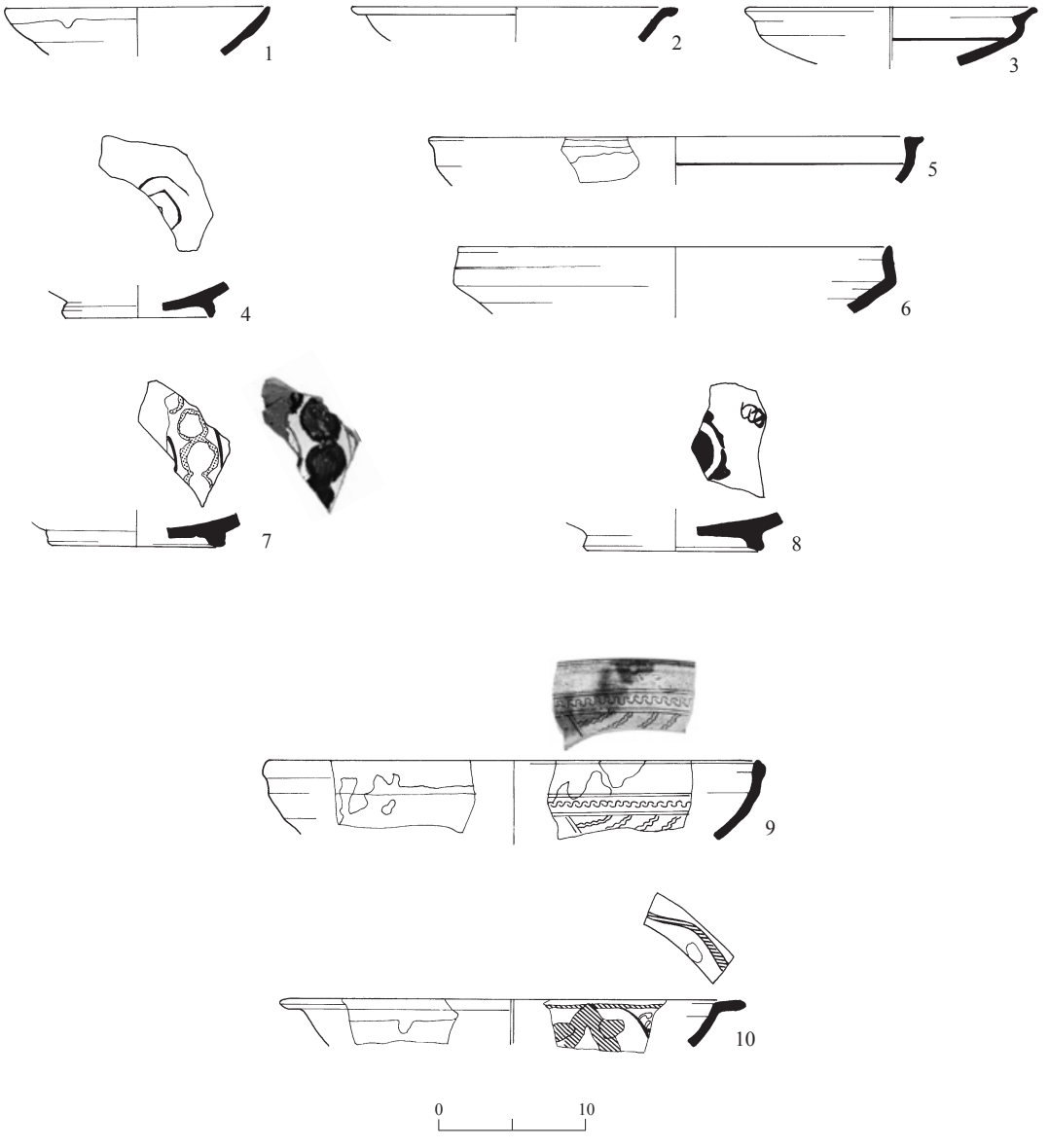

איור 36. קערות מזוגגות (GLB).

מאפיינות מכלולים צלבניים–איוביים, ואפשר לתארך אותן למן הרבע האחרון של המאה הי״ב עד סוף התקופה הצלבנית (Avissar and Stern 2005:8, Type I.1.2).

טיפוס GLB9 (איור 36:6–8).— בקבוצה זו אוחדו כל הכלים המיובאים מהעולם האגאי (Byzantine Incised Sgraffito Ware; ר׳ Avissar 1996c:105–106, 108–109, Glazed Bowls Types 63–64, 69, Figs. XIII.47–48, 69). לקערות שפה פשוטה, מחודדת מעט (איור 36:6), דופן עבה ומעוגלת, ובסיס טבעת נמוך ורחב. הכלים מכוסים בפנים בחיפוי לבנבן ובחוץ במרח דק מאוד, המכסה גם את הבסיס. זיגוג בהיר מאוד, בגוונים של צהוב או ירקרק, המכסה את הכלי בפנים ומעבר לשפה. רוב הקערות מעוטרות בסגרפיטו, שנחרת עמוק לתוך החרס (איור 36:8). הקערות המעוטרות בצביעה בירוק או בחום פחות שכיחות (איור 36:7; ר׳ Avissar and Stern 2005:40, 42, Type I.4.2). כלי ייבוא אגאיים נמצאו ביקנעם, בקיסריה,

◂ איור 36

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLB8	3055/10	1527	טין חום־אדמדם, מעט גריסים לבנים, חיפוי ורדרד, זיגוג צהוב בפנים ומעבר לשפה	Avissar 1996c:90–93, GLB Type 34, Fig. XIII.22:1
2	קערה מזוגגת	GLB8	1324/10	539	טין חום־אדמדם כהה, גריסים לבנים, חיפוי לבן וזיגוג ירוק מחוספס בפנים ומעבר לשפה	Avissar 1996c:90–93, GLB Type 35, Fig. XIII.23
3	קערה מזוגגת	GLB8	3044/9	1522	טין חום־אדמדם כהה, מרח לבנבן וזיגוג צהבהב מחוספס בפנים ומעבר לשפה, עיטור סגרפיטו בפנים	Avissar 1996c:90–93, GLB Type 36, Fig. XIII.24
4	קערה מזוגגת	GLB8	1015/2	507	טין חום־אדמדם כהה, מרח לבנבן וזיגוג צהבהב מחוספס בפנים ומעבר לשפה, עיטור סגרפיטו	ר׳ מס׳ 3
5	קערה מזוגגת	GLB8	42/1	13	טין חום־אדמדם כהה, חיפוי לבן וזיגוג ירוק מחוספס בפנים, עיטור סגרפיטו	Avissar 1996c:94–95, GLB Type 43, Fig. XIII.31
6	קערה מזוגגת	GLB9	1008/11	501	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים, חיפוי לבן בפנים, מרח לבן, דק בחוץ, זיגוג שקוף חסר צבע בפנים	Avissar 1996c:105, GLB Type 63, Fig. XIII.47
7	קערה מזוגגת	GLB9	19/5	8	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים וחצצי גיר, חיפוי לבן בפנים, מרח לבן, דק בחוץ, זיגוג שקוף חסר צבע ואטום בפנים, עיטור ירוק וחום בין קווי סגרפיטו	Morgan 1942:75–83, Group II–V, Green and Brown Painted Ware Avissar 1996c:105–106, GLB Type 64, Fig. XIII.48
8	קערה מזוגגת	GLB9	1005/5	505	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים וחצצי גיר, חיפוי לבן בפנים, חיפוי ורוד בחוץ, זיגוג צהבהב בהיר ועיטור סגרפיטו בפנים	Morgan 1942:150–157, Pls. XLIX–LI
9	קערה מזוגגת	GLB10	1267/20	540	טין חום־אדום כהה שנצרף לחום־סגול כהה על פני הכלי, עיבוד בסכין בחוץ, חיפוי לבן וזיגוג צהוב עם התזות בירוק וסגרפיטו בפנים	Dikigoropoulos and Megaw 1948:81, Group IC, Cat. Nos. 7–9
10	קערה מזוגגת	GLB11	3065/8	1527	טין חום בהיר מאוד, הרבה גריסים לבנים זעירים, חיפוי לבן בפנים ומעבר לשפה, עיטור מצויר בסגול מתחת לזיגוג שקוף, חסר צבע בפנים ועל השפה	Avissar 1996c:102–104, GLB Type 61

בירושלים, בתל ערקה, וכן בפפוס ובקורינת ובאתרים רבים נוספים (Avissar 1996c:105–112). הכלים תוארכו למן סוף המאה הי״ב עד המחצית הראשונה של המאה הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:43, Type I.4.5).

טיפוס GLB10 (איור 36:9).— קערות אלו, המעוטרות בסגרפיטו (Cypriot Green and Brown Sgraffito Ware), יובאו מקפריסין במאה הי״ג לסה״נ. הכלים מזוגגים בגוונים של צהוב או ירוק, לרוב בהירים, בפנים ועל החלק העליון של הדופן בחוץ (Avissar and Stern 2005:62, Type I.8.5).

טיפוס GLB11 (איור 36:10).— קערות אלו יובאו ממצרים (Over or Under-Glaze Painted Ware). לקערות שפה פשוטה, נוטה חוצה, או שפת מדף ודופן מעוגלת. הכלים מכוסים בחיפוי לבן בפנים ועל החלק העליון של הדופן החיצונית. בצורתן ובעיטורן דומות הקערות לכלי הבוהק מן התקופה הפאטימית המאוחרת (Mason 1997b:224–225, Figs. 10, 17). הן מעוטרות בציור שחור או סגול מתחת לזיגוג שקוף נטול צבע או בצבע טורקיז, לרוב זיגוג אלקלי. הציורים משלבים דגמים הנדסיים ודגמים צמחיים מסוגננים, השאולים מכלי הבוהק הפאטימיים המאוחרים. לדעת מייסון, הדגמים

איור 37 ◂

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLB12	1273/23	540	טין חום־כתום שנצרף לחום־אדמדם בחוץ, גריסים לבנים, פני הכלי עובדו בסכין בחוץ, חיפוי חום בהיר מאוד בפנים ומעבר לשפה, בפנים זיגוג ירוק שלא נמס כראוי	Avissar 1996c:100, GLB Type 48, Fig. XIII.36
2	קערה מזוגגת	GLB12	1273/14	540	טין חום־כתום, גריסים לבנים קטנים, חיפוי לבן וזיגוג ירוק שלא נמס כראוי בפנים ומעבר לשפה	ר׳ מס׳ 1
3	קערה מזוגגת	GLB12	129/1	37	טין חום־כתום בהיר, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג ירוק בפנים ומעבר לשפה, זיגוג צהוב בחוץ	ר׳ מס׳ 1
4	קערה מזוגגת	GLB12	277/19	71	טין חום־אדמדם, חיפוי לבן וזיגוג ירוק בפנים ומעבר לשפה, הזיגוג נוטה להתקלף	ר׳ מס׳ 1
5	קערה מזוגגת	GLB12	3055/12	1527	טין חום־אדמדם, חיפוי צלהב בפנים ומעבר לשפה, זיגוג ירוק בפנים	ר׳ מס׳ 1
6	קערה מזוגגת	GLB12	1249/15	546	טין חום־כתום, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג ירוק בפנים ועל השפה	Avissar 1996c:101, GLB Type 51, Fig. XIII.39
7	קערה מזוגגת	GLB12	3160/16	1547	טין חום בהיר מאוד, צריפה טובה, חיפוי לבן וזיגוג צהוב בפנים ומעבר לשפה, כתמי זיגוג גם בחוץ	ר׳ מס׳ 6
8	קערה מזוגגת	GLB12	1265/6	547	טין חום־כתום בהיר מאוד, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג צהוב עמוק בפנים ומעבר לשפה	Avissar 1996c:102, GLB Type 53, Fig. XIII.41
9	קערה מזוגגת	GLB12	114	31	טין חום־אדמדם, זיגוג חום בפנים ומעבר לשפה	ר׳ מס׳ 8

הזהים מעידים שהם יוצרו באותם בתי יוצר ועל ידי אותם האומנים (Bahgat and Massoul 1930: Pls. XXX–XXXI; Mason and Keall 1990:176–177). קערות מטיפוס זה נתגלו ביקנעם, בשכבה IIIb, המתוארכת למחצית הראשונה של המאה הי״ב לסה״נ; באופן כללי, הקערות מתוארכות למן הרבע האחרון של המאה הי״א, או קודם לכן, עד סוף המאה הי״ב (Philon 1980:177, 180–181, Nos. 577–583; Avissar and Stern 2005:35–36, Type I.3.2.1, Fig. 13:4–9).

טיפוס GLB12 (איור 37).— בד בבד עם הקערות מטיפוס GLB8 (לעיל), החלו להופיע בתחילת המאה הי״ג לסה״נ קערות מזוגגות (Monochrome Glazed Bowls), השונות בטיב הטין ובצבעו ובטיב הזיגוג ועיטור הסגרפיטו שלהן. לקערות שפה פשוטה או מעובה, דפנות מעוגלות או מזוות ובסיס טבעת. הקערות כוסו בחיפוי לבנבן עבה בפנים ולרוב גם בחלק העליון של הדופן החיצונית. הכלים מזוגגים בפנים ומעבר לשפה בזיגוג ירוק או צהוב, ולעתים בזיגוג צהוב ובהתזות בירוק. הזיגוג נוטה להתקלף לפעמים. הקערות זכו לתפוצה רחבה בארץ ישראל ובעבר הירדן במהלך המאה הי״ג לסה״נ (Avissar 1996c:100, Glazed Bowls Types 48, 49). רובן נמצאו במכלולים ממלוכיים (Avissar and Stern 2005:12, Type I.1.4). קערות פשוטות, מזוגגות ירוק, המשיכו לשמש במהלך כל התקופה הממלוכית וגם לאחר מכן. בתקופה העות׳מאנית השתנו הקערות המזוגגות, והן נעשו גדולות וגסות יותר.

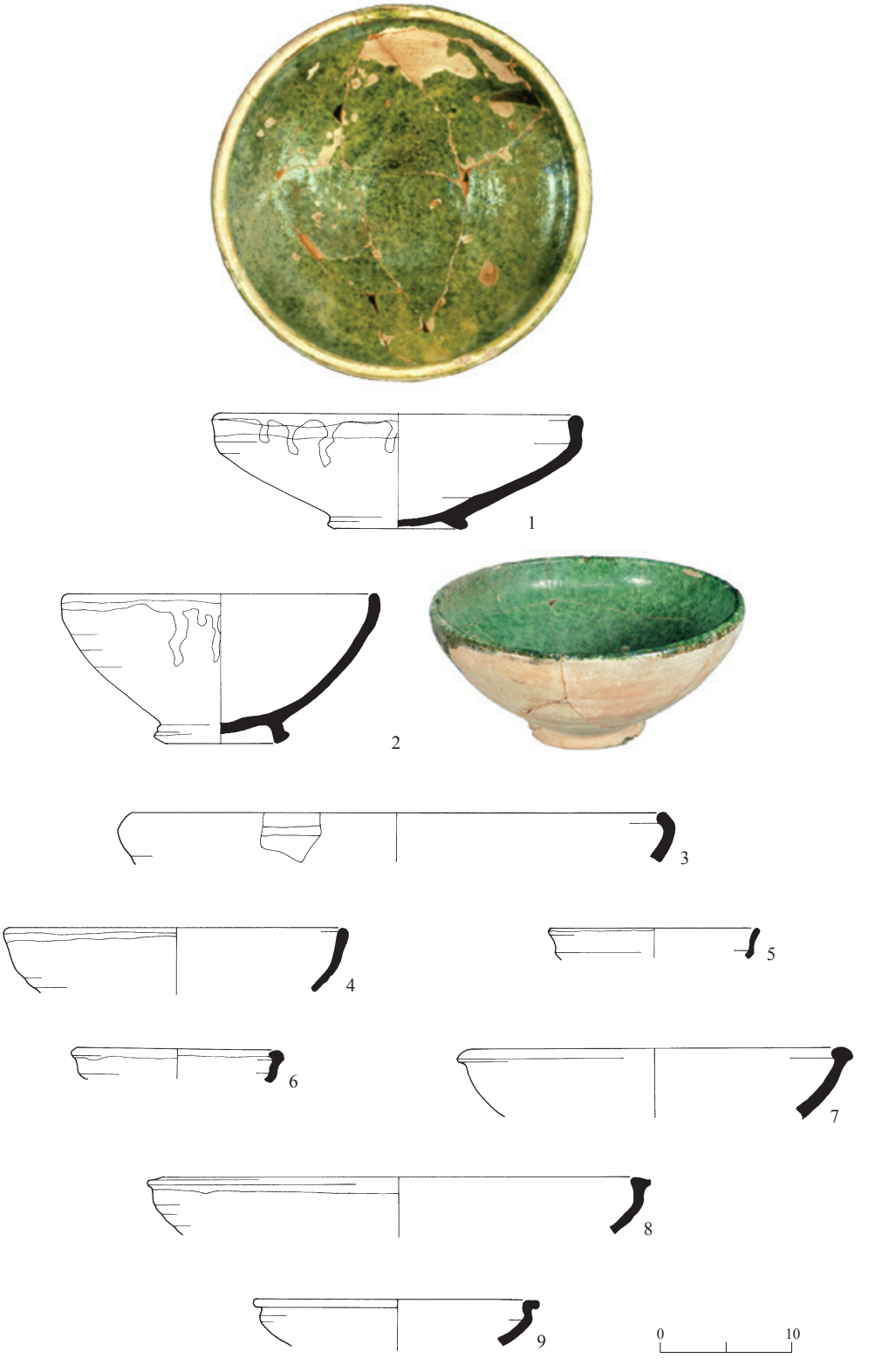

איור 37. קערות מזוגגות (GLB).

איור 38 ◂

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLB13	1273/21	540	טין חום־כתום שנצרף לחום־אדמדם בחוץ, הרבה גריסים לבנים וחצצי גיר, עיטור מצויר במרח מתחת לזיגוג צהוב בפנים	Avissar 1996c:96, GLB Type 44, Fig. XIII.32
2	קערה מזוגגת	GLB13	1273/3	540	טין חום־כתום, שנצרף לחום־אדמדם בחוץ, הרבה גריסים לבנים וחצצי גיר, עיטור מצויר במרח מתחת לזיגוג צהוב בפנים, הכלי עובד בסכין בחוץ	ר׳ מס׳ 1
3	קערה מזוגגת	GLB13	1273/8	540	טין חום־כתום שנצרף לחום־אדמדם בחוץ, הרבה גריסים לבנים וחצצי גיר, עיטור מצויר במרח מתחת לזיגוג צהוב, בפנים, הכלי עובד בסכין בחוץ	ר׳ מס׳ 1
4	קערה מזוגגת	GLB13	1242/1	535	טין חום־כתום שנצרף לחום־אדמדם בחוץ, עיטור מצויר במרח מתחת לזיגוג צהוב בפנים	ר׳ מס׳ 1
5	קערה מזוגגת	GLB13	1336/14	539	טין חום־אדמדם, עיטור מצויר במרח מתחת לזיגוג צהוב בפנים, כתמי זיגוג על הבסיס	ר׳ מס׳ 1
6	קערה מזוגגת	GLB13	1333/6	539	טין חום, עיטור מצויר במרח מתחת לזיגוג צהוב	ר׳ מס׳ 1
7	קערה מזוגגת	GLB14	1257/37	535	טין חום־כתום, גריסים לבנים, חיפוי לבן בפנים, זיגוג ירוק בפנים ובחוץ, עיטור סגרפיטו בפנים	Avissar 1996c:94–95, GLB Type 43
8	קערה מזוגגת	GLB15	50/6	18	טין צלהב, חיפוי לבן וזיגוג צהוב בפנים ובחוץ, עיטור בתבליט בחוץ	Avissar 1996c:102, GLB Type 55, Fig. XIII.43

טיפוס GLB13 (איור 38:1–6).— קערות שעוטרו בציור במרח מתחת לזיגוג (Slip-Painted Bowls) זכו לתפוצה נרחבת מאוד בימי הביניים המאוחרים. הן הופיעו במגוון צורות: קערות מעוגלות, קוניות או מזוות. לחלקן שפת מדף, ולכל הקערות בסיס טבעת. הקערות עוטרו בדגמים הנדסיים שצוירו במרח מתחת לזיגוג צהוב או ירוק, כך שהדגמים נראים בצהוב או בירוק בהיר על הרקע הכהה של החרס שאינו מחופה. רוב הדגמים הנדסיים, פשוטים, כמו למשל רשת, קווי זיגזג או צורות לא־רגולריות (איור 38:1, 2); דגם הנקודות פחות נפוץ (איור 38:3). קערות אלה שכיחות מאוד בארץ, בסוריה ובעבר הירדן (Avissar 1996c:96). ביקנעם הן נמצאו בשכבה IIIa, במכלול צלבני מן המחצית השנייה של המאה הי״ב לסה״נ. תפוצתן הנרחבת נמשכה לאורך כל התקופה הממלוכית (Avissar and Stern 2005:19–20, Type I.1.6). קערות מעוטרות במרח יוצרו גם בתקופה העות׳מאנית, עד המאה הי״ט לסה״נ, אך החומר, הצורה והדגמים שלהן השתנו.

טיפוס GLB14 (איור 38:7).— קערות אלו מעוגלות, קוניות או מזוות, ולהן שפה פשוטה או שפת מדף. לרוב הכלים בסיס טבעת. חיפוי לבן מכסה את הכלי בפנים ובחלק העליון של הדופן החיצונית. הקערות מזוגגות בפנים ומעבר לשפה בזיגוג חד־גוני ירוק או צהוב, לעתים עם התזות בירוק. הקערות מעוטרות בסגרפיטו (Bowls with Fine Sgraffito) בדגמים הנדסיים: קווי זיגזג, קווים גליים, סלילים ודגם רשת. לקערות אלה תפוצה רחבה (Avissar 1996c:94–95, Glazed Bowls Types 40, 43). קערות אלו נמצאו בהר תבור, שם תוארכו לשנים 1212–1218 לסה״נ; בשאר האתרים הן תוארכו למאה הי״ג לסה״נ. נראה, אם כן, שקערות מקבוצה זו הופיעו רק במאה הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:16, Type I.1.5.1).

איור 38. קערות מזוגגות (GLB).

טיפוס GLB15 (איור 38:8).— אלו קערות מעוטרות בתבליט (Bowls with Molded Decoration), האופייניות לתקופה הממלוכית. לקערות שפה מעובה, דופן מעוגלת במקצת ובסיס חצוצרה גבוה. הכלים כוסו בפנים ובחוץ בחיפוי לבן ובזיגוג שצבעו על פי רוב ירוק, חום או צהוב. העיטור מורכב מכתובות בערבית בשילוב דגמים צמחיים. הקערות הקטנות עוטרו בדגמים צמחיים או הנדסיים. מקור הכלים ככל הנראה בבית יוצר בירושלים. בחפירות הרובע היהודי נתגלו כלים דומים שחלקם טרם פורסם. כלים דומים נתגלו גם בנצרת ובחמה (Wightman 1989:76–77, Figs. 64:9–13; 65:1, 2; Pls. 220–221; Avissar 1996c:102). כלים אלה אופייניים לתקופה הממלוכית (Avissar and Stern 2005:22, 24, Type I.1.7).

כלי פיאנס (GLBF)

במכלולים של ימי הביניים מופיעים לעתים קרובות כלי פיאנס, המעוטרים לרוב בדגמים מצוירים מתחת לזיגוג שקוף. כלים אלה מתוארכים בדרך כלל למאות הי״ג–הי״ד לסה״נ. כלי פיאנס יוצרו במצרים במשך אלפי שנים, למן התקופה הקדם־שושלתית (באלף הרביעי לפסה״נ) ועד התקופה הפתולמאית, שבמהלכה נעשו עדיין קמיעות מפיאנס. הטכניקה נשכחה למשך מאות שנים, ורק בסוף המאה הי״א או בתחילת המאה הי״ב לסה״נ התחילו להשתמש בה שוב בתעשיית כלי השולחן. בספרות המקצועית הלועזית יש שמות אחדים לכלי הפיאנס: Frit Ware, Soft Paste Ware, Stone Ware, Faience. המונח ההולם בעברית הוא פיאנס, החומר שממנו הוכנו הכלים.

מקור פרסי משנת 1301 לסה״נ מספר על טכניקות של קדרים בפרס באותה העת. החיבור נכתב על ידי אבו אל־קאסים מקאשאן (Abulqasim of Kashan), שבא ממשפחת קדרים (Ritter et al. 1935:16–68; Allan 1973). הוא מתאר את הכנת חומר הגלם והזיגוג ומפרט את הכמויות. חומר הגלם מורכב מעשרה חלקים של קוורץ כתוש, חלק אחד של חומר לבן וחלק אחד של חומר זכוכיתי (Glass Frit) שהוכן מקוורץ כתוש בתוספת אשלגן, ושימש לזיגוג הכלים עם או בלי תוספת חומרי צביעה. תערובת זו אפשרה לעצב את הכלים על האבניים. הקדרים המוסלמיים ניסו לחקות כלי חרסינה סיניים ללא הצלחה בשל היעדר אדמת קאולין (Kaolin), הנדרשת לתעשיית החרסינה. כלי הפיאנס היו החיקוי הקרוב ביותר לכלים הסיניים שיכלו הקדרים המוסלמיים לייצר.

כלי פיאנס יוצרו ככל הנראה כבר בתחילת המאה הי״ב לסה״נ בסוריה ובפרס. מחקר השוואתי שנערך בין כלי הבוהק הפאטימים ממצרים לבין הכלים מסוריה, המעוטרים בטכניקה דומה (Mason 1997c:190–191), מצביע על כך שכבר ברבע האחרון של המאה הי״א לסה״נ הגיעו קדרים מצריים לסוריה והקימו שם בתי יוצר. התיארוך מבוסס על השוואה סגנונית ולא על ממצא ארכיאולוגי. אחד מבתי היוצר היה ככל הנראה מערת א־נועמן (Ma‘arrat al-Nu‘man), סמוך לחלב, המקור לכלי ׳תל מיניס׳ (Porter and Watson 1987). בית היוצר החל כנראה לייצר כלי בוהק בסגנון פאטימי בתחילת המאה הי״ב, אך שלא כמו הכלים המצריים, הכלים הסוריים נעשו מפיאנס ועיטור הבוהק בהם צויר על זיגוג אלקלי שקוף ולא על זיגוג בדיל אטום. כלים מפוארים אלה לא נתגלו בחפירות בארץ. כן מוכרים כלי פיאנס הנושאים עיטורים מצוירים מתחת לזיגוג (Under-Glaze Painted Ware), שמקורם ככל הנראה בעיר רקה (Rakka) שבצפון־מזרח סוריה, על גדות הפרת ובאתרים סמוכים לה; מכאן שמם: Rakka Ware. בתי יוצר היו גם בדמשק ובוודאי גם במקומות אחרים, שעליהם אין בידינו עדויות. הכלים שנמצאו הם בעיקר קערות, אך נמצאו גם קנקנים ללא ידיות.

כלי הפיאנס מבית שאן (איורים 39–42) נחשפו במקום אחד, ועל כן כינה אותם החופר ׳מטמון הקערות׳ (ר׳ שיאון, כרך זה). כלים אלה עוטרו בדגמים מורכבים, שאיכותם עולה בהרבה על זו של הכלים הסוריים. מקורם של כלי פאר אלה אינו ידוע: לא ברור אם יובאו או שיוצרו בבית יוצר מקומי. בעיטור ניכרת השפעה פרסית לצד אלמנטים סוריים (Lane 1971:6–13). העיטור בסגנון פרסי אינו קדום לביסוס השלטון המונגולי בפרס בשנת 1252 לסה״נ ולהתגבשות הסגנון המונגולי המאפיין את הכלים המיוחסים לסולטאנאבאד (Sultanabad). לפיכך, דומה שיש לתארך את המכלול למחצית השנייה של המאה הי״ג לסה״נ.

כלים אלה נחלקים לשלוש קבוצות עיקריות (טיפוסים GLBF1–3) לפי צבע הזיגוג והעיטור שלהם.

טיפוס GLBF1 (איור 39:1).— לטיפוס זה מיוחס שבר של קערה מזוגגת, שעליה עיטור מצויר בשחור מתחת לזיגוג טורקיז שקוף. הקערה תוארכה למאות הי״ב, למן הרבע השני שלה, והי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:26, Type I.2.3.1).

איור 39. קערות פיאנס מזוגגות (GLBF).

טיפוס GLBF2 (איור 39:2–5).— נמצאו שתי קערות שלמות ושברים של קערות מעוטרות בשחור, כחול ואדום מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע. רוב הכלים מעוטרים בדגמים חד־מרכזיים, בדומה לכלים מחמה, אם כי הדגמים בחמה אחרים, וברור שמקור כלים אלה בבית יוצר אחר (Poulsen 1957: Nos. 626–631). כלים שלהם דגמים זהים נמצאו בהיפודרום בבית שאן (טרם פורסם). לצד הקערות מטיפוס זה נמצאה קערה מזוגגת מטיפוס Port St. Symeon Ware, המתוארכת למאה הי״ג לסה״נ

איור 39

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLBF1	1273/16	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור מתחת לזיגוג טורקיז שקוף, עיטור שחור בחוץ	Poulsen 1957:157–178, Group VII
2	קערה מזוגגת	GLBF2	1273/24	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור, כחול ואדום מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע	Poulsen 1957:182–198, Group BIX
3	קערה מזוגגת	GLBF2	1273/10	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור, כחול ואדום מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק	ר׳ מס׳ 2
4	קערה מזוגגת	GLBF2	1267	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור, כחול ואדום מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע, עיטור אדום בחוץ	ר׳ מס׳ 2
5	קערה מזוגגת	GLBF2	1273/14	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור, כחול ואדום מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע	ר׳ מס׳ 2

איור 40

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/27	540	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור כחול בחוץ	Poulsen 1957:222–224, Group BXI f
2	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/2	540	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור כחול על הדופן החיצונית	ר׳ מס׳ 1
3	קערה מזוגגת	GLBF3	1286/3	535	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור כחול בחוץ	Poulsen 1957:206–210, Group BXI b
4	קערה מזוגגת	GLBF3	1267	540	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע, קווים שחורים וכחולים בחוץ	ר׳ מס׳ 3
5	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/6	540	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור, כחול, טורקיז ואדום מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע, קווים שחורים וכחולים בחוץ	ר׳ מס׳ 1
6	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/25	540	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע, קווים שחורים בחוץ	ר׳ מס׳ 3
7	קערה מזוגגת	GLBF3	1256/20	540	פיאנס לבן, עיטור צבוע בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 1

Avissar and Stern 2005:54–56, Type I.7.4, Fig. 22). נראה אפוא שאת שני סוגי הקערות יש לתארך למאה הי״ג לסה״נ.

טיפוס GLBF3 (איורים 40–42; ר׳ שיאון, כרך זה: איור 4:41).— לחלק מקערות אלו שפת מדף רחבה או שפה נוטה חוצה, וקערות אחרות המיספריות.

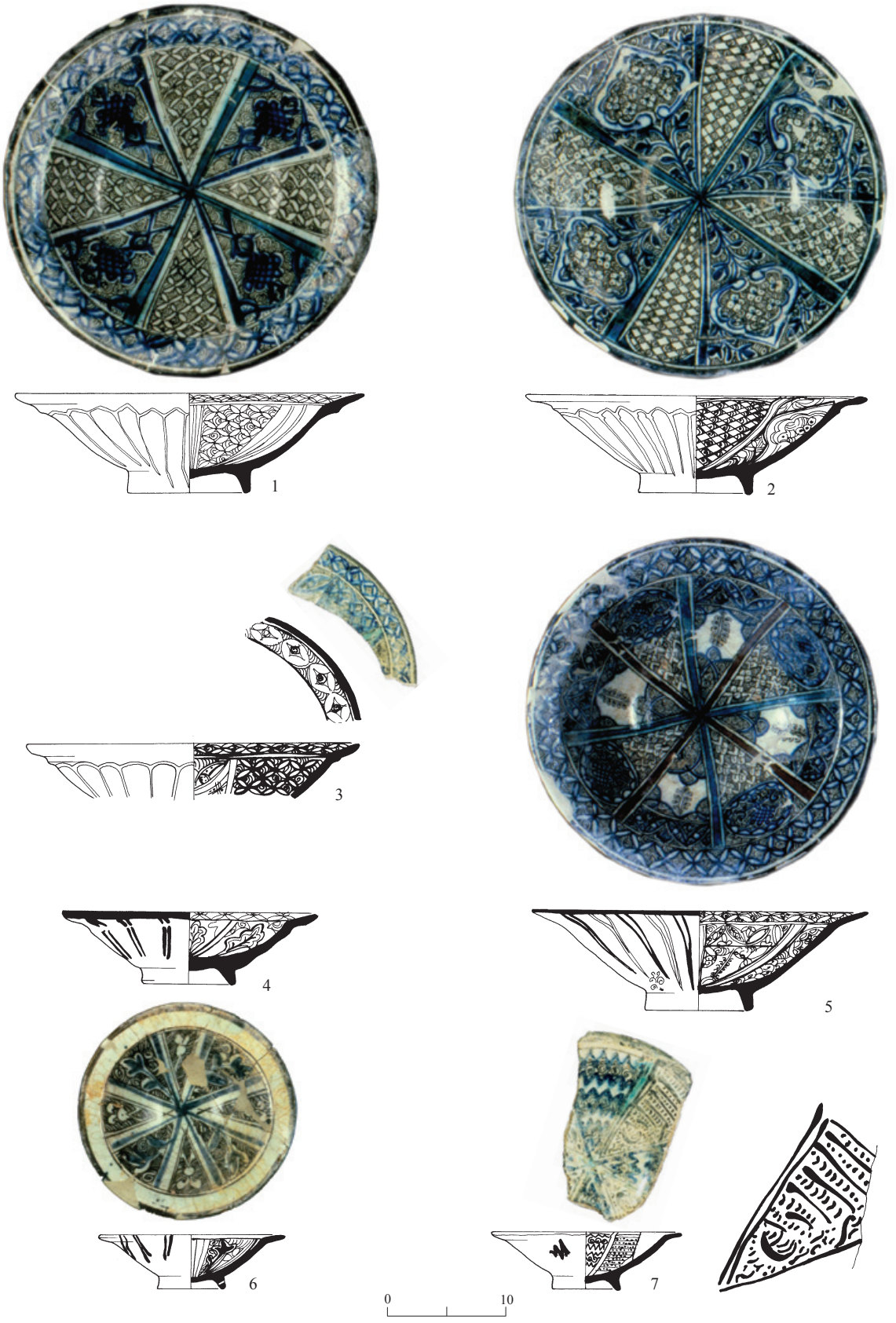

איור 40. קערות פיאנס מזוגגות (GLBF).

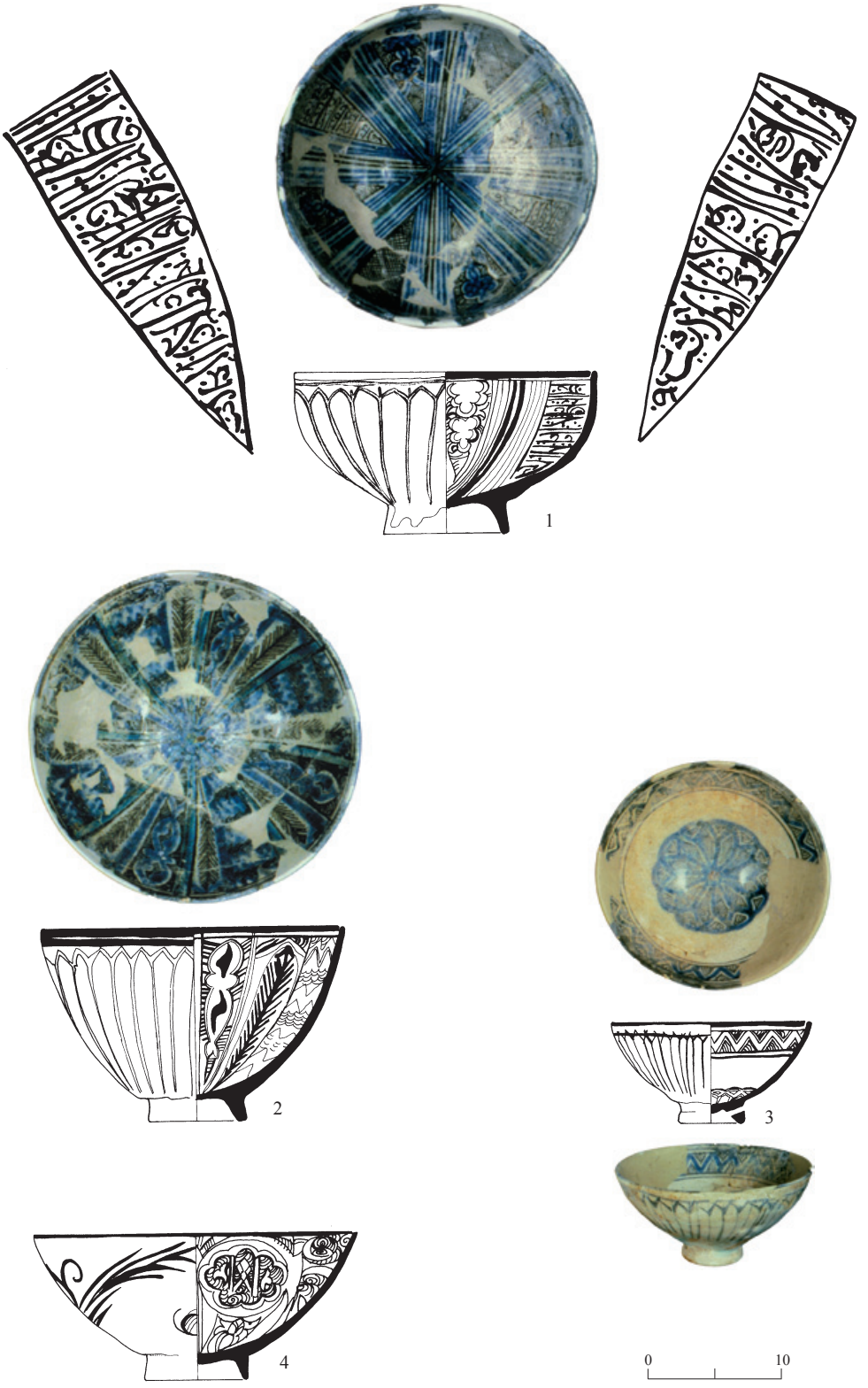

איור 41. קערות פיאנס מזוגגות (GLBF).

איור 41

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/5	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור כחול בחוץ	Avissar and Stern 2005:28–29, Type I.2.3.3
2	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/7	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור, כחול וטורקיז מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור כחול בחוץ	ר׳ מס׳ 1
3	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/25	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 1
4	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/11	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 1

איור 42

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/28	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור וכחול בחוץ	Poulsen 1957:216–222, Group BXI e
2	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/1	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	Poulsen 1957:204–216, Group BXI b
3	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/22	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 2
4	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/20	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 2
5	קערה מזוגגת	GLBF3	1273/31	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור וכחול בחוץ	ר׳ מס׳ 2
6	קערה מזוגגת	GLBF3	1256/11	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 2
7	קערה מזוגגת	GLBF3	1272/2	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף בגוון ירקרק, עיטור שחור בחוץ	ר׳ מס׳ 2

כל הקערות מעוטרות בשחור וכחול מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע. הדגמים מסודרים ברובם בצורה רדיאלית. פני הכלי נחלקים לשדות משולשים בפסים בצבע כחול, טורקיז ואדום. רוב הדגמים הנדסיים, ולעתים צמחיים מסוגננים או פסאודו־אפיגרפיים (Lane 1947:44–46; 1971:10–13, Pl. 6). עיטור מעולם החי הופיע על כלי אחד בלבד, שעליו צוירה ציפור (איור 42:1). כמעט כל הכלים מעוטרים בחוץ

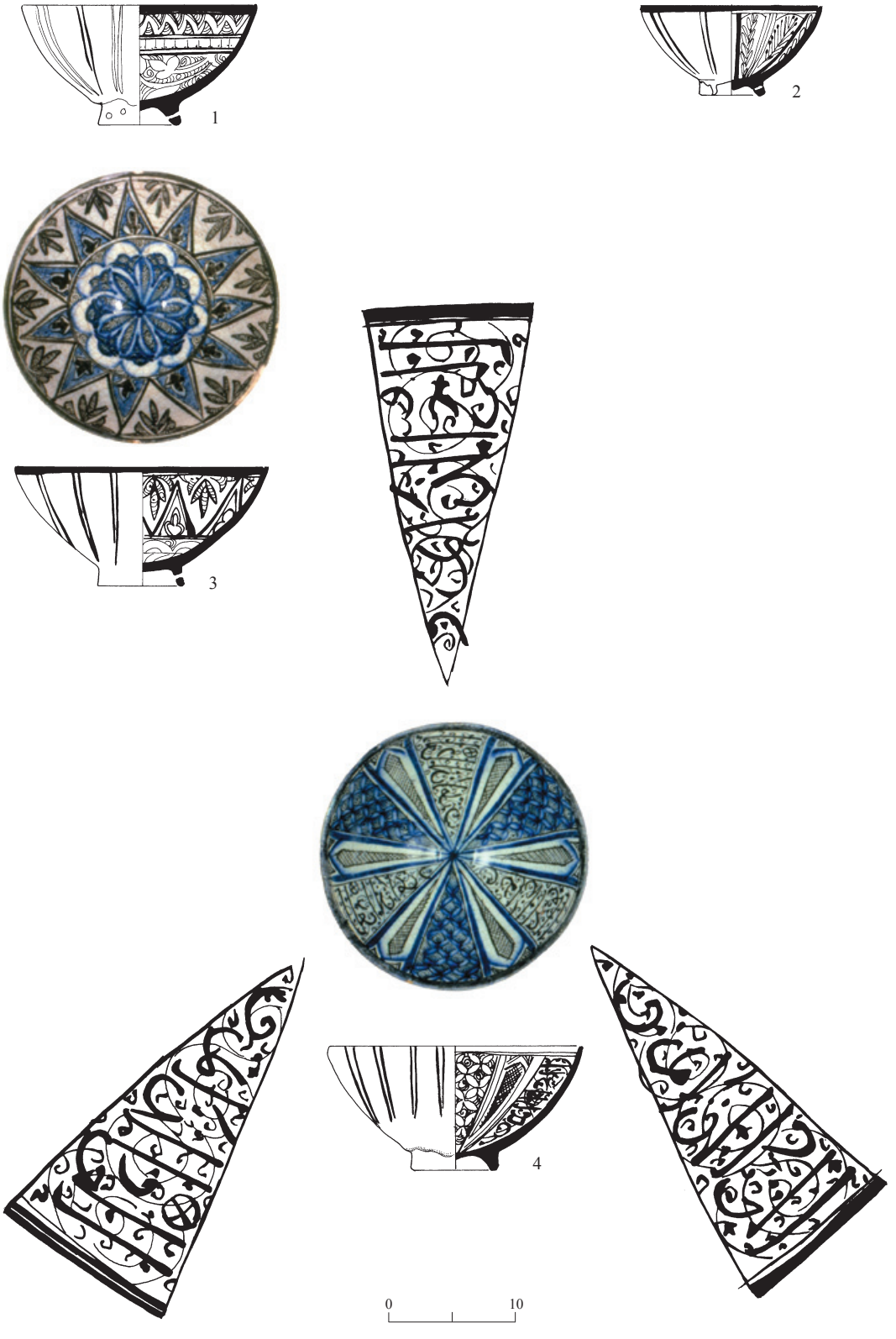

איור 42. קערות פיאנס מזוגגות (GLBF).

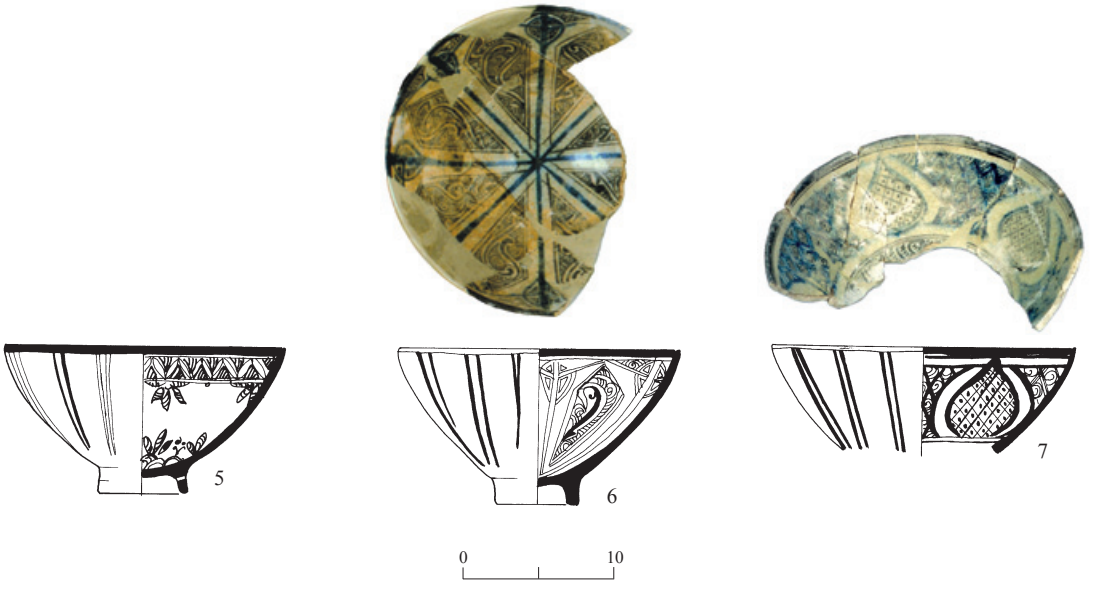

איור 42. (המשך)

בדגם לשונות, האופייני לכלים מאזור סולטאנאבאד וקאשאן (ר׳ Avissar and Stern 2005:28–29, Type I.2.3.3).

קערות לא מזוגגות (LPLB)

טיפוס LPLB6 (איור 43:1, 2).— אלה קערות סוכר שלהן שפה פשוטה, מעובה או מקופלת חוצה, דפנות קוניות ובסיס מעוגל ובו חור, המאפשר לסירופ לטפטף מהקערה אל קנקן שהונח מתחתיה. קערות סוכר נמצאו תמיד לצד קנקנים לאיסוף הסירופ (ר׳ להלן, טיפוס SJ12). שני הכלים מלמדים שבימי הביניים היו מתקנים לתעשיית סוכר בקרבת מקום. עדות לתעשיית זו נחשפה במצודה הצלבנית בבית שאן; דומה כי בתקופה הממלוכית שימשה המצודה מבשלת סוכר. מתקנים לתעשיית סוכר התגלו בחורבת מנות (Stern 2001; Avissar and Stern 2005:86, Type II.1.3, Fig. 37) וביסוד המעלה, שבעמק החולה (בירן ושהם תשמ״ז:202–207). כלי הסוכר נמצאו גם באתרים בעבר הירדן, ובהם פלה (Smith 1973: Pl. 70:930), תל אבו סרבות (LaGro and de Haas 1989/1990: Fig. 1; de Haas, LaGro and Steiner 1992: Fig. 7) ותל אבו ג׳ורדן (Franken and Kalsbeek 1975:143–154). תעשיית הסוכר פרחה בארץ בתקופות הצלבנית והממלוכית (דמתי תשע״א) וצורת הכלים לא השתנתה במהלך פרק זמן זה. את קני הסוכר גידלו באזורים עשירים במים, כמו עמק הירדן, עמק בית שאן, יריחו, עמק עכו ואזור השרון (בירן ושהם תשמ״ז: איור 8:5–6; Smith 1973:193–194, Pl. 70:486, 869, 907, 927, 951; Malbry, Palumbo and Kuijt 1988:296, Fig. 14:100; LaGro and de Haas 1989/1990: Fig. 2:5; de Haas, LaGro and Steiner 1992:336–338, Fig. 8). אפשר לתארך את קערות הסוכר למן המאה הי״ב עד המאה הט״ו לסה״נ (Avissar and Stern 2005:86, Type II.1.3.1).

קערות מעוטרות (DCB)

טיפוס DCB5 (איורים 43:3–9; 44).— קערות אלו עשויות בעבודת יד ומעוטרות בדגמים הנדסיים (Geometric Painted Handmade Bowls). צורת הכלים אינה אחידה: לחלק מהקערות שפה פשוטה, שטוחה מעט, ודופן מעוגלת; לקערות הגדולות יש ידיות אוזן קטנות. לרוב הכלים מטיפוס זה בסיס דיסקוס קעור מעט (איור 43:5); קערות שלהן בסיס טבעת נדירות בדרך כלל (איורים 43:7; 44:1, 2). רוב הכלים מחופים וממורקים בפנים ובחוץ. על המרוק מצויר עיטור הנדסי, בדרך כלל בגוונים של אדום; עיטור דו־גוני באדום ושחור ועיטור רב־גוני באדום, כתום ושחור נדיר יותר. קערות אלו זכו לתפוצה נרחבת מאוד בימי הביניים המאוחרים בארץ, בעבר הירדן ובסוריה, ונתגלו בין היתר ביקנעם ובפלה. כלים הנושאים עיטורים

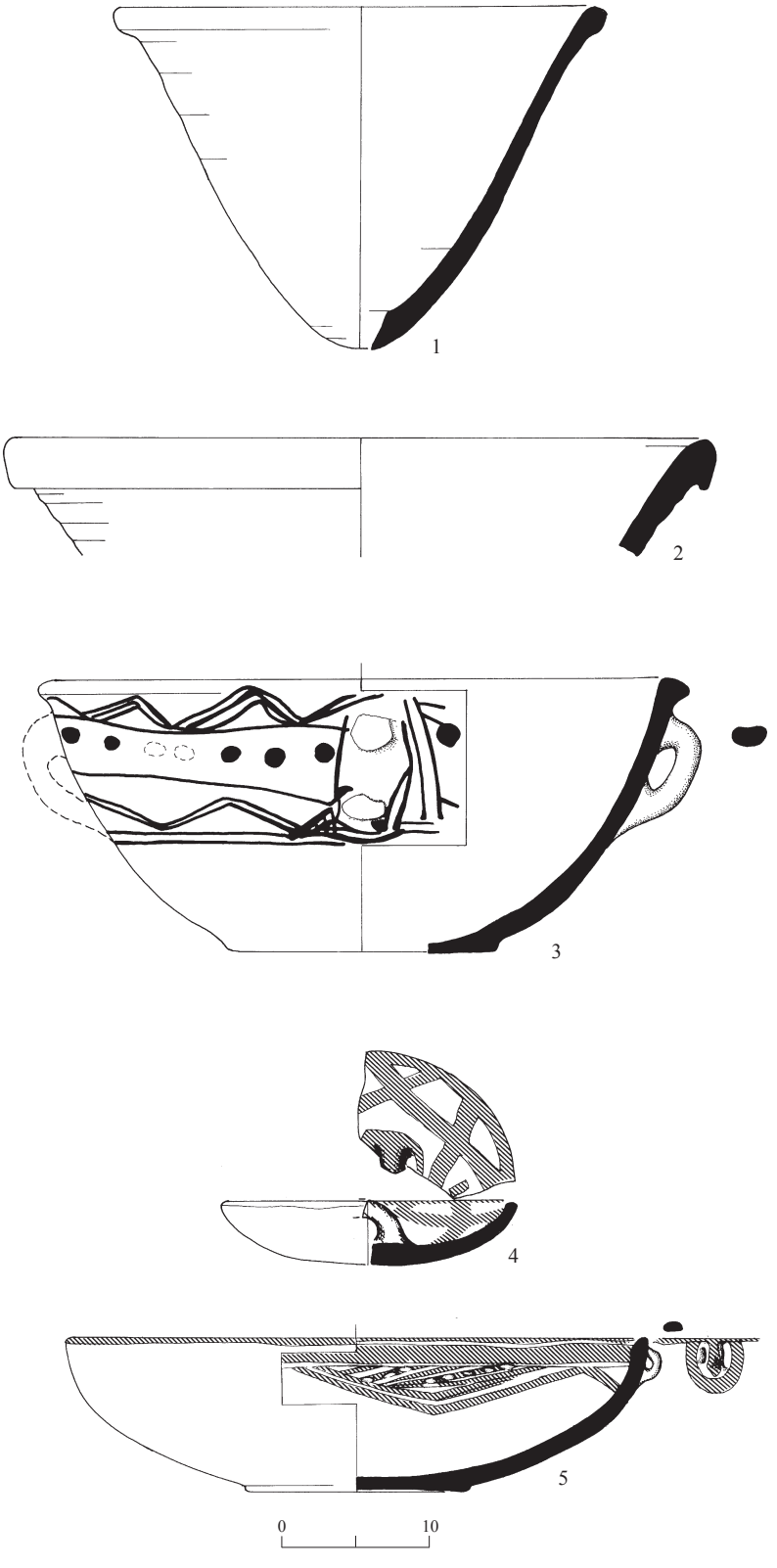

איור 43. קערות סוכר (LPLB) וקערות עם עיטור הנדסי מצויר (DCB).

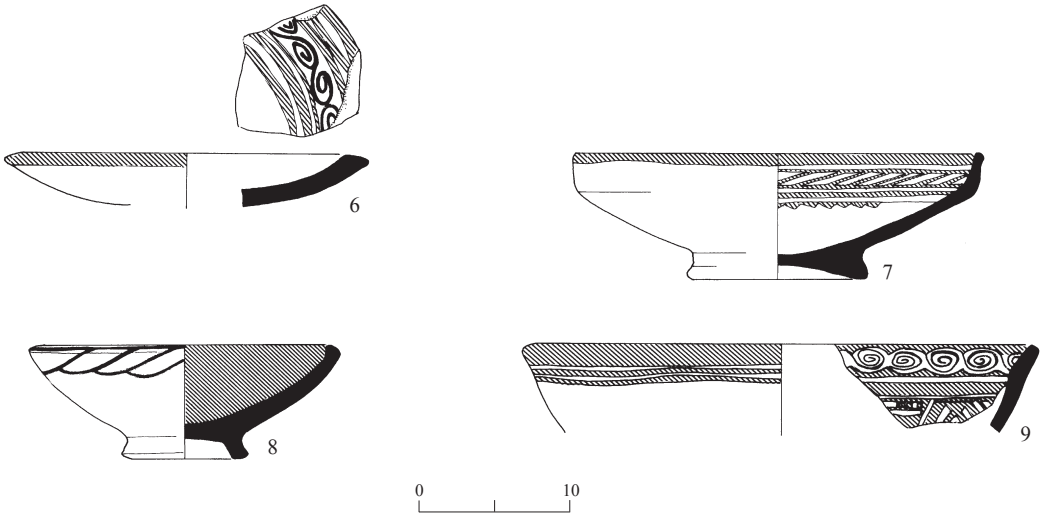

איור 43. (המשך)

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	LPLB6	1279/2	547	טין חום־כתום שנצרף לצלהב על פני הכלי, ליבה בצבע חום־צהבהב, גריסים אפורים קטנים, צריפה טובה	שיאון תשנ״ט: איור 4:91
2	קערה	LPLB6	263/5	30	טין חום־אדמדם בהיר, ליבה אפורה, גריסים לבנים וחצצי גיר	שיאון תשנ״ט: איור 5:91
3	קערה	DCB5	42/1	13	טין חום־אדמדם בהיר, ליבה אפורה, גריסים לבנים וחול, שרידי חיפוי לבן בפנים, חיפוי לבנבן ומרוק בחוץ, דגם הנדסי מצויר באדום מעל המרוק	Avissar 1996c:128–132, PLDB Type 34, Fig. XIII.87
4	מכסה?	DCB5	1273/26	540	טין חום, חול וגריסים לבנים, חיפוי לבנבן, שנצרף חלקית לחום בהיר בפנים וורוד בחוץ, עיטור מצויר באדום־סגול כהה	Smith 1973: Pl. 75:935 Avissar 1996c:128–132, PLDB Type 34, Fig. XIII.87:6
5	קערה	DCB5	1270	540	טין חום־אדמדם, חול וחצצים, חיפוי לבנבן בפנים, שנצרף לחום בהיר מאוד, עיטור מצויר באדום־סגול	Avissar 1996c:128–132, PLDB Type 34, Fig. XIII.87:5
6	קערה	DCB5	3149/1	1547	טין חום־כתום בהיר, גריסים גדולים, חיפוי לבנבן בפנים ובחוץ, שנצרף חלקית וורוד, עיטור צבוע באדום בפנים ובחוץ	ר׳ מס׳ 5
7	קערה	DCB5	263/9	30	טין חום בהיר, ליבה אפורה, גריסים לבנים וחצצים גדולים, חיפוי צלהב ומרוק בפנים ובחוץ, שנצרף חלקית לוורוד, עיטור צבוע באדום בפנים ועל השפה	Avissar 1996c:128–132, PLDB Type 34, Fig. XIII.87:5
8	קערה	DCB5	1257/5	535	טין אדמדם בהיר, ליבה אפורה, הרבה גריסים לבנים וחצצי גיר, חיפוי אדום ומרוק בפנים, שרידי עיטור מצויר בשחור בחוץ	
9	קערה	DCB5	3077/3	1525	טין חום־כתום, הרבה גריסים גדולים, לבנים ואפורים, חיפוי ורוד, עיטור מצויר באדום בפנים ועל השפה, דגם ספירלות	Avissar 1996c: Fig. XIII.87:7

איור 44. קערות עם עיטור הנדסי מצויר (DCB).

◂ איור 44

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	DCB5	1270/3	540	טין חום־אדמדם, חיפוי לבנבן בפנים ובחוץ, שנצרף חלקית לחום־ורדרד, חול וחצצים גדולים, עיטור מצויר באדום־סגול בפנים ועל השפה	Avissar 1996c: Fig. XIII.84:7
2	קערה	DCB5	1273/2	540	טין חום, חול וגריסים לבנים, חיפוי חום בהיר מאוד בפנים ובחוץ, שרידי מרוק על השפה, עיטור מצויר באדום בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	DCB5	3120/4	1544	טין חום בהיר, צריפה מצוינת, עיטור מצויר באדום ולבן	ר׳ מס׳ 1
4	קערה	DCB5	1218/8	535	טין חום־כתום, חול, חיפוי חום־כתום בהיר ומרוק בפנים, עיטור מצויר באדום בפנים ומעל השפה	ר׳ מס׳ 1
5	קערה	DCB5	3063/5	1522	טין חום־כתום בהיר, גריסים לבנים, הכלי מוחלק בפנים, עיטור צבוע באדום בחוץ	ר׳ מס׳ 1

הנדסיים הופיעו בחמה כבר במאה הי״ב לסה״נ (Poulsen 1957:270–274). רק מעט כלים מטיפוס זה נמצאו בשלב המאוחר של שכבה IIIb ביקנעם, ועיקר הופעתם שם במאות הי״ג–הט״ו לסה״נ (Avissar and Stern 2005:88–90, Type II.1.4). כלים הנושאים עיטורים הנדסיים הופיעו במשך כל התקופה העות׳מאנית, עד המאה הכ׳ (Einsler 1914; Crowfoot 1932), אף כי הכלים המאוחרים עוטרו בדגמים צמחיים מסוגננים, מורכבים פחות.

סירי בישול מזוגגים (GCP)

טיפוס GCP5 (איור 1:45).— לסיר בישול זה שפה פשוטה, מעט מעובה, נוטה פנימה וגוף מעוגל. כלים דומים נמצאו ביקנעם. טיפוס זה החל להופיע ככל הנראה במאה הי״א לסה״נ. הוא מאפיין מכלולים צלבניים מהמחצית הראשונה של המאה הי״ב ונעלם לקראת סוף המאה הי״ב לסה״נ (Avissar 1996c:135, Type 6; Avissar and Stern 2005:91, Type II.2.1).

טיפוס GCP6 (איור 2:45).— לסיר בישול זה שפה מחודדת, נוטה חוצה ומשופעת פנימה. הכלי נעדר צוואר וגופו מעוגל. קרקעיתו מעוטרת בזיגוג חום־סגלגל, והכתף — בפס גלי או בסליל שצויר בזיגוג במכחול רחב. לפעמים יש מעט כתמי זיגוג. כלים דומים נמצאו ביקנעם, בכל ממלכת ירושלים ובקפריסין (Avissar 1996c:135, Type 7). טיפוס זה נמצא ביקנעם בשלב המאוחר של שכבה IIIa, המתוארכת למן שנת 1192 עד הכיבוש הממלוכי בשנת 1265 לסה״נ (Avissar and Stern 2005:91, Type II.2.1.2).

טיפוס HMCP1 (איור 3:45).— זהו סיר בישול עשוי ביד, שלו שפה פשוטה ושטוחה, צוואר ארוך נוטה חוצה וגוף עמוק. כלים דומים נמצאו ביקנעם, וכלים כמעט זהים נמצאו בפלה, שם ככל הנראה מקורם. הכלים תוארכו לתקופה הממלוכית (Avissar and Stern 2005:94, Type II.2.2.2).

מחבתות וקערות בישול מזוגגות (GCPB)

טיפוס HMCP2 (איור 4:45).— למחבת זו שפה פשוטה, בסיס שטוח או מעוגל במקצת, שתי ידיות אופקיות, משוכות מעט כלפי מעלה, או ידיות מדף משולשות. זיגוג בצבע חום־סגול מכסה את פנים הכלי עד השפה. כלים דומים נמצאו ביקנעם ובאתרים אחרים (Avissar 1996c:142). המחבתות החלו להופיע ככל הנראה רק במחצית השנייה של המאה הי״ב לסה״נ. ביקנעם הן הופיעו לראשונה בשלב המאוחר של שכבה IVa, המתוארכת לסוף המאה הי״ב ולמחצית הראשונה של המאה הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:96, Type II.2.3.1).

טיפוס GCPB3 (איור 5:45, 6).— למחבתות אלו שפה מעובה ושטוחה, וזיגוג מכסה את פנים הכלי ואת השפה. כלים דומים נמצאו ביקנעם ובעכו, שם תוארכו למאה הי״ג לסה״נ.

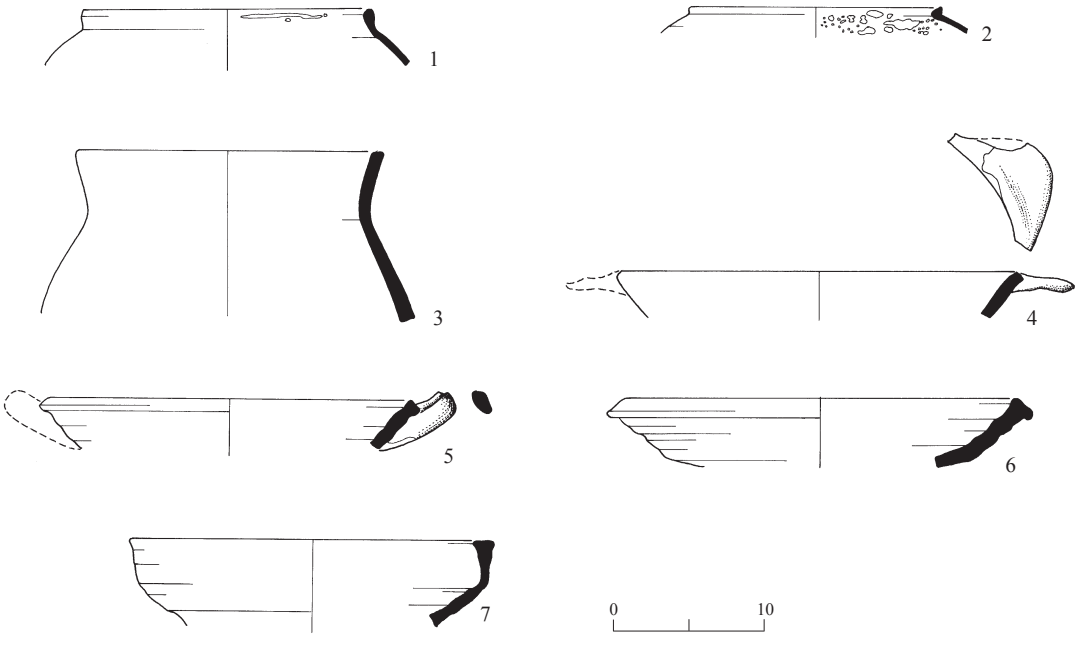

איור 45. סירי בישול (GCP, HMCP), מחבתות וקערת בישול (GCPB).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	GCP5	3082/3	1534	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה, התזות של זיגוג סגול כהה על השפה	Avissar 1996c:135, CP Type 6, Fig. XIII.93
2	סיר בישול	GCP6	9999/1	999	טין חום כהה, התזות של זיגוג חום־סגול בפנים	Avissar 1996c:135, CP Type 7, Fig. XIII.94
3	סיר בישול	HMCP1	3234/1	1567	טין חום, הרבה גריסים אפורים ולבנים בגדלים אחדים, מיקה, ממורק, עבודת יד	Smith 1973: Pls. 59:1024; 72:397; 76:909, 910, 911, 912, 913, 916 Avissar 1996c:138–139, CP Type 11, Fig. XIII.98:3
4	מחבת	GCPB2	1137/2	523	טין חום־אדמדם שנצרף לחום־סגול על פני הכלי, זיגוג חום־סגול בפנים, התזות של זיגוג על הידית	Avissar 1996c:142, CP Type 15, Fig. XIII.102
5	מחבת	GCPB3	3040/5	1525	טין חום־אדמדם, זיגוג חום־סגול בפנים	Avissar 1996c:142, CP Type 16, Fig. XIII.103 Stern 1997:42, Fig. 5:38–39
6	מחבת	GCPB3	32/1	13	טין חום־אדמדם כהה, חולי, זיגוג חום בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 4
7	קערת בישול	GCPB4	57/19	19	טין כתום כהה, זיגוג צהבהב שקוף בפנים	Avissar 1996c:144, CP Type 20, Fig. XIII.107

טיפוס GCPB4 (איור 7:45).— לקערה זו שפת מרזב, דופן נוטה פנימה ובסיס מעוגל. צבע הזיגוג צהבהב. כלים זהים נמצאו ביקנעם ובאתרים אחרים (Avissar 1996c:144), ותוארכו למאות הי״ד–הט״ו לסה״נ (Avissar and Stern 2005:98, Type II.2.3.6).

קנקנים (SJ)

טיפוס SJ11 (איור 1:46).— לקנקן זה שפה משולשת ומשופעת כלפי חוץ, צוואר גבוה למדי, נוטה לעתים פנימה, כתפיים שמוטות וידיות הממוקמות קרוב לבסיס הצוואר. קנקנים מטיפוס זה עוטרו בדרך כלל בצבע לבן, אך כלי זה נושא

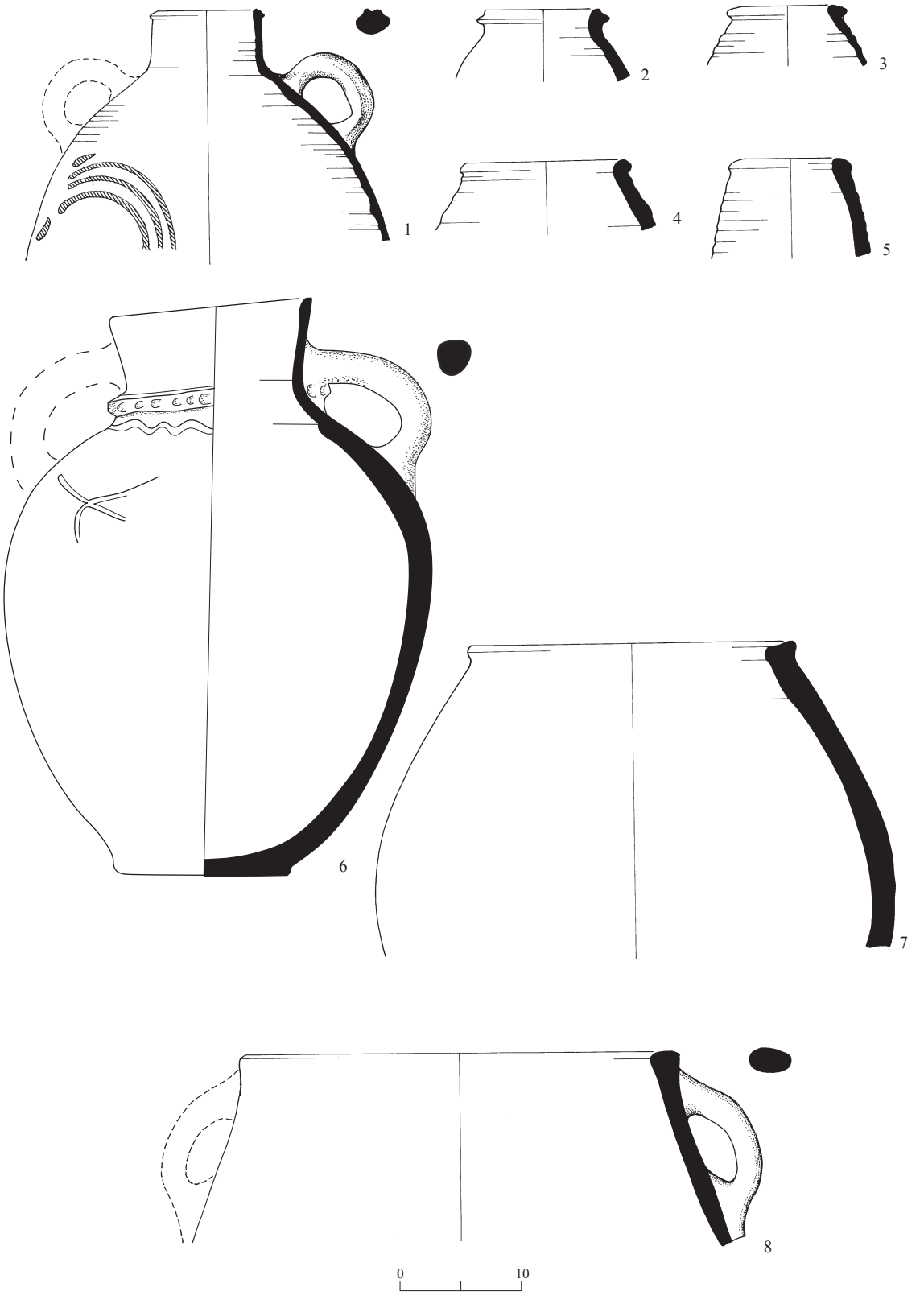

איור 46. קנקנים (SJ) ופיטסים (HMJ).

◀ איור 46

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	SJ11	359/4	90	טין חום בהיר מאוד, עיטור מצויר באדום	Pringle 1986: Fig. 44:15, 17 Avissar 1996c:151, SJ Type 12, Fig. XIII.119
2	קנקן	SJ12	1231/7	535	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, גריסים קטנים כהים ולבנים	Smith 1973:236–237, Pl. 70:915 Walmsley and Smith 1992:193–194, Pl. 125:1, 2
3	קנקן	SJ12	3057/3	1525	טין חום בהיר מאוד, גריסים לבנים, צריפה טובה	ר׳ מס׳ 2
4	קנקן	SJ12	1257/3	535	טין חום שנצרף לחום בהיר על פני הכלי, צריפה טובה	Smith 1973: Pl. 70:907
5	קנקן	SJ12	180/1	47	טין חום בהיר, הרבה גריסים לבנים	שיאון תשנ״ט: איור 7:91 Smith 1973:236–237, Pl. 70:486, 951 Avissar 1996c:155, SJ, Type 16, Fig. XIII.123
6	קנקן	HMJ1	9999/2	999	טין חום, עיטור בהון וצביעה באדום, עבודת יד	
7	פיטס	HMJ2	273/6	70	טין חום, ליבה אפורה, חיפוי חום־ורדרד בפנים ובחוץ, טביעות קש, עבודת יד	
8	פיטס	HMJ2	1274	548	טין חום־צהבהב שנצרף לוורדרד על פני הכלי, הרבה חצצים וטביעות קש, עבודת יד	

עיטור יוצא דופן מצויר באדום. כלים דומים נמצאו ביקנעם ובאל־בורג׳ אל־אחמר. ביקנעם הם נחשפו בשכבה IIIa, המתוארכת למן סוף המאה הי״ב עד אמצע המאה הי״ג לסה״נ; קנקן זה אינו מופיע במכלולים הממלוכים. באל־בורג׳ אל־אחמר נמצאו קנקנים דומים בשלבים C–D, המתוארכים לשנים 1191–1390 לסה״נ. נראה שקנקנים אלה שייכים לתקופה הצלבנית בלבד (Avissar and Stern 2005:100, Type II.3.1.2).

טיפוס SJ12 (איור 46:2–5).— אלה קנקנים פערוריים דמויי שק, ללא ידיות. שפתם מקופלת חוצה, מעובה או פשוטה. קנקנים דומים נמצאו ביקנעם ובפלה, והם תוארכו למאות הי״ג–הי״ד לסה״נ. הקנקנים שימשו עם קערות סוכר (טיפוס LPLB6; ר׳ איור 43:1, 2) לאיסוף הסירופ בתעשיית הסוכר, שהייתה מפותחת בארץ בתקופות הצלבנית והממלוכית (Avissar and Stern 2005:103–104, Types II.3.1.5, II.3.1.5), ושעדויות לה נתגלו בבית שאן.

כלי אגירה עשויים ביד (HMJ)

טיפוס HMJ1 (איור 46:6).— זהו מעין קנקן שלו רכס בהון בבסיס הצוואר ושרידי עיטור צבוע באדום. הוא שייך ככל הנראה לקבוצת הכלים מימי הביניים הנושאים עיטור הנדסי מצויר (Avissar and Stern 2005:113, Type II.4.4.2).

טיפוס HMJ2 (איור 46:7, 8).— אלה שני כלים פערוריים, מעין פיטסים ללא עיטור. צורתם אינה אופיינית לכלים עשויים ביד.

כלים סגורים: פכים, קנקניות, צפחות ו׳רימון׳

טיפוס JG5 (איור 47:1).— בקבוצה זו פכים וקנקניות עשויים ביד ומעוטרים בצביעה בדגמים הנדסיים. לכלים צוואר מתרחב כלפי מעלה או קמור במקצת, לפעמים עם מסננת בתוך הצוואר. הידיות יורדות לרוב מאמצע הצוואר אל כתף הכלי וגוף הכלי לרוב מעוגל. הכלים עוצבו בשכבות אחדות על שק מלא בחול רטוב. לעתים אפשר לראות את טביעות הבד על הדופן הפנימית של הכלי. פני הכלי מורקו ועוטרו בדגמים הנדסיים שצוירו בדרך כלל בצבע אחד: אדום, סגול או שחור. כלים שעוטרו בשני צבעים נפוצים פחות.

כלים אלה היו נפוצו ברחבי הארץ, בעבר הירדן ובסוריה, ונמצאו ביקנעם, בנצרת, בשומרון, בחמת גדר, בפלה ובחמה (Avissar 1996c:168–169). ביקנעם נחשפו פכים דומים בשכבה IIIa,

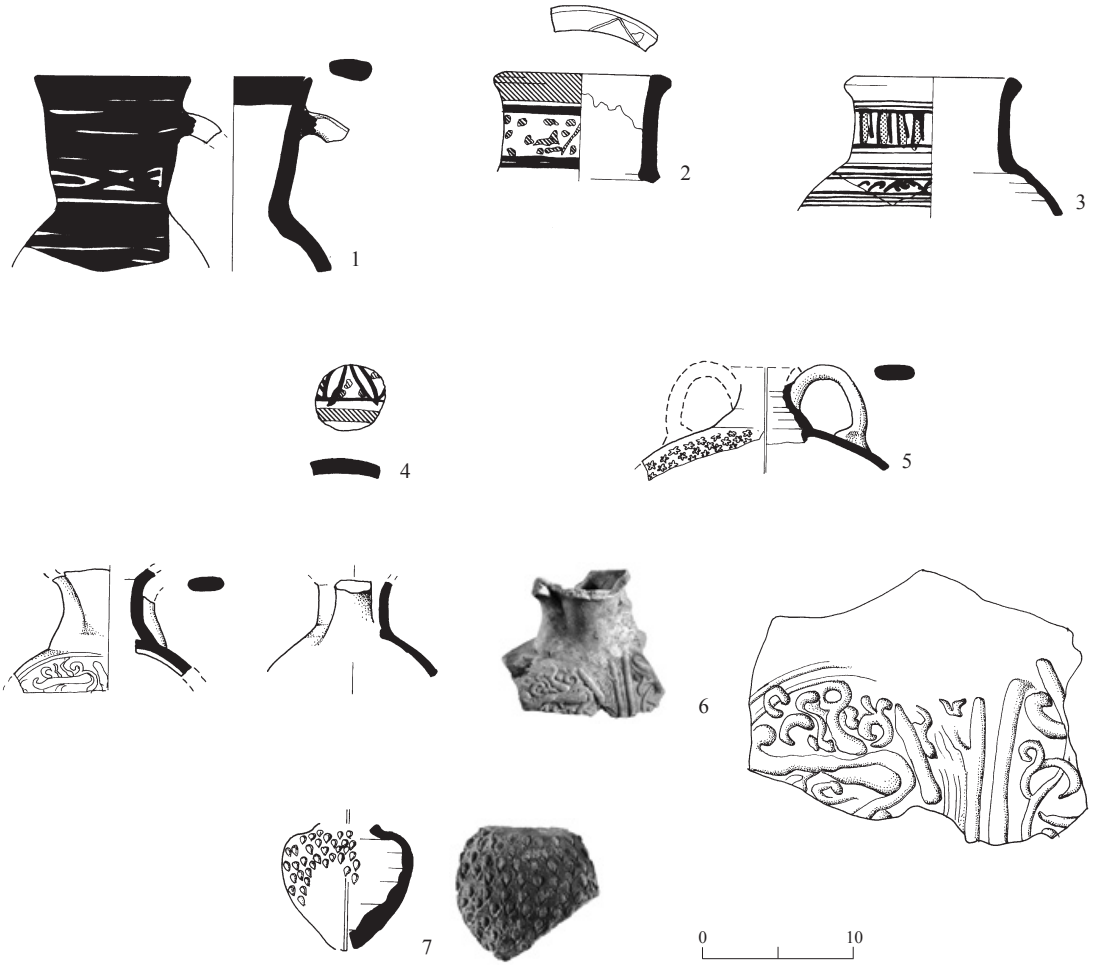

איור 47. פכים (JG), קנקנים (FJ) וצפחות (FK).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	פך	JG5	1257/2	535	טין חום־אדמדם, הרבה גריסים לבנים קטנים, חיפוי לבנבן ומרוק בחוץ ובתוך הצוואר, עיטור מצויר באדום־סגלגל כהה	Avissar 1996c:168–169, Jug Type 28, Fig. XIII.154 Boas 1997: Pl. II:1, 3, 4
2	קנקן	FJ1	1257/21	535	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור ואדום מתחת לזיגוג טורקיז, זיגוג בפנים ובחוץ	Poulsen 1957:182–198, Group BIX
3	קנקן	FJ1	1273	540	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור ואדום מתחת לזיגוג שקוף חסר צבע, זיגוג בפנים ובחוץ	ר׳ מס׳ 2
4	פקק	FJ1	257/8	31	פיאנס לבן, עיטור מצויר בשחור ואדום מתחת לזיגוג טורקיז	ר׳ מס׳ 2
5	צפחת	FK5	1262/3	535	טין חום בהיר, שנצרף לצלהב־ירקרק על פני הכלי, הרבה גריסים לבנים זעירים, צריפה טובה, עיטור בתבליט	Sauvaget 1932:2–8, Pls. 3:2, 3; 5:21
6	צפחת	FK5	309/5	74	טין צלהב־ירקרק, עיטור בתבליט	Sauvaget 1932:1–8
7	רימון		47	182	טין חום בהיר, שנצרף לאפור כהה בחוץ, ליבה אפורה, עיטור בתבליט	Battista and Bagatti 1976:119–142, No. 17, Pls. 22:3, 4; 23:1–4 Boas 1997:395, Pl. IV:14, 15

המתוארכת לסוף המאה הי״ב ולמחצית הראשונה של המאה הי״ג לסה״נ. ייצור הכלים עם העיטור ההנדסי הגיע לשיאו בתקופה הממלוכית (Avissar and Stern 2005:113, Type II.4.4.1), ובמהלכה עוטרו הכלים בדגמים עדינים ומורכבים. שיטת עיטור זו התנוונה בתקופה העות׳מאנית. כלים מצוירים יוצרו ביהודה ובשומרון עד תחילת המאה הכ׳, אך הדגמים המאוחרים הם דגמים צמחיים מסוגננים (Einsler 1914; Crowfoot 1932).

טיפוס FJ1 (איור 47:2, 3).— אלה קנקנים מפיאנס, מעוטרים בצביעה בשחור, כחול ואדום מתחת לזיגוג, הדומים לקערות הפיאנס המזוגגות מטיפוס GLBF2 (לעיל; איור 39:2–5). לקנקנים אלה שפה פשוטה, מעובה, גוף אגסי וצוואר גלילי. כלים דומים נמצאו בחמה. הפקק הקטן באיור 46:4 נעשה משבר גוף של קנקן. הכלים נמצאו יחד עם קערות הפיאנס (לעיל), המתוארכות למחצית השנייה של המאה הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:28, Type I.2.3.2).

טיפוס FK5 (איור 47:5, 6).— זוהי צפחת עשויה בדפוס, בעלת גוף עגול או שטוח וכתפיים מזוות. לכלים דומים יש צילוע עמוק על הצוואר, ושתי ידיות היוצאות מבסיס הצוואר אל הכתף. כלים אלה מעוטרים בשלל דגמים הנדסיים, דגמים מן החי והצומח וכן בכתובות (Avissar and Stern 2005:117, Type II.4.5.2). בדמשק התגלו כבשני בית יוצר שפעלו במאות הי״ג והי״ד לסה״נ, ונראה שתוצרתם שווקה למרחקים (Abu l’Faraj al-Ush 1960: Pls. 8; 9). צפחות דומות יוצרו גם בחמה (Poulsen 1957:248–258, Figs. 275–933).

׳רימון׳ (איור 47:7).— נמצא שבר של ׳רימון׳ אגסי, שלו דופן עבה מאוד. הכלי צרוף היטב ומעוטר בדגם אצטרובל. יש דעות אחדות לגבי תפקידם של כלים אלה (Brosh 1980; Avissar and Stern 2005:119, Type II.5.1), שהחלו להופיע במחצית השנייה של המאה הי״ב ושימשו עד המאה הט״ו לסה״נ.

התקופה העות׳מאנית

לפני החפירה הוסרו פני השטח באמצעות כלי מכני, כך שהממצא העות׳מאני היה דל. הממצא כלל כלי יומיום פשוטים, כמו קערות לא מזוגגות, כלי בישול, קנקנים, פכים ומעט מקטרות.

טיפוס PLB20 (איור 48:1).— זוהי קערה המכוסה בצילוע גס. כלי זה שייך כנראה לתקופה העות׳מאנית.

טיפוס GCP7 (איור 48:2).— זהו סיר בישול עמוק בעל שתי ידיות אוזן שטוחות ורחבות, שהוצמדו מתחת לשפה. הכלי מכוסה בזיגוג צהבהב בפנים ומעבר לשפה. סוג הידיות ואופן הצמדתן, טיב הטין והזיגוג מעידים כי יש לתארך את הכלי לתקופה העות׳מאנית.

טיפוס GPB5 (איור 48:3).— זוהי קערת בישול מעוגלת ורדודה, שידיותיה גבוהות, והיא נושאת חיפוי כתום. כלים שלהם חיפוי כתום אופייניים לתקופה העות׳מאנית; כלים דומים יוצרו גם בתחילת המאה הכ׳ (Einsler 1914; Crowfoot 1932).

טיפוס SJ13 (איור 48:4).— מקורו של קנקן זה בבתי היוצר בכפר רשייא אל־פוח׳ר. הכלי עשוי מטין חום־ורדרד ומעוטר בצביעה באדום באמצעות מכחול רב־ראשים.

טיפוס SJ14 (איור 48:5).— זהו ׳קנקן עזה׳ העשוי מטין אפור. לקנקנים מטיפוס זה שפה מקופלת חוצה ומתחתיה רכס בהון וצוואר ארוך. קנקנים מטיפוס זה נפוצו במאה הי״ט לסה״נ ואף מאוחר יותר, כל עוד כלי חרס היו בשימוש יומיומי.

טיפוס SJ15 (איור 48:6, 7).— קנקנים אלה, שנעשו מטין חום ונשאו חיפוי עצמי בהיר יותר, היו בשימוש לצד ׳קנקני עזה׳ מטין אפור. שפתם מקופלת חוצה במגוון צורות וצווארם ארוך.

טיפוס JG6 (איור 48:8).— זהו פך (Ibrik) עשוי מטין אפור. כלים אלה נפוצים בכל המכלולים מן התקופה העות׳מאנית. בתענך נתגלו כלים דומים, שהופיעו לראשונה בשכבה 7, המתוארכת למחצית הראשונה של המאה הי״ח לסה״נ. כלים דומים מיוצרים עד עצם היום הזה.

מקטרות (איור 48:9, 10).— נתגלו שתי מקטרות. לאחת בסיס שטוח (איור 48:9); מקטרת דומה נתגלתה בבלמונט (צובה), שם תוארכה למאה הי״ט לסה״נ. למקטרת השנייה קצה קנה מעובה, מעוטר במקדה (איור 48:10). אפשר לייחס אותה למחצית השנייה של המאה הי״ח לסה״נ. מקטרות דומות נמצאו ביקנעם (Avissar 2005:88, Type 3) ובחמה (Poulsen 1957: Figs. 1074; 1076; 1082).

ראש נרגילה (איור 48:11).— ראשי נרגילות הם פריט שכיח במכלולים עות׳מאניים מהמאה הי״ט לסה״נ. ראשים דומים נמצאו בעכו ובבלמונט.

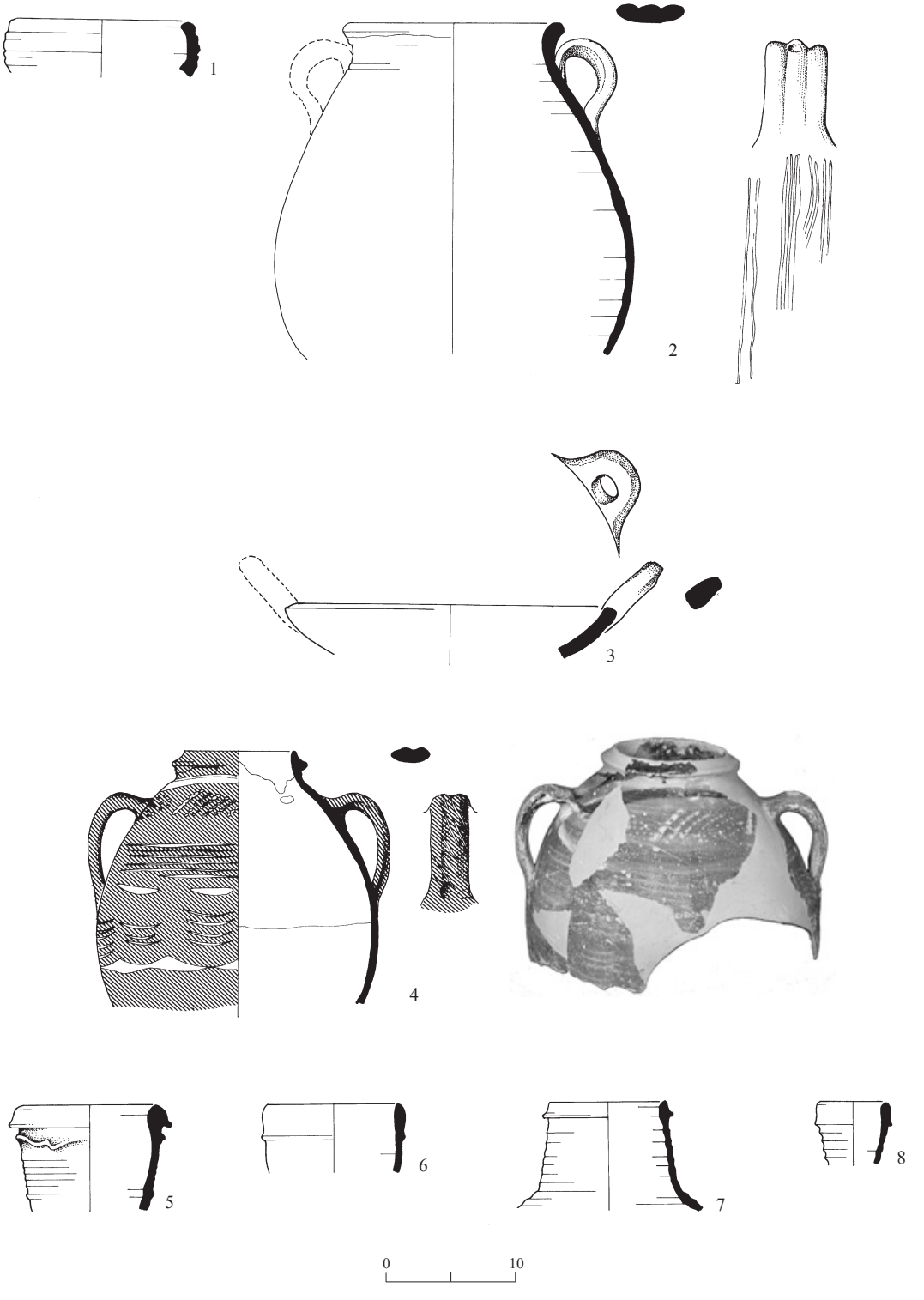

איור 48. כלי חרס מהתקופה העות׳מאנית.

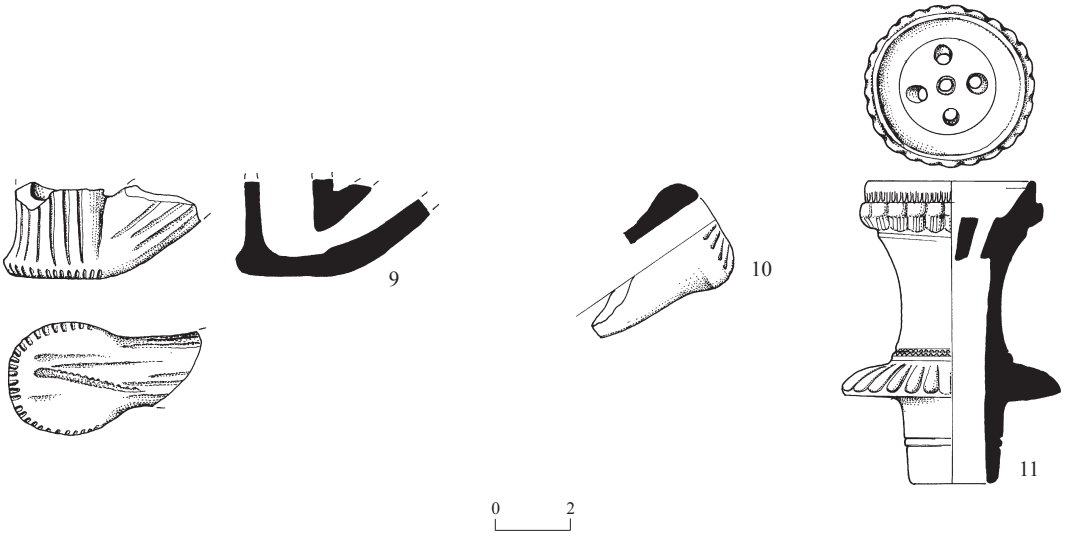

איור 48. (המשך)

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	PLB20	2057/3	1008	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה, גריסים לבנים קטנים	
2	סיר בישול	GCP7	12/4	7	טין חום־כתום שנצרף לחום־צהבהב בהיר על פני הכלי, זיגוג חום־צהוב בפנים ועל השפה, פני הכלי מוחלקים	
3	קערת בישול	CPB5	3063/5	1528	טין חום בהיר, הרבה גריסים גדולים לבנים ואפורים. חיפוי כתום בפנים, מרוק בפנים ובחוץ, עבודת יד	
4	קנקן	SJ13	12/1	7	טין חום־ורדרד בהיר, גריסים כהים קטנים, פני הכלי נצבעו באדום במכחול רב־ראשים, צביעה בלבן על הכתף, פנים הכלי מכוסה חלקית בזיגוג ירוק, כתמי זיגוג על השפה והכתף	זבולון תשל״ח: איור 194:8, תצלום 3
5	קנקן	SJ14	28	7	טין אפור כהה, רכס בהון מתחת לשפה	ללקין 1999: איור 148:11. Grey 2000: Fig. 6.2:48
6	קנקן	SJ15	214/2	12	טין חום, ליבה אפורה	גודוביץ 1996: איור 107:17–19
7	קנקן	SJ15	1014/15	502	טין חום־כתום, חיפוי עצמי אפור בהיר בחוץ, גריסים לבנים	
8	פך	JG6	1266/3	548	טין אפור	Ziadeh 1995: Fig. 13:9 Grey 2000: Fig. 6.2:47, 49
9	מקטרת		307/8	58	טין אפור, חיפוי שחור, מרוק	Simpson 2000:163–167, Fig. 13.7:171
10	מקטרת		2000	1502	טין אפור, חיפוי חום, מרוק	Avissar 1996a:200, No. 20, Photo XVI.17 Simpson 2000:153–155, Fig. 13.4:73
11	ראש נרגילה		15	10	טין חום בהיר מאוד, מרוק	Edelstein and Avissar 1997: Fig. 3, Cat. Nos. 6, 7 Simpson 2000:169, Fig. 13.9:198

הפניות

בירן א׳ ושהם י׳ תשמ״ז. שרידי בית כנסת ומתקנים לייצור סוכר ביסוד המעלה. **ארץ ישראל** 190:19–207.

גודוביץ ש׳ 1996. מזור — 1993. **חדשות ארכיאולוגיות** קו:82–85.

דמתי ע׳ תשע״א. אתר תעשיית סוכר מהתקופה הפאטימית ועד לתקופה העות׳מאנית בתל אום אל־פרג׳ בגליל המערבי. **עתיקות** 65:139–159.

זבולון ע׳ תשל״ח. כלי החרס של רשאייה אל־פוחאר. בתוך ש׳ אפלבאום, ש׳ דר, י׳ פלג וי׳ רות, עורכים. **החרמון ומרגלותיו**. תל אביב. עמ׳ 190–197.

זלינגר י׳ 2000. רמלה, רחוב יחזקאל. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 111:74–76.

ללקין נ׳ 1999. חורבת בית הגדי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 110:104–105.

פריאל מ׳ 1999. רמלה (ב). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 109:101–103.

רשף פ׳ ורשף ד׳ 1976. **קראמיקה לכל**. תל אביב.

שיאון ד׳ תשנ״ט. חורבת נעתר. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 109:61–64.

שיאון ע׳ תשס״ד. שרידי יישוב מהתקופה האסלאמית הקדומה ברמלה. **עתיקות** 46:67–92.

שיאון ע׳, כרך זה. שרידי מבנים ו׳אחוזת קבר׳ מהתקופות הביזנטית עד הממלוכית בבית שאן (אכסניית הנוער).

Abu l'Faraj al-Ush M. 1960. Al-fukhar ghair al-mutli min al-ahud al-arabiya al-islamiya fil mathaf al-watani biDimašq. *Annales Archéologiques de Syrie* 10:135–184 (Arabic).

Adan-Bayewitz D. 1986. The Pottery from the Late Byzantine Building (Stratum 4) and Its Implications. In L.I. Levine and E. Netzer. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979—Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 90–129.

Adan-Bayewitz D. 1993. *Common Pottery in Roman Galilee: A Study of Local Trade.* Ramat Gan.

Allan J.W. 1973. Abū'l-Qāsim's Treatise on Ceramics. *Iran* 11:111–120.

'Amr A.J. 1986. Umayyad Painted Pottery Bowls from Rujm al-Kursi, Jordan. *Berytus* 34:145–159.

Avissar M. 1996a The Clay Tobacco Pipes. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 198–201.

Avissar M. 1996b. The Late Roman and Byzantine Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 66–74.

Avissar M. 1996c. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.

Avissar M. 2005. *Tel Yoqne'am: Excavations on the Acropolis* (IAA Reports 25). Jerusalem.

Avissar M. In preparation. The Pottery from Ramla.

Avissar M. and Stern E.J. 2005. *Pottery of the Crusader, Ayyubid, and Mamluk Periods in Israel* (IAA Reports 26). Jerusalem.

Bahgat A.B. and Massoul F. 1930. *La céramique musulmane de l'Égypte.* Cairo.

Ball W., Bowsher J., Kehrberg I., Walmsley A. and Watson P. 1986. The North Decumanus and North Tetrapylon at Jarash: An Archaeological and Architectural Report. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project 1981–1983* I. Amman. Pp. 351–409.

Baramki D.C. 1944. The Pottery from Kh. el Mefjer. *QDAP* 10:65–103.

Bar-Nathan R. and Adato M. 1986a. Byzantine Pottery (Stratum 5). In L.I. Levine and E. Netzer. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979—Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 132–136.

Bar-Nathan R. and Adato M. 1986b. The Promontory Palace: Pottery. In L.I. Levine and E. Netzer. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979—Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 160–175.

Battista A. and Bagatti B. 1976. *La fortezza saracena del Monte Tabor (AH. 609–15: AD. 1212–18)* (SBF, Collectio Minor 18). Jerusalem.

Ben-Arieh R. 1997. The Roman, Byzantine and Umayyad Pottery. In Y. Hirschfeld. *The Roman Baths of Hammat Gader: Final Report.* Jerusalem. Pp. 347–381.

Ben-Tor A., Avissar M. and Portugali Y. 1996. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem.

Bijovsky G. and Berman A. This volume. The Coins from Bet She'an (Youth Hostel).

Boas A.J. 1997. Late Ceramic Typology. In Y. Hirschfeld. *The Roman Baths of Ḥammat Gader: Final Report.* Jerusalem. Pp. 382–395.

Boas A.J. 2000. Medieval and Post-Medieval Finds. In Y. Hirschfeld. *Ramat Hanadiv Excavations: Final Report of the 1984–1998 Seasons.* Jerusalem. Pp. 211–225.

Brosh N. 1980. A Reexamination of Islamic Ceramic "Grenades". *'Atiqot* (*ES*) 14:114–115.

Brosh N. 1986. Ceramic Remains: Pottery of the 8th–13th Centuries C.E. (Strata 1–3). In L.I. Levine and E. Netzer. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979—Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 66–89.

Calderon R. 2000. Roman and Byzantine Pottery. In Y. Hirschfeld. *Ramat Hanadiv Excavations: Final Report of the 1984–1998 Seasons*. Jerusalem. Pp. 91–165.

Clark V.A. and Falkner R.K. 1986. The Jerash North Theatre: The Pottery. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project 1981–1983* I. Amman. Pp. 247–253.

Crowfoot G.M. 1932. Pots, Ancient and Modern. *PEFQSt* 65:179–187.

Delougaz P. 1960. The Objects. In P. Delougaz and R.C. Haines. *A Byzantine Church at Khirbat al-Karak* (OIP LXXXV). Chicago. Pp. 30–52.

Duerden P. and Watson P. 1988. PIXE/PIGME Analysis of a Series of Byzantine Painted Bowls from Northern Jordan. *MA* 1:96–111.

Edelstein G. and Avissar M. 1997. A Sounding in Old Acre. *'Atiqot* 31:129–136.

Einsler L. 1914. Das Töpferhandwerk bei den Bauernfrauen von Ramallah und Umgegend. *ZDPV* 37:249–260.

Engemann J. 1989. Das Ende der Wallfahrten nach Abu Mina und die Datierung früher islamischer glasierter Keramik in Ägypten. *Jahrbuch für Antike und Christentum* 32:161–177.

Fischer C.S. and McCown C.C. 1931. Jerash–Gerasa 1930: A Preliminary Report of the First Two Campaigns of the Joint Expedition of Yale University and the American Schools of Oriental Research. *AASOR* 11:1–61.

FitzGerald G.M. 1931. *Beth-Shan Excavations 1921–1923: The Arab and Byzantine Levels* (Publications of the Palestine Section of the University Museum, University of Pennsylvania III). Philadelphia.

Fontana M.V. 1986. The Italian Activity within the Jerash Project 1982–83; Archaeological Research in the Sanctuary of Artemis: The Intermediate Terrace. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project 1981–1983* I. Amman. Pp. 180–183.

Franken H.J. and Kalsbeek J. 1975. *Potters of a Medieval Village in the Jordan Valley: Excavations at Tell Deir 'Allā—A Medieval Tell, Tell Abu Gourdan, Jordan* (North-Holland Ceramic Studies in Archaeology 3). Amsterdam–Oxford–New York.

Gawlikowski M. 1986. A Residential Area by the South Decumanus. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project, 1981–1983* I. Aman. Pp. 107–136.

Gawlikowski M. 1992. Installations Omayyades à Jérash. In A. Hadidi ed. *Studies in the History and Archaeology of Jordan* IV. Amman. Pp. 357–361.

Gawlikowski M. 1995. Céramiques byzantines et omayyades de Jerash. In H. Meyza and J. Młynarczyk eds. *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean—Advances in Scientific Studies (Acts of the II Nieborów Pottery Workshop, Nieborów, 18–20 December 1993)*. Warsaw. Pp. 83–91.

Gawlikowski M. and Musa A. 1986. The Church of Bishop Marianos. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project 1981–1983* I. Amman. Pp. 137–162.

Grey A.D. 1994. The Pottery of the Later Periods from Tel Jezreel: An Interim Report. *Levant* 26:51–62.

Grey A.D. 2000. The Unglazed Pottery. In R.P. Harper and D. Pringle. *Belmont Castle: The Excavation of a Crusader Stronghold in the Kingdom of Jerusalem* (British Academy Monographs in Archaeology 10). Oxford. Pp. 87–100.

de Haas H., LaGro H.E. and Steiner M.L. 1992. Second and Third Seasons of Excavations at Tell Abu Sarbuṭ, Jordan Valley (Preliminary Report). *ADAJ* 36:333–343.

Hadad S. 2000. Incised Glass Vessels from the Umayyad and Abbasid–Fatimid Periods at Bet Shean, Israel. *BASOR* 317:63–73.

Harding G. L. 1951. Excavations on the Citadel, Amman. *ADAJ* 1:7–16.

Hautumm W. 1981. *Studien zu Amphoren der spätrömischen und frühbyzantinischen Zeit*. Fulda.

Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery.* London.

Jenkins M. 1992. Early Medieval Islamic Pottery: The Eleventh Century Reconsidered. *Muqarnas* 9:56–66.

Johnson B.L. 1988. The Pottery. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame: Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine.* Columbia, Mo. Pp. 137–226.

Johnson B.L. 2000. Pottery. In M. Dothan. *Hammat Tiberias* II: *Late Synagogues.* Jerusalem. Pp. 54–74.

Kedar B.Z. 1996. The Frankish Period: 'Cain's Mountain'. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 3–7.

Kervran M. 1977. Les niveaux islamiques du secteur oriental du Tépé de l'Apadana II: Le matériel céramique. *DAFI* 7:75–161.

Koutsoukou A. and Najjar M. 1997. Pottery. In A. Koutsoukou, K.W. Russell, M. Najjar and A. Momani. *The Great Temple of Amman: The Excavations.* Amman. Pp. 55–118.

LaGro H.E. and de Haas H. 1989/1990. Sugar Pots: A Preliminary Study of Technological Aspects of a Class of Medieval Industrial Pottery from Tell Abu Sarbut, Jordan. *Newsletter, Department of Pottery Technology* (*University of Leiden*) 7/8:7–20.

Landgraf J. 1980. Keisan's Byzantine Pottery. In J. Briend and J.-B. Humbert eds. *Tell Keisan (1971–1976): Une cité phénicienne en Galilee* (OBO.SA 1). Paris. Pp. 51–99.

Lane A. 1937–1938. The Early Sgraffito Ware of the Near East. *Transactions of the Oriental Ceramic Society* 15:33–54.

Lane A. 1947. *Early Islamic Pottery: Mesopotamia, Egypt and Persia.* London.

Lane A. 1971. *Later Islamic Pottery: Persia, Syria, Egypt, Turkey* (2nd ed.). London.

Loffreda S. 1974. *Cafarnao* II: *La ceramica* (SBF Collectio Maior 19). Jerusalem.

Loffreda S. 1983. Nuovi contributi di Cafarnao per la ceramologia palestinese. *LA* 33:347–372.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE* (*JSOT*/ASOR Monographs Series 9) Sheffield.

Magness J. 1994. The Dating of the Black Ceramic Bowl with a Depiction of the Torah Shrine from Nabratein. *Levant* 26:199–206.

Majcherek G. 1995. Gazan Amphorae: Typology Reconsidered. In H. Meyza and J. Młynarczyk eds. *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean—Advances in Scientific Studies, (Acts of the II Niebórew Pottery Workshop, Niebórew, 18–20 December 1993).* Warsaw. Pp. 163–178.

Malbry J., Palumbo G. and Kuijt I. 1988. The 1987 Wadi el-Yabis Survey. *ADAJ* 32:275–305.

Mason R.B. 1997a. Early Mediaeval Iraqi Lustre-Painted and Associated Wares: Typology in a Multidisciplinary Study. *Iraq* 59:15–61.

Mason R.B. 1997b. Medieval Egyptian Lustre-Painted and Associated Wares: Typology in a Multidisciplinary Study. *JARCE* 34:201–242.

Mason R.B. 1997c. Medieval Syrian Lustre-Painted and Associated Wares: Typology in a Multidisciplinary Study. *Levant* 29:169–200.

Mason R.B. and Keall E.J. 1990. Petrography of Islamic Pottery from Fustat. *JARCE* 27:165–184.

McNicoll A.W., Smith R.H. and Hennessy J.B. 1982. *Pella in Jordan* I: *An Interim Report of the Joint University of Sydney and the College of Wooster Excavations at Pella 1979–1981*. Canberra.

Meyers C.L. and Meyers E.M. 1982. The Ark in Art: A Ceramic Rendering of the Torah Shrine from Nabratein. *Eretz-Israel* 16:176*–185*.

Morgan C.H.1942. *Corinth* XI: *The Byzantine Pottery.* Cambridge, Mass.

Najjar M. 1989. Abbasid Pottery from el-Muwaqqar. *ADAJ* 33:305–322.

Najjar M. and Sa'id F. 1994. A New Umayyad Church at Khilda-Amman. *LA* 44:547–560.

Negev A. and Sivan R. 1977. The Pottery of the Nabatean Necropolis at Mampsis. *Rei Cretariae Romanae Fautorum, Acta* XVII/XVIII: 109–131.

Northedge A. 1992. *Studies on Roman and Islamic 'Ammān; The Excavations of Mrs C.-M. Bennett and Other Investigations* I: *History, Site and Architecture* (British Academy Monographs in Archaeology 3). Oxford.

Oren E.D. 1971. Early Islamic Material from Ganei-Ḥamat (Tiberias). *Archaeology* 24:274–277.

Peleg M. 1989. Domestic Pottery. In V. Tsaferis. *Excavations at Capernaum* I: *1978–1982* Winona Lake. Pp. 31–113.

Philon H. 1980. *Early Islamic Ceramics: Ninth to Late Twelfth Centuries* (Benaki Museum Athens, Catalogue of Islamic Art 1). London.

Pierobon R. 1983–1984. Sanctuary of Artemis: Soundings in the Temple-Terrace, 1978–1980. *Mesopotamia* 18–19:85–111.

Porter V. and Watson O. 1987. 'Tell Minis' Wares. In J. Allan and C. Roberts eds. *Syria and Iran: Three Studies in Medieval Ceramics* (Oxford Studies in Islamic Art IV). Oxford. Pp. 175–248.

Poulsen V. 1957. Les Poteries. In P.J. Riis and V. Poulsen. *Hama, fouilles et recherches, 1931–1938* IV, 2: *Les verreries et poteries médiévales.* Copenhagen. Pp. 117–283.

Pringle D. 1985. Medieval Pottery from Caesarea: The Crusader Period. *Levant* 17:171–202.

Pringle D. 1986. *The Red Tower (al-Burj al-Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks (A.D. 1099–1516)* (British School of Archaeology in Jerusalem, Monograph Series 1). London.

Rasson A.-M. and Seigne J. 1989. Une citerne byzantineo–omeyyade sur le sanctuaire de Zeus. *Syria* 66:117–151.

Riley J.A. 1975. The Pottery from the First Session of Excavations in the Caesarea Hippodrome. *BASOR* 218:25–63.

Ritter H., Ruska J., Sarre F. and Winderlich R. 1935. *Orientalische Steinbücher und persische Fayencetechnik* (Istanbuler Mitteilungen 3). Istanbul.

Rosen-Ayalon M. 1974. *Ville royale de Suse* IV: *La poterie islamique* (Mémoires de la délégation archéologique en Iran L). Paris.

Rosen-Ayalon M. and Eitan A. 1969. *Ramla Excavations: Finds from the VIIIth Century C.E.* (Israel Museum Catalogue 66). Jerusalem.

Sauvaget J. 1932. *Poteries syro-mésopotamiennes du XIVe siècle.* Paris

Scanlon G.T. 1966. Fusṭāṭ Expedition: Preliminary Report 1965, Part I. *JARCE* 5:83–112.

Scanlon G.T. 1974. The Pits of Fusṭāṭ: Problems of Chronology. *JEA* 60:60–78.

Schaefer J. and Falkner R.K. 1986. An Umayyad Potters' Complex in the North Theatre Jerash. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project 1981–1983* I. Amman. Pp. 411–459.

Simpson St.J. 2000. The Clay Pipes. In R.P. Harper and D. Pringle. *Belmont Castle: The Excavation of a Crusader Stronghold in the Kingdom of Jerusalem* (British Academy Monographs in Archaeology 10). Oxford. Pp. 147–171.

Smith R.H. 1973. *Pella of the Decapolis* 1: *The 1967 Season of the College of Wooster Expedition to Pella.* Wooster.

Smith R.H. and Day L.P. 1989. *Pella of the Decapolis* 2: *Final Report of the College of Wooster Excavations in Area IX, The Civic Complex, 1979–1985.* Wooster.

Smith R.H., McNicoll A.W. and Watson P. 1992. The Byzantine Period. In A.W. McNicoll, P.C. Edwards, J. Hanbury-Tenison, J.B. Hennessy, T.F. Pots, R.H. Smith A.G. Walmsley and P. Watson eds. *Pella in Jordan* 2: *The Second Interim Report of the Joint University of Sydney and College of Wooster Excavations at Pella 1982–1985.* Sydney. Pp. 145–181.

Stacey D. 2004. *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods* (IAA Reports 21). Jerusalem.

Stern E.J. 1997. Excavation of the Courthouse Site at ʻAkko: The Pottery of the Crusader and Ottoman Periods. *ʻAtiqot* 31:35–70.

Stern E.J. 2001. The Excavations at Lower Ḥorbat Manot: A Medieval Sugar-Production Site. *ʻAtiqot* 42:277–308.

Tonghini C. 1998. *Qalʻat Jaʻbar Pottery: A Study of a Syrian Fortified Site of the Late 11th–14th Centuries* (British Academy Monographs in Archaeology 11). Oxford.

Tushingham A.D. 1985. *Excavations in Jerusalem 1961–1967* I. Toronto.

Tzaferis V. 1983. *The Excavtions of Kursi-Gergesa* (*ʻAtiqot* [*ES*] 16). Jerusalem.

Uscatescu A. 1996. *La cerámica del Macellum de Gerasa (Ŷaraš, Jordania)* (Informes arqueológicos IA/E 5). Madrid.

de Vaux R. and Stève A.-M. 1950. *Fouilles à Qaryet el-ʻEnab, Abū Ġôsh, Palestine.* Paris.

Walmsley A.G. 1991. Architecture and Artifacts from Abbasid Fihl: Implications for the Cultural History of Jordan. In M.A. Bakhit and R. Schick eds. *Bilad al-Sham during the Abbasid Period (132 AH/750 A.D.–451 AH/1059 A.D.)* II *(Proceedings of the Fifth International Conference on the History of Bilad al-Sham, 7–11 Sha'ban 1410 A.H./4–8 March, 1990).* Amman. Pp. 135–159.

Walmsley A.G. 1995. Tradition, Innovation, and Imitation in the Material Culture of Islamic Jordan: The First Four Centuries. In *Studies in the History and Archaeology of Jordan* V. Amman. Pp. 657–668.

Walmsley A.G. and Smith R.H. 1992. The Islamic Period. In A.W. McNicoll, P.C. Edwards, J. Hanbury-Tenison, J.B. Hennessy, T.F. Pots, R.H. Smith A.G. Walmsley and P. Watson eds. *Pella in Jordan* II: *The Second Interim Report of the Joint University of Sydney and College of Wooster Excavations at Pella 1982–1985.* Sidney. Pp. 183–198.

Watson P.M. 1989. Jerash Bowls: Study of a Provincial Group of Byzantine Decorated Fine Ware. *Syria* 66:223–261.

Watson P. 1992. Change in Foreign and Regional Economic Links with Pella in the Seventh Century A.D.: The Ceramic Evidence. In P. Canivet and J.-P. Rey-Coquais eds. *La Syrie de Byzance à lʻIslam VIIe–VIIe siècles* (Actes du Colloque international Lyon–Maison de l'Orient méditerranén, Paris-Institut du Monde arabe, 11–15 septembre 1990). Damascus. Pp. 233–248.

Watson P.M. 1995. Ceramic Evidence for Egyptian Links with Northern Jordan in the 6th–8th Centuries AD. In S. Bourke and J.-P. Descœudres eds. *Trade, Contact, and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean: Studies in Honour of J. Basil Hennessy* (Mediterranean Archaeology Supplement 3). Sidney. Pp. 303–320.

Whitcomb D. 1989. Coptic Glazed Ceramics from the Excavations at Aqaba, Jordan. *JARCE* 26:167–182.

Whitcomb D. 1990–1991. Glazed Ceramics of the Abbasid Period from the Aqaba Excavations. *Transactions of the Oriental Ceramic Society* 55:43–65.

Wightman G.J. 1989. *The Damascus Gate, Jerusalem: Excavations by C.-M. Bennett and J.B. Hennessy at the Damascus Gate, Jerusalem, 1964–1966* (BAR Int. S. 519). Oxford.

Ziadeh G. 1995. Ottoman Ceramics from Tiʻinnik, Palestine. *Levant* 27:209–245.

THE CERAMIC FINDS FROM THE LATE ROMAN TO THE OTTOMAN PERIODS AT BET SHE'AN (YOUTH HOSTEL)

MIRIAM AVISSAR

(PP. 65–146)

The pottery is presented here in typological sequence. Only a few Late Roman sherds were found (Figs. 1:1, 2; 2:1, 3; 3:1, 2; 9:5, 6). These could be termed residual, as none of them were found *in situ*. The site yielded rich assemblages from the Byzantine (Figs. 1:3–9; 2:4–8; 3:3–11; 4–10), the Early Islamic (Figs. 11–35) and the Medieval periods (Figs. 36–47). However, only several Ottoman-period vessels were retrieved (Fig. 48).

The Byzantine pottery assemblage represents the entire Byzantine period. It includes local bowls of reddish ware (Fig. 1:3–9) and brown ware (Figs. 3:3–11; 4), as well as imported bowls: African Red Slip Ware (Fig. 2:2), Late Roman C Ware (Fig. 2:4, 5), Cypriot Red Slip Ware (Fig. 2:6, 7) and Egyptian Red Slip Ware (Fig. 2:8). Various types of cooking ware (Figs. 5–7) and closed containers, such as storage jars (Fig. 8) and jugs (9:11–14) were also found, as well as several amphorae of unknown origin (Fig. 9:1–4, 7–10).

The rich Early Islamic assemblage consisted of various glazed wares (Figs. 11, 12), ranging from the earliest type, Coptic glazed ware (Fig. 11:2), to the latest—glazed bowls with double slip (Fig. 12:2, 3), which first appeared in the eleventh century CE. Also found in this rich assemblage were plain bowls (Figs. 13, 15–18), bowls and cups belonging to so called 'Fine Byzantine Ware' (Fig. 14) and casseroles of various fabrics (Figs. 21, 22). Among the decorated bowls were painted vessels, black-burnished bowls and 'Kerbschnitt' bowls (Figs. 19, 20). Cooking ware appeared in both the unglazed (Figs. 23, 24) and glazed variants (Fig. 25). Like plain-ware bowls and casseroles, closed containers, such as storage jars (Figs. 26–30), jugs (Figs. 31–33) and flasks (Fig. 34:1–7), were fashioned in both reddish and buff wares. The vessels made of buff clay may have been produced at the site, since a large amount of kiln wasters (Fig. 35:1) were retrieved. Lids (Fig. 34:8–19), a pomegranate-shaped bottle (Fig. 35:2), a zoomorphic vessel (Fig. 35:3) and two jar fragments with an incised Arabic inscription (Fig. 35:4, 5) were also found.

The medieval pottery assemblage included a rich variety of bowls: local glazed bowls (Fig. 36:1–5); bowls imported from the Aegean world and Egypt (Fig. 36:7–10); monochrome, slip-painted and molded bowls (Figs. 37, 38); beautifully decorated faience bowls of unknown origin (Figs. 39–42); as well as plain bowls and handmade painted bowls (Figs. 43, 44). An exceptional find was a cache that included all the faience bowls along with bowls belonging to other types. The other household ware consisted of glazed cooking ware (Fig. 45) and closed containers (Figs. 46, 47).

Since the surface layer was removed prior to the excavation, only few vessels could be assigned to the Ottoman period. These included glazed and plain household wares and tobacco pipes (Fig. 48).

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Plain bowls.
Fig. 2. Imported bowls.
Fig. 3. Brown-ware bowls.
Fig. 4. Brown-ware bowl.
Fig. 5. Cooking pots.
Fig. 6. Cooking pots.
Fig. 7. Cooking bowls.
Fig. 8. Storage jars and pithoi.
Fig. 9. Amphorae, jugs and juglets.

Fig. 10. Varia.
Fig. 11. Glazed bowls.
Fig. 12. Glazed bowls.
Fig. 13. Plain bowls.
Fig. 14. Fine Byzantine Ware: bowls and cups.
Fig. 15. Buff-ware plain bowls.
Fig. 16. Buff-ware plain bowls.
Fig. 17. Basins.
Fig. 18. Basins.
Fig. 19. Decorated bowls.
Fig. 20. Decorated bowls.
Fig. 21. Casseroles.
Fig. 22. Casseroles.
Fig. 23. Cooking pots and cooking bowls.
Fig. 24. Lids.
Fig. 25. Glazed cooking pots and frying pans.
Fig. 26. Storage jars.
Fig. 27. Storage jars.
Fig. 28. Storage jars.
Fig. 29. Storage jars.
Fig. 30. Pithoi.
Fig. 31. Jugs.
Fig. 32. Jugs.
Fig. 33. Jugs.
Fig. 34. Flasks and lids.
Fig. 35. Varia.
Fig. 36. Glazed bowls.
Fig. 37. Glazed bowls.
Fig. 38. Glazed bowls.
Fig. 39. Glazed faience bowls.
Fig. 40. Glazed faience bowls.
Fig. 41. Glazed faience bowls.
Fig. 42. Glazed faience bowls.
Fig. 43. Sugar bowl and handmade bowls with geometric painted decoration.
Fig. 44. Handmade bowls with geometric painted decoration.
Fig. 45. Cooking pots, frying pans and cooking bowls.
Fig. 46. Storage jars and pithoi.
Fig. 47. Jugs, faience jars and flasks.
Fig. 48. Ottoman vessels.